T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'DA HİLM-GAYZ MUKAYESESİNDE DAVRANIŞ MODELLERİ

Hilmi ALBAYRAK

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'DA HİLM-GAYZ MUKAYESESİNDE DAVRANIŞ MODELLERİ

Hilmi ALBAYRAK

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM

İZMİR - 2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	**:** Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	**:** Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	**:** HİLMİ ALBAYRAK
Öğrenci No	**:** 2013801908
Tez Başlığı	**:** Kur'an' da Hilm-Gayz Mukayesesinde Davranış Modelleri
Savunma Tarihi	**:** 27/03/2025
Danışmanı	**:** Dr.Öğr.Üyesi Akif YILDIRIM

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	**Üniversitesi**	**İmza**
Dr.Öğr.Üyesi Akif YILDIRIM	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Doç.Dr. Veysel GENGİL	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Dr.Öğr.Üyesi Muhammet ÇOL	-Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	.....

HİLMİ ALBAYRAK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kur’an’da Hilm-Gayz Mukayesesinde Davranış Modelleri” adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak kaleme alındığını ve yararlandığım eserlerin yalnızca kaynakçada belirtilenlerden ibaret olduğunu, bu eserlere atıf yapılarak faydalanıldığını onurumla beyan ederim.

18.4.2025

Hilmi ALBAYRAK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kur'an'da Hilm-Gayz Mukayesesinde Davranış Modelleri

Hilmi ALBAYRAK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

Kur'an'da geçen hilm ve gayz kavramlarının insan davranışları üzerindeki etkilerini incelemek, Kur'anî öğretilerin insan ilişkilerindeki etkisini ortaya koyacaktır. "Hilm" kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup sakinlik, sabır, yumuşaklık, affetme gibi anlamlara gelmektedir. Hilm kelimesinin zıt anlamlarından olan gayz kelimesi ise genel olarak şiddet kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Hem hilm hem de gayz kelimesinin içerisinde barındırdığı söz konusu anlamlardan hareketle Kur'an'da dahil olduğu kavram grubunu tespit edebilmek mümkün hale gelmektedir. Bu da hilm ve gayz kavramlarının mahiyetinin net olarak ortaya koyulabilmesine yardımcı olacaktır.

Hilm kelimesinin bünyesinde barındırdığı anlamlardan biri olarak affetmek olgusu bağlamında "afeve, gafera, safeha" gibi kelimeler ile anlam yakınlığı görülmektedir. Yumuşak huylu olmak olgusu üzerinden hilm kavramı; "sabera, akale, sekene, vekara" gibi kelimeler ile bütünlük oluşturmaktadır. Aşırılıktan sakınma anlamı ile ise "veseta, adele, kasate" gibi kelimeler ile anlam yakınlığına sahiptir. Kararlılık anlamı ile de azim, irade ve tevekkül kavramlarıyla bütünleştirmektedir. Cömertlik anlamı ise "esera, ta'ame, nefeka, kerame, hasene ve kaveme" gibi kavramlar ile ilişkilendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Erdemsiz bir davranış olarak karşımıza çıkan gayz kavramı ise şiddetli bir şekilde öfkelenme ve sert bir şekilde cezalandırma durumları ile karşımıza çıkmaktadır. Şiddetli bir şekilde öfkelenme durumu; "gadabe, esefe, harade,

kezame, azza, şehika, galeza, şedde, beğaza, sehata, la'ane, kahera, mekate, değane, şene'e ve ğalle" gibi kavramlar ile ilişkilendirilmesine neden olmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Hilm, Gayz, Olgu, Davranış, Kavram.

ABSTRACT

Master's Thesis

Comparison Of Hilm-Gayz In The Quran Behavior Models

Hilmi ALBAYRAK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

Examining the impact of the concepts of forbearance **(*hilm*) and** rage **(*gayz*) mentioned in the Qur'an on human behavior will reveal the influence of Qur'anic teachings on human relationships. The word *hilm*, which has Arabic origins, refers to qualities such as calmness, patience, gentleness, and forgiveness. On the other hand, the term *gayz*, which is considered one of the antonyms of *hilm*, is generally associated with the concept of intense anger or fury. Based on the meanings encompassed by both *hilm* (forbearance) and *gayz* (rage), it becomes possible to determine the conceptual group they belong to within the Qur'an. This, in turn, helps to clearly define the essence and nature of the concepts of *hilm* and *gayz*.**

In the context of the concept of forgiveness, which is one of the meanings encompassed by the word *hilm*, it shows semantic proximity to words such as *'afā*, *ghafara*, and *safaha*. Through the notion of being gentle-natured, the concept of *hilm* forms an integrity with terms like *sabara* (patience), *'aqala* (reason), *sakana* (calmness), and *waqara* (dignity). In the sense of avoiding extremism, it shows semantic affinity with words such as *wasata* (moderation), *'adala* (justice), and *qasata* (fairness). In terms of determination, it aligns with concepts like *'azm* (resolution), *irāda* (willpower), and *tawakkul* (trust in God). Lastly, in the sense of generosity, it is associated with terms such as *'athara* (selflessness), *ta'ama* (provision), *nafaqa* (spending in charity), *karāma* (nobility), *hasana* (goodness), and *qawama* (uprightness).

The concept of *gayz*, which is considered an unvirtuous behavior, manifests as intense anger and severe punishment.

Keywords: Forbearance, Rage, Phenomenon, Behavior, Concept.

KUR'AN'DA HİLM-GAYZ MUKAYESESİNDE DAVRANIŞ MODELLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA HİLM VE GAYZ KAVRAMLARI

1.1. HİLM 4
1.1.1. Kur'an'da Hilm Kavramı 6
1.1.1.1. Rüya 7
1.1.1.2. Allah'ın Sıfatı 8
1.1.1.3. Peygamberlerin Sıfatı 10
1.1.1.4. Müslümanların Sıfatı 11
1.2. GAYZ 11
1.2.1. Kur'an'da Gayz Kavramı 12
1.2.1.1. Cehennemin Sıfatı 13
1.2.1.2. Kafirlerin Sıfatı 13

İKİNCİ BÖLÜM
HİLM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKARDIĞI DAVRANIŞ MODELLERİ

2.1. AFFETMEK 16
2.1.1. Afeve (**عفو**) 17
2.1.2. Gafera (**غفر**) 20
2.1.3. Safeha (**صفح**) 24
2.2. YUMUŞAK HUYLU OLMAK 25

2.2.1. Sabera (صبر) 26
2.2.2. Akale (عقل) 27
2.2.3. Sekene (سكن) 28
2.2.4. Vakara (وقر) 29
2.3. AŞIRILIKTAN SAKINMA & OLGUNLAŞMA 30
2.3.1. Veseta (وسط) 31
2.3.2. Adele (عدل) 31
2.3.3. Kaseta (قسط) 32
2.4. KARARLILIK 34
2.4.1. Azame (عظم) 35
2.4.2. Erâde (اراد) 37
2.4.3. Vekele (وكل) 38
2.5. CÖMERTLİK 40
2.5.1. Esera (اثر) 41
2.5.2. Ta'ame (طعم) 43
2.5.3. Nefeka (نفق) 44
2.5.4. Kerame (كرم) 48
2.5.5. Hasene (حسن) 50
2.5.6. Kaveme (قوم) 52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GAYZ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKARDIĞI DAVRANIŞ MODELLERİ

3.1. ŞİDDETLİ BİR ŞEKİLDE ÖFKELENMEK 55
3.1.1. Gazabe (غضب) 57
3.1.2. Esefe (اسف) 59
3.1.3. Harade (حرد) 60
3.1.4. Kezame (كظم) 61
3.1.5. Azza (عضّ) 62
3.1.6. Şehika (شهق) 63
3.1.7. Galeza (غلظ) 63
3.1.8. Şedde (شدّ) 64
3.1.9. Beğaza (بغض) 65

3.1.10. Sehate (**سحت**) 65
3.1.11. Sehata (**سخط**) 66
3.1.12. La’ane (**لعن**) 66
3.1.13. Kahera (**قهر**) 68
3.1.14. Mekate (**مقت**) 68
3.1.15. Dagane (**ضغن**) 69
3.1.16. Şene’e (**شنأ**) 69
3.1.17. Galle (**غلّ**) 69
3.2. SERT BİR ŞEKİLDE CEZALANDIRMAK 70
3.2.1. Azebe (**عذب**) 71
3.2.2. Nekame (**نقم**) 73

SONUÇ 75
KAYNAKÇA 79

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin
c.	Cilt
c.c.	Celle Celalühü
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.a.v.	Sallallahü aleyhi vesellem
ss.	Sayfalar
thk.	Tahkik
tr.	Tercüme
tsz.	Tarihsiz
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı;

İslam, kendisini insanlığa Kur'an diliyle sunar. Kur'an'ın doğru anlaşılması ve vahyin günlük hayatta yaşanabilirliği için Kur'an'da geçen kavramların hangi anlamlarla ve hangi amaçlarla kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir. Kur'an'ın kendine özgü kullandığı bazı temel kavramlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Kur'an kavramlarından hilm ve gayz kavramları ele alınacaktır.

Çalışmamızın genel amacı, Kur'an'da geçen hilm ve gayz kavramlarını anlamak ve bu kavramların aynı anlamda kullanıldığı diğer kavramlarla ilişkisi üzerinden insan davranışlarına olan etkilerini inceleyerek Kur'anî öğretilerin günümüzdeki insan ilişkilerine nasıl rehberlik edebileceğini ortaya koymaktır. "Kur'an'da Hilm-Gayz Mukayesesinde Davranış Modelleri" adlı bu çalışma, insan davranışlarını şekillendiren kavramlardan olan hilm ve gayzın, Kur'anî perspektiften ele alınarak daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır. Bu çalışma ile Kur'an'ın insan ilişkilerine dair sağlam bir temel oluşturarak toplumumuzun daha sağlıklı, anlayışlı ve barış dolu bir yaşam sürmesine katkıda bulunmayı hedeflenmektedir. Ayrıca, bu çalışmanın bilim dünyasına sunacağı teorik katkılar, psikoloji, sosyoloji ve dini çalışmalar gibi disiplinler arası bir bakış açısı sunarak literatür açısından yeni bir perspektifin açılmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmanın Metodu;

Çalışmamızda, Kur'an'da hilm ve gayz kavramlarının karşılaştırılması ve bu kavramların ortaya çıkardığı davranış modellerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle ilgili ayetlerin belirlenmesi ve bu ayetlerin tematik olarak sınıflandırılması yapılacaktır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. İçerik analizi, metinlerin derinlemesine incelenerek anlamların ortaya çıkarılmasını sağlayan bir yöntemdir.[1]

Çalışmanın ana veri kaynağı Kur'an olacaktır. Ayetler, hilm ve gayz kavramlarını içeren anahtar kelimeler üzerinden taranacaktır. Farklı tefsirlerde hilm ve gayz kavramlarına verilen anlamlar ve yapılan yorumlar, çalışmaya derinlik

[1] Deniz Alanka, "Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve". **Kronotop İletişim Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2024, ss. 64-84.

kazandıracaktır. Temel İslam Bilimleri alanında hilm ve gayz üzerine yapılmış önceki çalışmalar, çalışmanın literatür taraması bölümünde incelenecektir.

Çalışmamız üç ana bölümden müteşekkildir. İlk bölümde hilm ve gayz kavramlarının Kur'an'daki anlamları filolojik açıdan ele alınmaktadır. İkinci bölümde hilm-kavramının anlam çerçevesi, bu bağlamda yakın anlama geldiği kelimeler üzerinden davranış modelleri tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde ise gayz kavramının anlam çerçevesi ve bu bağlamda yakın anlama geldiği kelimeler üzerinden davranış modelleri belirlenmiştir. Bu çerçeveden hareketle hilm ve gayz kavramlarının anlam dünyası ortaya koyulup birbirleriyle olan (zıt) yönlü ilişki ortaya çıkarılmıştır.

Literatür Çalışması;

Konuyla öncelikli eserler arasında ilk dönem sözlükleri ve tefsirler yer almaktadır. Konunun tarihteki en temel kaynağının Halil b. Ahmed'in *Kitabü'l-ayn* adlı ilk Arapça sözlük niteliğindeki eseridir.[2] Tefsir literatürü içerisinde de vücuh ve nezair türü eserler odak noktası haline gelmiştir. Ragıb el-İsfehani'nin, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an*, ez-Zebidî'in kaleme aldığı *Tacü'l-arûs min cevahiri'l-kamûs*, İbn Manzur'un, *Lisanu'l-arab*, Ebu Nasr Cevheri'nin, *Kitabu's-es-sıhah*, ed-Dameganî'nin *Kamûsü'l-Kur'an* ve Muhammed Fuad Abdulbaki'nin Kur'an kelimeleri fihristi olan *el-Mu'cemu'l-müfehres* adlı eserleri başvurulan sözlük türü eserler arasındadır.

Çağdaş eserler arasında ise konuyla alakalı başlıca referans kaynaklarımız arasında Keziban Emre'nin *Kur'an'da Yumuşak Huyluluk (Hilm)*[3] isimli yüksek lisans tezi, Kadriye Ortak'ın *Kur'an-ı Kerim'e Göre Öfke*[4] isimli eseri ve Serpil Başar'ın *Kur'an'da Hilm Kavramı*[5] isimli makalesi ve Yunus Emre Gördük'ün *Kur'an'da Gayz Kavramı* isimli makalesi yer almaktadır. Söz konusu çalışmaların dışında İbrahim Gül'ün *Yetişkinler Eğitiminde Üç Önemli Öğüt: Hilm, İlim ve Nefsin Eğitimi*[6] isimli makalesi, Süleyman Ateş'in, Kur'an Ansiklopedisi'deki *Hilm* maddesi[7], Hayati

[2]Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil ibn Ahmed", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İstanbul, 1997, ss. 309-312.

[3]Keziban Emre, **Kur'an'da Yumuşak Huyluluk (Hilm)**, (Yüksek Lisans Tezi), Dan: Prof. Dr. Remzi Kaya, Bursa, 2019.

[4] Kadriye Ortak, **Kur'ân-ı Kerim'e Göre Öfke**, (Yüksek Lisans Tezi), Dan: Yrd. Doç. Dr. Harun Öğmüş, Konya, 2012.

[5] Serpil Başar, "Kur'an'da Hilm Kavramı". **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 49, Sayı: 1, Mart 2013.

[6] İbrahim Gül, "Yetişkinler Eğitiminde Üç Önemli Öğüt: Hilm, İlim ve Nefsin Eğitimi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 3, 2022.

[7] Süleyman Ateş, "Hilm", Kur'an Ansiklopedisi, **KURAM Yayınları**, Cilt: 8, İstanbul, 2002.

Aydın'ın *Kur'an'da İrade-Azm Ve Tevekkül*[8] isimli eseri, Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Affetme Olgusu* makalesi, Kerim Buladı, *Kur'an'a Göre Orantısız Güç Kullanma*[9] makalesi, Cihan Özel'in *Kur'an-ı Kerim'de Cömertlik Kavramı*[10] isimli yüksek lisans tezi, Çiğdem Soykan'ın *Öfke ve Öfke Yönetimi*[11] isimli makalesi, Mahmut Öztürk'ün *Öfke Kontrolünde Allah ve Ahiret İnancının Etkisi (Habil-Kabil Örneği)*[12] isimli makalesi, İlyas Üzüm'ün Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *Gazap maddesi*[13], Mustafa Çağrıcı'nın Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *Kin maddesi*[14] yer almaktadır.

[8] Hayati Aydın, "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2008.
[9] Kerim Buladı, "Kur'an'a Göre Orantısız Güç Kullanma", **Artuklu Akademi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014.
[10] Cihan Özel, **Kur'an-ı Kerim'de Cömertlik Kavramı**, (Yüksek Lisans Tezi), Dan: Prof Dr. Ali Eroğlu, Erzurum, 2007.
[11] Çiğdem Soykan, "Öfke ve Öfke Yönetimi", **Kriz Dergisi** Cilt: 2, Sayı: 11, 2003.
[12] Mahmut Öztürk, "Öfke Kontrolünde Allah ve Ahiret İnancının Etkisi (Habil-Kabil Örneği)", **Diyanet İlmî Dergi**, Sayı: 58, 2022.
[13] İlyas Üzüm, "Gazap", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 33, İstanbul, 1996.
[14] Mustafa Çağrıcı, "Hilm Maddesi", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 18, İstanbul, 1998.

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'DA HİLM VE GAYZ KAVRAMLARI

1.1. HİLM

"Hilm" kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, genellikle *sakinlik, sabır, yumuşaklık, affetme* gibi anlamlara gelir. İslam literatüründe hilm, insanın olgunluğunu ve ahlaki erdemini ifade eden bir kavramdır. Kişinin zorluklar karşısında sabırlı, affedici ve sakin olmasını, insanların birbirleriyle ilişkilerinde düşmanlık ve kızgınlık yerine hoşgörü, affetme ve yumuşaklık göstermesini içerir. Hilm, İslam ahlakının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve Müslüman toplumunda günlük hayatta uygulanması teşvik edilir. Hilm, kişinin içsel bir özelliği olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir değerdir. İslam toplumunda hilm; barış, hoşgörü, uyum ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunur.[15]

Ayrıca ilk dönem İslam sözlüklerinde hilm kelimesine yüklenen farklı manalar da söz konusudur. Bu çerçeveden hareketle Cevherî, hilm kelimesiyle ilgili olarak *rüya görmek* anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Örneğin, *rüya görmek* anlamına gelen "حلم بالفتح" (hulime bi'l-fethi) şeklinde kullanılır. Yine "Ş*unu şöyle rüyamda gördüm"* anlamındaki "حلمت بالقضي" (halimtü bi'l-kada) şeklinde de kullanılabilir. Hilm kelimesinin bir diğer anlamı ise, nazik davranmaktır. Hilm kelimesi *hafifletmek* anlamında kullanılabilir. Örneğin, "تحلّم" (tehallüme) şeklinde kullanılır, bu da *nazik davranmak* anlamına gelir. "تحلُّم" (tehallüme) bir kişinin içinden o şeyin geçtiğini görmek anlamına gelir, ancak gerçekleşmez. "تحلُّم" (tehallüme) daha çok kişinin kendisiyle ilgili bir şeyi düşlediğini ifade eder. Ayrıca hilm kelimesi, bir şeyin bozulduğu ve içinde kurtçukların ortaya çıktığı anlamında da kullanılmıştır. Örneğin, "حلم الرجل" (halime'r-racül) şeklinde kullanılır, bu ise *adamın eti kurtlandı* anlamına gelir.[16]

Hilm, aynı zamanda hoşgörülü davranmayı da ifade eder. Bir kişi, başkalarına anlayışlı, saygılı ve hoşgörülü bir tutum sergilediğinde hilm sahibi olduğu kabul edilir. Bu, insanlar arasında sevgi, saygı ve uyumun oluşmasını destekler. Düşmanlık ve

[15] Mustafa Çağrıcı, "Hilm Maddesi", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi,** Cilt: 18, İstanbul, 1998, ss. 33-36.
[16] Ebu Nasr el-Cevheri, **Kitabu's-es-Sıhah**, Daru'l-Ulum, Cilt: 1, Beyrut,1987, s. 44.

intikamdan kaçınmayı ifade eder. İslam toplumunda, bir kişiye haksızlık edildiğinde veya zarar verildiğinde hilm göstererek intikam almaktan kaçınmak, barışçıl bir tavır sergilemek ve affedicilik göstermek önemli bir erdem olarak kabul edilmiştir. Hilm, başkalarının hatalarını affetme ve bağışlama anlamında da kullanılır. İslam öğretilerine göre, bir kişiye yapılan haksızlık veya zarar karşısında hilm sahibi olmak, intikam alma yerine affedicilik göstermek demektir. Bu, insanlar arasında barış ve uzlaşma ortamının sağlanmasına yardımcı olur.[17]

Nitekim hilm, genel olarak *sabırlı, temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak* anlamına gelen bir davranış biçimidir. Diğer bir deyişle insanın dış dünya ile sağlıklı bir etkileşim kurabilmesine zemin hazırlayan davranış biçimidir. Bu bağlamda hilm ile ilgili olarak, Cafer Sadık'ın üç öğüdü anılmaktadır. İlk öğüt; bir kimse haklı veya haksız yakana sarılıp sana hakaretler savurup küfürler etse bile, o kimseye kesinlikle kötü söz söylememektir. Kötü sözün kullanılması, insanın aşağılanacağı bir davranıştır. İkinci öğütte ise, bir kimse sana kötü bir şey isnat ederse, ona şu yanıtı vermektir: Eğer söylediklerin bende mevcut ise Allah beni ıslah etsin ama isnat ettiğin kötülük bende yoksa o zaman Allah'ın seni affetmesi için dua ederim. Üçüncüsü ise, sana kötülük yapana senin iyilikle karşılık vermendir. Bu güzel ifadelerle vurgulanan üç öğüt, özellikle insani ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır.[18]

Öfke duygusu farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramlardan biri gayz kavramıdır. Arapça "غيظ" (gayeza) kökünden türetilen bu kavram, genel anlamda kızma ve öfkelenme olarak tanımlanmasına rağmen, gadab halinin daha yoğun ve heyecanlı bir biçimi olarak anlaşılmaktadır.[19] Öfke ve kızgınlık duygusu; gayz, gadab, esef ve suht gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir. Bu terimler genel olarak öfke, kızgınlık ve hoşnutsuzluk durumlarını tanımlamakla birlikte, bazı detaylarla ayrılarak farklı bağlam ve anlamlarda kullanılmaktadır. Rivayetlere göre, Hz. Musa, Allah'a "Hangi kullar en halîmdir?" diye sormuştur. Karşılığında "gadab anında nefislerine hakim olanlar" cevabını almıştır. Daha sonra "Hangi kullar en sabırlıdır?" sorusunu sormuş, karşılığında ise "gadab anında gayzlarını en çok yutanlar" cevabını almıştır.

[17] Ebu'l-Kasım ez-Zemahşeri, **Esasü'l-Belağa**, neşr. Abdürrahim Mahmûd,Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 210.
[18] İbrahim Gül, "Yetişkinler Eğitiminde Üç Önemli Öğüt: Hilm, İlim ve Nefsin Eğitimi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 3, 2022, ss. 1322-1334.
[19] Ebu'l-Fazl İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, Darü Sadır, cilt 7, Beyrut, 1994, s. 385.

Bu rivayet, gayz ile gadab arasındaki nüansa işaret etmektedir. Bu rivayetten, gayzı yutmanın, gadab anında kendine hakim olup aşırılıktan kaçınmaktan daha üstün bir mertebe olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, gadab eden kişinin öfkesini yutmaksızın kendini kontrol edebilmesi mümkünken, öfkesini yutabilmesi daha faziletli bir davranış olarak kabul edilmektedir.

"حِلِمَ" (hılime) ise, memenin baş kısmıdır ve iki "حِلِمَ" (hılime) vardır. "حِلِمَ" (hılime) ayrıca bitki türlerinden biridir. İbn Esam, bunun memeli ve iri bir yaratık olduğunu söylemiştir. "حِلِمَ" kelimesinin çoğulu ise "حلام" (hilam) şeklindedir. "حَلِمَ" (halime) kelimesi, bir çocuğun veya hayvanın semirmesi ve şişmanlaması anlamına gelir.[20]

İbn Manzur da *Lisanu'l-Arab*'ında hilm ile ilgili hilm ve hulm kelimelerinin rüya anlamına geldiğini belirtmektedir. O, rüya konusunda yalan söyleyen birisi için "تحلّم" (tehalleme) fiilinin kullanıldığını zikretmektedir. Ayrıca "حُلُم" (hulüme) ve "احتلام" (ihtilam) kelimelerinin ise rüyada bir kadınla münasebette bulunmak manasında kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu konuda "Rüya Allah'tan hulm ise şeytandadır"şeklinde bir hadisin varlığından söz etmektedir. Yine o, hilm kelimesinin ise akıl anlamında kullanıldığını vurgulamaktadır.[21]

Kur'an'da hilm kavramı 16 yerde geçmektedir. Bunlardan on altısı (حليم) "halîm" olarak, sekizi "kane"nin haberi şeklinde mansub olarak, üçü "hilm" kelimesinin çoğulu "حلوم" (hulûm) olarak, ikisi "احلام" (ahlam) olarak, bir tanesi ise "احلامهم" (ahlamuhum) olarak geçmektedir. Bu ayetleri üç başlık altında kategorize etmek mümkündür. Bunlar Allah Teala'nın ismi, Peygamberlerin özelliği ve rüya anlamında kullanılmaktadır.[22]

1.1.1. Kur'an'da Hilm Kavramı

Hilm, İslam ahlakının önemli unsurlarından kabul edilir. Kur'an'da birçok ayette hilm kelimesi ahlaki bir erdem olarak Allah'ın, peygamberlerin ve Müslümanların sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manaların dışında rüya manasına da gelmektedir.

[20] Cevheri, Cilt: 1, ss. 44-45.
[21] İbn Manzur, Cilt: 12, s. 145.
[22] Ragıb el-İsfahanî, **Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an**, Darü'l-Ma'rif, Beyrut, 1990, s. 279.

1.1.1.1. Rüya

Kur'an'da uyku halindeyken görülenleri anlatmak için hilm ve rüya olmak üzere iki kelime kullanılmaktadır. Bu bağlamda hilm kelimesinin iki ayette kullanıldığı görülmektedir. Mushaf sıralamasına göre ilk ayet, Yusuf suresinin 44. ayetidir. Ayetin meali şu şekildedir: "Adamlar, 'Bunlar yalnızca karmaşık hayallerden ibaret. Biz bu tür rüyaları yorumlamayı bilmeyiz,' dediler."[23] Ayette firavunun rüyası olarak "قَالُوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ" (kalû edğasü ehlam) şeklinde geçmektedir. Burada hilm; karmakarışık olan rüyalar şeklinde olumsuz manada geçmektedir.

Kur'an'da altı kez geçen rüya kelimesi[24], hilm ile ifade edilen rüyadakinin tersine bir kapalılık içermez. İsra suresinin 60. Ayetinin meali şöyledir: "Hatırla ki, Rabbinin insanları tam anlamıyla kuşattığını sana bildirmiştik. Sana gösterilen o rüya ve Kur'an'da bahsi geçen lanetli ağaç, yalnızca insanları denemek amacıyla meydana getirilmiştir. Biz, insanları korkutucu uyarılarla ikaz ederiz; ancak bu, onların taşkınlıklarını daha da artırmaktan başka bir sonuca varmaz."[25] ayetinde rüyayı gören Hz. Peygamber'dir ve bu rüya, bir imtihan vesilesi olarak zikredilmektedir.

Saffat Suresi'nin 105. ayetinde Hz. İbrahim'e gösterilen bir rüyadan bahsedilmektedir ve Hz. İbrahim'in söz konusu rüyasını gerçekleştirmiş olması bir ödül olarak nitelendirilmektedir. Ayetin meali "...**rüyanı** gerçekleştirmiş oldun. İşte biz, iyilik yapanlara böyle mükâfat veririz"[26] şeklindedir. Fetih suresinin 27. ayetinde Hz. Peygamber'e gösterilen bir rüyadan söz edilmektedir. Bu rüya, vuku bulmadan önce neyin gerçekleşeceğini Hz. Peygamber'e haber verilmiş ve olay rüyadaki gibi gerçekleşmiştir. Ayetin meali "Allah, resulüne hak olarak **rüyasında** doğruyu bildirmiştir" şeklindedir.[27]

Yukarıda mealleri aktarılan ayetler vasıtasıyla Kur'an-ı Kerim'de rüya olgusundan bahsetmek üzere kullanılan rüya ve hilm kavramları arasındaki nüansı ortaya koymak mümkündür. Rüya kelimesinin geçtiği ayetlerde, rüyayı gösterenin Allah olduğu açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Hilm kelimesinin geçtiği iki ayette de

---

[23] Yusuf Suresi, 12/44.
[24] Hidayet Aydar, "Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2005, s. 41.
[25] İsra Suresi, 17/60.
[26] Saffat Suresi, 37/105.
[27] Fetih Suresi, 48/27.

rüyadan sadece söz edilmektedir. Ayrıca rüyayı görenler, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed gibi Allah'ın peygamberleridir. Buna karşın hilm kelimesiyle tasvir edilen rüyaları görenler, müşrik kimselerdir. Son olarak da hilm ile yorumlanması ve manası belirsiz olan rüyalar ifade edilirken rüya ile ya doğrudan ya da yorumlanarak anlaşılabilen rüyalar kastedilmektedir. Bu veriler ışığında rüyanın geçtiği ayetlerden olumlu davranışlar üretmek mümkün iken hilmin geçtiği ayetler, kavranamaz olmaları sebebiyle davranışa yönlendirici bir çıkarıma izin vermemektedir.

1.1.1.2. Allah'ın Sıfatı

Hilm kelimesinin Allah'ın bir sıfatı olarak geçtiği ayetlerde genel olarak bir başka sıfat ile geçmektedir. Bunlar arasında gafûr, şekûr, alîm, ganî sıfatı yer almaktadır. Allah'ın sıfatı olarak kullanıldığı ayetler şu şekildedir:

(لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ **حَلِيمٌ**)

"Kasıtlı olmayan yeminlerinizden dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz. Fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, **halimdir**."[28]

(وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِراًّ اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفاً وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهٗ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ غَفُورٌ **حَلِيمٌ**)

"Bu kadınlarla evlenme isteğinizi dolaylı yoldan ifade etmenizde ya da bu arzunuzu içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur. Allah, bu şekilde onlara söylemek istediklerinizi zaten bilmektedir. Ancak, açık ve meşru sözler dışında onlarla gizlice anlaşmalar yapmayın. Bekleme süresi sona ermeden nikah akdi gerçekleştirmeye kalkışmayın. Unutmayın ki Allah, kalplerinizde olanları bilmektedir. O'ndan sakının ve bilin ki Allah, bağışlayıcıdır, **halîmdir**."[29]

(قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًىٰ وَاللهُ غَنِيٌّ **حَلِيمٌ**)

"İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, **halîmdir**."[30]

[28] Bakara Suresi, 2/225.
[29] Bakara Suresi, 2/235.
[30] Bakara Suresi, 2/263.

(اِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِۙ اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُواۚ وَلَقَدْ عَفَا اللهُ عَنْهُمْۜ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ **حَلِيمٌ**)

"İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya, sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, **pek halîmdir**."[31]

(وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَارٍّۚ وَصِيَّةً مِنَ اللهِۗ وَاللهُ عَلِيمٌ **حَلِيمٌۜ**)

"Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir... Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, **hilim sahibidir**."[32]

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْۚ وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْۜ عَفَا اللهُ عَنْهَاۜ وَاللهُ غَفُورٌ **حَلِيمٌ**)

"Ey iman edenler! Eğer size açıklanırsa sizi zora sokacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur'an indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Ancak Allah, bunların bir kısmını size yüklemekten vazgeçmiştir. Bilin ki Allah, çok bağışlayıcı ve **halîmdir**."[33]

(اِنْ تُقْرِضُوا اللهَ قَرْضاً حَسَناً يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللهُ شَكُورٌ **حَلِيمٌ**)

"Eğer Allah'a gönülden ve güzel bir borç verirseniz, O bunu size kat kat geri öder ve sizi bağışlar. Çünkü Allah, şükrün karşılığını cömertçe verir ve cezalandırmada acele etmez."[34]

(تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّۜ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ **حَلِيماً** غَفُوراً)

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır."[35]

(تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔوِي اِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُۜ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَۜ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّۜ وَاللهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْۜ وَكَانَ اللهُ عَلِيماً **حَلِيماً**)

[31] Al-i İmran Suresi, 3/155.
[32] Nisa Suresi, 4/12.
[33] Maide Suresi, 5/101.
[34] Tegabun Suresi, 64/17.
[35] İsra Suresi, 17/44.

"Onlardan istediğini yanında tutabilir, istediğini erteleyebilirsin. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar yanına almanda da bir sakınca yoktur. Bu düzenleme, onların gönüllerinin rahat olması, üzülmemeleri ve verdiklerine razı olmaları için en uygun olanıdır. Allah, kalplerinizde olanı bilir; O, ilim ve hilm sahibidir."[36]

(اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُوْلَاۚ وَلَىِٕنْ زَالَتَآ اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِّنْۢ بَعْدِهٖۗ اِنَّهٗ كَانَ **حَلِيمًا** غَفُوْرًا)

"Şüphesiz ki Allah, göklerin ve yerin düzenini koruyandır; onların sapmasını engelleyen O'dur. Eğer sapacak olsalar, onları tutabilecek başka kimse yoktur. Hiç kuşkusuz, Allah halîmdir ve çok bağışlayıcıdır."[37]

1.1.1.3. Peygamberlerin Sıfatı

Hilm kelimesinin peygamberlerin sıfatı olarak Hz. İbrahim'in özelliklerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu ayetlerde de yumuşak huyluluk manasında olumlu bir özellik olarak kullanılmaktadır. Peygamberlerin sıfatı olarak kullanıldığı ayetler şu şekildedir:

(وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيْمَ لِاَبِيْهِ اِلَّا عَنْ مَّوْعِدَةٍ وَّعَدَهَآ اِيَّاهُۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗٓ اَنَّهٗ عَدُوٌّ لِّلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُۗ اِنَّ اِبْرٰهِيْمَ لَاَوَّاهٌ **حَلِيْمٌ**)

"İbrahim'in, babası için bağışlanma talebi, sadece ona verdiği sözü yerine getirmek içindi. Ancak babasının Allah'ın düşmanlarından biri olduğu ortaya çıkınca, ondan uzak durdu. Çünkü İbrahim, son derece hassas, yumuşak huylu ve ince ruhlu bir insandı."[38]

(اِنَّ اِبْرٰهِيْمَ **لَحَلِيْمٌ** اَوَّاهٌ مُّنِيْبٌ)

"İbrahim gerçekten ağırbaşlı, duyarlı ve kendisini Allah'a adayan bir insandı."[39]

[36] Ahzab Suresi, 33/51.
[37] Fatır Suresi, 35/41.
[38] Tevbe Suresi, 9/114.
[39] Hud Suresi, 11/75.

1.1.1.4. Müslümanların Sıfatı

Müslümanlar için kullanıldığı ayetlerde rüşd ve ergenlik çağına gelmiş olmak şeklinde olumlu manada kullanılmaktadır. Müslümanlar için kullanıldığı ayetler şunlardır:

(يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا **الْحُلُمَ** مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَآءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ)

"Ey iman edenler! Yanınızda çalışanlar ve henüz ergenlik çağına ulaşmamış olanlar, üç vakitte yanınıza girmek için izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle sıcağında (istirahat için elbiselerinizi çıkardığınızda) ve yatsı namazından sonra. Bu vakitler, mahremiyetinizin açık olabileceği üç özel zamandır. Bunun dışında, ne sizin için ne de onlar için bir sakınca yoktur. Çünkü onlar, yanınıza sıkça girip çıkan, sizinle iç içe olan kimselerdir. Allah, size ayetlerini bu şekilde açıklamaktadır. Şüphesiz ki Allah, her şeyi bilendir ve hikmet sahibidir."[40]

(وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ)

"Çocuklarınız ergenlik çağına ulaştıklarında, kendilerinden önceki ergenlerin izin alma usulünü takip ederek aynı şekilde izin istesinler. Allah, ayetlerini size bu şekilde açıklar; O, her şeyi hakkıyla bilir ve halimdir."

1.2. GAYZ

Halil b. Ahmed gayz kavramı hakkında *kibirli olmak, öfke ve kuruntu karşısında susmak, çöllerde insanlara yol gösteren işaretler* şeklinde ifadeler kullandığı görülmektedir.[41] Cevheri, *Tacu'l-Luga* isimli eserinde gayzın, çaresizlerin gizli öfkesi olarak tanımlamaktadır.[42] El-İsfehani'de gayzın genellikle "gadab" kavramıyla birlikte ele alındığı ve genellikle gazap ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.[43]

[40] Nur Suresi, 24/58.
[41] Halil b. Ahmed, **Kitabu'l-Ayn**, (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Samerraî), Beyrut, Cilt: 6, 1988, ss. 195-196.
[42] Halil b. Ahmed, Cilt: 3, s. 83.
[43] İsfehâni, s. 366.

Gayz, çalışmada yer verilen tanımlardan yola çıkarak gazabtan çok daha sert ve şiddetli bir duygu olarak görülebilmektedir. Bazılarına göre ise gayz, gazab'ın başlangıcıdır.[44] Gayz kızgınlığın en şiddetlisidir.[45] Kalpteki kanın öfkeyle heyecana gelmesi ve hareketlenmesinden oluşan bir hararet halidir.[46] Gayz acizlerin, gazap ise güçlü ve kudretli olanların öfke durumunu ifade etmektedir. Bu sebeple gazab açıkça ortaya çıkar, ancak gayz daha çok gizli bir duygudur.[47] Gayz, insanın başka birinin etkisiyle derin bir üzüntü içine düşmesini ifade eder. Gazab hali ise insan vücudunun el ve yüz gibi organlarında, yani fiziksel olarak görülebilirken, gayz yalnızca kalpte kalabilir.[48]

Gazap, rıza duygusunun karşıtıdır. Günahlarından dolayı cezalandırılması gereken bir kişiyi cezalandırma iradesini ifade eder. Gayz ise genellikle kötülüklere karşı doğal bir tepki olan bir heyecan halidir ancak gayz eden kişi aciz de olabilir. Bu nedenle "Allah kafirlere gazab etti" denir fakat "Allah kafirlere gayzlandı" denmez.[49] Hem "gazab" hem de gayz eşanlamlısı olarak sayılmış, gazab gayz'ı da kapsar denmiştir. Fakat bu kapsama gaye itibariyle değil, çıkış noktası itibariyledir. Ayrıca "İnsan kendine gayz edebilir ama gazab edemez" tespitiyle iki kavram arasındaki fark vurgulanmıştır.[50]

1.2.1. Kur'an'da Gayz Kavramı

Gayz "غيظ" kavramı Kur'an içerisinde on farklı ayette ve dört farklı formda geçmektedir.[51] Gayz "غيظ" kavramı, genel anlamda öfkeyi ifade etse de öfkenin başlangıcı, şiddetli öfke, gizli öfke, nefretle karışık öfke gibi anlamları da içerir.[52]

---

[44] İbn Manzûr, *C*ilt: 5, Beyrut, 1994, s. 391.
[45] Murtaza ez-Zebîdî, **Tacü'l-Arûs,** Darü'l-Hidaye, Cilt: 10, Kahire, 1965, s. 125.
[46] İbn Faris, **Mu'cemü Mekayîsi'l-Lüga**, Darü'l-Fikr, Cilt 4, Beyrut, 1979, s. 501.
[47] İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 392.
[48] İbn Faris, Cilt: 4, s. 502; Zebîdî, Cilt: 10, s. 127.
[49] Ebû Hilal el-Askerî, **Mu'cemu'l-Furûki'l-Lugaviyye**, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, thk. Şeyh Beytullah Beyyat, Kum, 1926, ss. 391-392.
[50] Askerî, h. 1412, s. 392.
[51] Al-i İmran 3/119, A'raf 7/12, Yunus 10/71, Hacc 22/15, Fetih 48/29, Mülk 67/8, Zümer 39/16.
[52] İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, Darü Sadır, cilt 5, Beyrut, 1994, s. 392; İbn Faris, Cilt: 4, s. 501; Zebîdî, *C*ilt: 10, ss. 124-127. Ayrıca bkz. Yunus Emre Gördük, "Kur'an'da Gayz Kavramı", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 18, Sayı: 60, Yaz 2014, ss. 144-152.

Kur'an'da *gayz* kavramı, kafirler ve cehennemin özelliği olarak kullanılmaktadır. [53] Mü'minler için kullanıldığında ise mü'minlerin bu tutumundan vaz geçmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin Al-i İmran Suresi 134. ayetinde "Mü'minlerin gayzlarını yuttuklarından" bahsedilmektedir.[54] Tevbe Suresi 15. ayetinde de "Mü'minlerin kalplerindeki gayzın giderilmesi" vurgulanmıştır. 15. ayette geçen gayz kelimesinin anlamı da (وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ) "Kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın" şeklindedir.

1.2.1.1. Cehennemin Sıfatı

Gayz kelimesi iki ayette cehennemin özelliği olarak geçmektedir. Cehennemin bir özelliği olarak kullanıldığı ayetlerden biri Furkan Suresi'nin 12. ayetidir. Ayette gayz kelimesi (سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظاً وَزَفِيراً) şeklinde geçmektedir. Maturidi'nin aktardığına göre İbn Kuteybe "teğayyuzan ve zefîra" ifadesinin cehennemin homurdanması olduğunu belirtmiştir. Maturidi ise orada azap görmekte olan kimselerin homurtuları ve uğultuları olduğunu belirtmektedir.[55] İkinci ayet ise Mülk suresinin 8. ayetidir. Ayette (تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ) "Cehennemin öfkesinden neredeyse çatlayacak bir halde" olduğu belirtilmiştir. İbn Cübeyr, bu durumu "Sanki parçalara ayrılıp dağılacak kadar yoğun bir hale gelmek" şeklinde tanımlamıştır. İbn Abbas, ed-Dahhak ve İbn Zeyd ise bunu "Yüce Allah'ın düşmanlarına karşı duyduğu şiddetli öfkenin bir yansıması; adeta kaynayıp taşan bir öfke hali" olarak değerlendirmişlerdir.[56]

1.2.1.2. Kafirlerin Sıfatı

Kur'an'da gayz kelimesi yedi ayette kafirlere hitaben kullanılmaktadır. Söz konusu ayetlerin anlam çerçevesi göz önüne alındığında kafirler olarak genel manada

[53] Ahzab Suresi, 33/25, Mülk Suresi, 30/8.
[54] "Takva sahipleri, hem bollukta hem de darlıkta Allah yolunda harcama yapar, öfkelerini kontrol eder ve insanları bağışlarlar." Al-i İmran Suresi, 3/134.
[55] Ebu Mansur el-Maturidi, **Te'vilatu'l-Kur'an Tercümesi**, çev: Mehmet Erdoğan, Yusuf Şevki Doğan, Cilt: 10, İstanbul, 2018, s. 259.
[56] İbn Cerir et-Taberî, **Camiu'l-Beyan an Te'vîli Ayi'l-Kur'an**, Darü'l-Fikr, Cilt: 23, Kahire, 2001, ss. 242-243.

kullanımın yanında Hz. Peygamber döneminde yaşayan müşrik Arapların bir sıfatı olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Şuara Suresi'nin 55. ayeti **(**وَاِنَّهُمْ لَنَا لَـغَٰٓئِظُونَ**)** şeklindedir. Burada gayz kelimesi Firavunun diliyle Hz. Musa'nın beraberindeki kimselerin davranışı olarak kullanılmaktadır.

Ahzab Suresi 25. ayette[57] gayz kavramı (الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ) şeklinde geçmektedir. İbare "Öfkeleriyle inkar edenler" şeklindedir. Ayetin bütünü göz önünde bulundurulduğunda Allah inkarcıların kin ve öfkeyle ortaya koydukları davranışlarından dolayı kendilerini geri çevireceğini bildirmektedir.

Ali İmran Suresi'nin 119. ayetinde[58] gayz kelimesi iki defa zikredilmektedir. İlk ifade (وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ) "Onlar, yalnız kaldıklarında size duydukları öfke nedeniyle parmaklarını ısırırlar" şeklindedir. Ayette gayz kelimesinin geçtiği ikinci ibare ise (قُلْ مُوتُوا **بِغَيْظِكُمْ**) şeklindedir. Bu ibarede Hz. Peygamber'e müşriklere ithafen "Öfkenizden çatlayın!" şeklinde bir nidada bulunması emredilmektedir.[59]

Hac Suresi 15. ayette[60] de gayz kelimesi kafirlerin bir sıfatıdır. Gayz kelimesinin yer aldığı ibare (هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ) "Acaba bulduğu çözüm, öfkelendiği şeyi yok edebilecek mi?" şeklindedir. Ayette Allah'ın Peygamberimiz (s.a.v.) yardım etmeyeceğini düşünenlerin bir çare bulup bunu engelleyemeyecekleri vurgulanmaktadır. Neticede ayetteki kafirlerin öfkelendiği şey Allah'ın Hz. Peygamber'e olan yardımıdır.

İfadenin geçtiği bir diğer ayet de Fetih Suresi 29. ayettir.[61] Gayz kelimesi ayette (يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ) şeklinde geçmektedir. Buna göre ibare "Onlar (müminler)

---

[57] (وَرَدَّ اللهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْراً وَكَفَى اللهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللهُ قَوِياً عَزِيزاً)

"Allah, inkâr edenleri hiçbir başarı elde edemeden, yalnızca kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Müminlere Allah'ın desteği yeter. O, mutlak güç sahibidir ve her işte üstün olandır." (Ahzab Suresi, 33/25)

[58] (هَا اَنْتُمْ اُولَٰٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهٖ وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا ۖ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ **مِنَ الْغَيْظِ** ۗ قُلْ مُوتُوا **بِغَيْظِكُمْ** ۗ اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ)

"Siz onlara karşı sevgi besliyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar. Siz kitabın tümüne inanıyorsunuz; onlar ise sizinle karşılaştıklarında 'İnandık' derler, ancak yalnız kaldıklarında size duydukları öfkeden parmaklarını ısırırlar. De ki: 'Öfkenizle çatlayın!' Şüphesiz Allah, kalplerinizde olan her şeyi bilendir." (Al-i İmran Suresi, 3/119)

[59] Taberi, Cilt: 6, s. 222.

[60] (مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ)

"Kim, Allah'ın peygamberine ne dünyada ne de ahirette yardım etmeyeceğini zannediyorsa, bir yol arayıp göğe uzansın ve bu yardımı kesmeye çalışsın. Sonra da, bulduğu bu çözümün öfkesini dindirebileceğini görsün." (Hac Suresi 22/15)

[61] (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ ۚ وَالَّذِينَ مَعَهٗٓ اَشِدَّٓاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَٓاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَاناً ۖ سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ۚ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِي الْاِنْجِيلِ ۚ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهٖ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ **لِيَغِيظَ** بِهِمُ الْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْراً عَظِيماً)

yüzünden kafirler öfkeden kahrolsunlar!" manasına gelmektedir. Taberî, bu ifadeyi müminlerin ilerleyişinin kafirler üzerinde moral bozucu ve öfke uyandırıcı bir etki bırakması şeklinde açıklar. Özellikle müminlerin başarılarının, kafirlerin planlarını boşa çıkardığını vurgular.[62]

Yine Tevbe Suresi'nin 120. ayetinde[63] de gayz kelimesi yer almaktadır. Ayette gayz kelimesinin yer aldığı ibare şöyledir: (وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ) Türkçe meali ise "(Medine halkı ve çevresindeki bedeviler)...bir yere ayak basmalarıyla kafirleri öfkelendirirler." şeklindedir. Burada da gayz kelimesi kafirlerin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meali verilen ayetler ve yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak gayz'ın öfkeden çileden çıkmak, öfkenin fiziksel dışavurumu, öfkenin müminlere yansıtılması, öfkenin eyleme dönüşmesi gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeler gayz kelimesinin kafirlere karşı kullanımında karşılık gelen ifadeler olarak dile getirmek mümkündür.

"O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla birlikte olanlar, inkârcılara karşı kararlı ve sert, kendi aralarında ise şefkat ve merhamet doludurlar. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasını arayarak sürekli rükû ve secde eder halde görürsün. Secde izleri, yüzlerinde belirgin bir şekilde görülür. Tevrat'ta onların bu durumu böyle tasvir edilmiştir. İncil'de ise onların hali, çiftçinin hoşuna giden bir ekine benzetilir: Önce filizlenir, sonra güçlenir, kalınlaşır ve sağlam bir şekilde sapı üzerinde yükselir. Bu durum, müminlerin azmi ve güzelliği, inkârcıları öfkelendirir. İman eden ve hem dünya hem ahiret için salih ameller işleyenlere Allah, bağışlanma ve büyük bir ödül vadetmiştir." (Fetih Suresi,17/29)

[62] Taberi, Cilt: 26, s. 138.

[63] (مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ)

"Medine halkı ve çevresindeki bedevîler, Resûlullah'a destek vermekten geri duramaz ve onu bırakıp kendi rahatlarını arayamazlar. Çünkü Allah yolunda çektikleri her susuzluk, yorgunluk ve açlık, inkârcıları öfkelendiren her adımları ve düşmana karşı elde ettikleri her zafer, mutlaka onlar adına birer iyilik olarak kaydedilir. Allah, iyilik edenlerin emeklerini asla zayi etmez." (Tevbe Suresi, 9/120)

İKİNCİ BÖLÜM
HİLM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKARDIĞI DAVRANIŞ MODELLERİ

Çalışmanın bu bölümünde hilm kavramının kullanım şekilleri üzerinden eyleme nasıl dönüştüğü ve dönüşmesi gerektiği üzerine davranış modelleri üzerinde durulacaktır.

Davranış modelleri, bireylerin içsel düşüncelerini ve dış çevreleriyle etkileşimlerini belirleyen temel ilkeleri kapsamaktadır. Davranış modellerinin oluşumu genellikle çevresel etkenler, sosyal normlar, kültürel değerler ve kişisel deneyimler gibi çeşitli faktörler tarafından şekillenir. Örneğin, bir kişinin ahlaki değerleri, ailesel geçmişi veya toplumsal beklentileri, belirli bir durumda nasıl davranacağını etkileyebilir. Bu modeller, bireylerin duygusal, sosyal ve fiziksel tepkilerini anlamamıza yardımcı olur, bu da bireylerin kendi davranışlarını yönetmelerine ve diğerlerinin davranışlarını tahmin etmelerine olanak tanır. Dolayısıyla, davranış modelleri, bireylerin yaşamlarını anlamak ve etkilemek için vazgeçilmez bir araçtır. Bu bağlamda, hilm kavramının anlam çerçevesi, bu bağlamda yakın anlama geldiği kelimeler üzerinden davranış modelleri şu şekilde tanımlanabilir:[64]

2.1. AFFETMEK

Kur'an'da hilm kelimesi, bağlamlarından birinde affetmek anlamında kullanılmaktadır. Affetmek, bir bireyin bir diğerine karşı beslediği olumsuz duyguları, öfkeyi veya kızgınlığı bırakması ve bu kişiyle olan kırgınlığını ya da intikam arzusunu içinden atması sürecidir. Genellikle bir hata, haksızlık veya incinme sonrasında meydana gelen affetme süreci, kişinin negatif duygularını serbest bırakarak iç huzurunu ve mutluluğunu yeniden kazanmasına olanak tanır. Affetme eylemi, hem kendimize hem de başkalarına sunulan bir armağan olarak değerlendirilebilir; zira affetmek, insan ilişkilerinde uyum, barış ve iç huzurunun

[64] Ragıb el-İsfahanî, s. 279; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Hatib el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Darü'l-Kitab, Cilt: 7, Kahire, 1967, s. 45.

sağlanmasına önemli katkılarda bulunur.

Ayetlerdeki örnekler şu şekildedir: "Allah, kasıtsızca ettiğiniz yeminlerden sizi sorumlu tutmaz; ancak bilinçli bir niyetle ettiğiniz yeminlerden sizi mesul eder. Şüphesiz Allah, çok **halimdir** ve cezalandırmada aceleci değildir.", "Bu kadınlarla evlenme isteğinizi içten içe taşımanızda ya da onlara açıkça ifade etmenizde bir sakınca yoktur. Allah, ne hissettiğinizi zaten bilir. Ancak, onlarla gizlice anlaşma yapmayın, sadece açık ve doğru konuşun. Bekleme süresi tamamlanmadan aceleci davranarak evlenmeye kalkışmayın. Unutmayın, Allah iç düşüncelerinizi bilir. O'ndan sakının ve bilin ki Allah çok **halimdir**, her şeyi bilendir.", "İki ordunun karşı karşıya geldiği gün, bozguna uğrayanlar vardı. Şeytan, onların ayaklarını işledikleri bazı hatalar nedeniyle kaydırmıştı. Ancak Allah, onları bağışladı. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır ve **hilim sahibidir**.", "Ey iman edenler! Eğer açıklanırsa sizi zora sokacak konular hakkında soru sormayın. Kur'an indirildiği dönemde böyle sorular sorduğunuzda, bunlar size açıklanıyordu. Ancak Allah, bu tür yüklerden sizi muaf tutmuştur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve **halîmdir**."[65]

Kur'an'da affetme olgusunu ifade eden kavramlar arasında *afv, ğafr* ve *safh* terimleri dikkat çekmektedir.[66] Kur'an'daki affetme ile ilgili anlam dünyasını derinlemesine anlayabilmenin yollarından biri, bu bağlamda kullanılan kelimelerin anlamlarını ve temel vurgularını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Kur'an'da geçen *afv, ğafr* ve *safh* kelimelerinin Arapçadaki anlamlarını ve ifade ettikleri kavramları ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

2.1.1. Afeve (عفو)

Affetmek anlamında kullanılan kavramlardan biri (afv)dır. *Afeve* (عفو) kelimesi, "ع-ف-و" kökünden türetilmiş olup "bağışlama" ve "affetme" anlamına gelir. Bu kavram, Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biri olarak yer alır.[67] "العفو" ifadesi, Allah'ın, cezayı hak eden kullarını cezalandırmaktan vazgeçmesini ve günahlarını

[65] Al-i İmran, 3/134; Hud, 11/75; Fatır, 35/45; Bakara Suresi, 2/225; Bakara Suresi, 2/235; Al-i İmran Suresi, 3/155; Maide Suresi, 5/101.
[66] Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Affetme Olgusu", **Diyanet İlmi Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 4, Ekim- Kasım- Aralık 2007, ss. 9-13.
[67] Nisa, 4/43; Nisa, 4/149.

bağışlamasını ifade eder.[68] Allah'ın kulların günahlarını yok sayması da bu kavramla ifade edilir. "العافية" terimi ise Allah'ın kullarını hastalık ve sıkıntılardan koruması anlamında kullanılır. Allah, kullarını bela ve musibetlerden uzak tuttuğunda ve onlara huzur ve iyilik hali verdiğinde, bu durum "الله عفيه" ifadesiyle dile getirilir.[69]

"العفو" kelimesi, suçu görmezden gelip cezalandırmaktan vazgeçmeyi ifade eder. Bir kişinin hakkından feragat ettiğinde ise "عفي" fiili kullanılır. Bu kelimenin kök anlamı, "yok etmek" ve "silmek" şeklindedir. Ayrıca, bir şeyi almak için yapılan bir yöneliş de bu kelimenin kök manalarından biri olarak kabul edilir.[70]

"عفّ" fiili, farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar taşır ve genellikle temizleme, silme, doğal bırakma ve dokunulmamış olma durumlarını ifade eder. Aşağıdaki örnekler bu anlamları somutlaştırır: Rüzgarın üzerindeki izleri silip yok etmesi, "عافة الآصار الرياح" (Rüzgar bağları/izleri silip süpürdü) ifadesiyle anlatılır. Bu kullanım, doğanın, izleri veya geçmişteki işaretleri temizleme yetisini simgeler. Bir şeyin batırılmadığı, dolayısıyla bulandırılmadığı ve bozulmadığı su hakkında, "عفي الماء" (Su arı ve saf kaldı) ifadesi kullanılır. Bu, suyun saflığını ve dokunulmamışlığını ifade eder. Kimse tarafından mülk edinilmediği, sahipsiz olduğu için üzerinde herhangi bir işaret veya tasarruf izi bulunmayan arazi için "عفو البلاد" (sahipsiz arazi) denir. Bu ifade, doğal durumunu koruyan, üzerinde insan müdahalesi bulunmayan yerleri tanımlar.[71]

"عفّه" ifadesi, "Sağlıklı hale getirdi, iyileştirdi." anlamına gelir. Bozulan bir şeyi düzeltmek ve tamir etmek için kullanılan bir durumda, "عفي علي ما كان منه" ifadesi tercih edilir. Ayrıca, "عفي الشئ" ifadesi, "Bir şeyin saflaştırılıp arındırılması" anlamını taşır ve temizlenme ya da saf hale getirme sürecini ifade eder.[72]

"عفي" fiili, "Çoğaldı, arttı" anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanım, özellikle doğal unsurların büyümesi ve çoğalması bağlamında ifade edilir. Örneğin, otlar ve saçlar uzayıp çoğaldığında "عفي الشعر و النبت" (Saçlar ve otlar çoğaldı) denir. Ayrıca "العفي" ifadesi, "uzun saç" anlamına gelir ve genellikle fiziksel büyümeyi veya artışı ifade eder. "عفي" fiili, aynı zamanda ilimde çoğalmayı ve artmayı ifade etmek için de

[68] Fatır, 35/45; Şûra, 42/40.
[69] İbn Manzur, Cilt: 15, ss. 72-79; Mecdüddin Muhammed İbn Yakub el-Firuzabadi, **Besairu Zevi't-Temyiz**, el-Mektebetü'l-ilim, Cilt: 4, Beyrut, tsz., s. 80.
[70] İsfehani, s. 339; e1-Firuzabadi, Cilt: 4, s. 80.
[71] İbn Manzûr, Cilt: 9, ss. 252-253.
[72] İbn Manzur, Cilt: 15, ss. 72-79.

kullanılır. Bir kişinin ilimde diğerine göre daha üstün olduğu ifade edilirken, "عفي فلان على فلانٍ في العلم" (Falanca, filancadan ilimde üstündür.) denir.[73]

Birine maddi anlamda yardımcı olmak, mal vermek durumunda "عفوت لفلان بمال" (afevtu li fulanin bi mali) ifadesi kullanılır. Bu bağlamda "العفو" iyilikte bulunmayı ve cömertliği ifade eder. "عفو المال", kişinin kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra geriye kalan mal anlamına gelir. Bu kelime burada bolluğu, artışı ve fazlalığı temsil eder. Malın artanı ya da fazlası bu şekilde adlandırılır. Ayrıca, "العفو", zorlanmadan, yük altına girmeden yapılan yardımı ifade eder. Kolaylıkla, sorunsuz elde edilen şeyler de bu kelimeyle anlatılır. Aynı zamanda, "العفو", malın en helal ve en meşru kullanım alanını temsil eder. Daha geniş anlamda ise, her şeyin en hayırlısı ve en değerlisi için de bu kelime kullanılır.[74]

Hayvanların zorlanmadan yiyebildiği bitkilere "العفوة" denir. İster insan olsun ister hayvan, rızık arayışında olan her canlıya "العافية" ifadesi kullanılır. Toprak ise "العفاء" kelimesiyle ifade edilir. Affetme eyleminin içeriği, "عفو" kelimesinin Kur'an'daki ve Arapça kullanımındaki farklı bağlamlarından yola çıkılarak daha derin bir şekilde anlaşılabilir.[75] Bu kelime, yalnızca bağışlamayı değil, aynı zamanda sıkıntılardan, musibetlerden ve psikolojik rahatsızlıklardan arınmayı da ifade eder. Bu anlam, affetmenin yalnızca karşı taraf için değil, affeden kişinin iç huzuru için de bir fırsat sunduğunu ortaya koyar.[76]

"عفو", kişinin öfke, intikam ve aşağılanmıştık duygularından doğan içsel gerilimleri aşmasıyla ilişkilidir.[77] Affetme, bireyin bu duygusal yüklerden kurtulmasına ve ruhsal dengesini yeniden kazanmasına olanak tanır. Bu, hem bir arınma süreci hem de kişinin iç dünyasında bir düzen sağlama halidir.[78]

"عفو" kelimesinin aynı zamanda kişinin hakkından feragat etmesini ifade etmesi, bu eylemin büyük bir özveri ve fedakarlık içerdiğini gösterir. Affetmek, bireyin kendi çıkarlarını bir kenara bırakıp, daha büyük bir erdem uğruna öfkesinden vazgeçmesini gerektirir.[79]

---

[73] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 252.
[74] Fıruzabadi, Cilt: 4, s. 80.
[75] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 252.
[76] Zebîdî, Cilt: 10, s. 128.
[77] A'raf, 7/199.
[78] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 252.
[79] Fussilet, 41/34.

Bu bağlamda, affetme sonrasında elde edilen ruhsal denge, doğal saflığını koruyan suyun berraklığına veya insan eli değmediği için değişikliğe uğramayan arazinin duruluğuna benzetilebilir. Affetme hem bir arınma hem de yeniden bir denge kurma sürecidir.[80]

2.1.2. Gafera (غفر)

Affetmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (gafur)dur. Gafur kavramının kökü gafera (الغفر), bir şeyi sarmak, örtmek ve etrafını kaplamaktır. "El-gufr", bir şeyi kirden korumak amacıyla üzerini örtmek veya giydirmek anlamına gelir. Bu bağlamda, koruma amacıyla giyilen elbiseye de "غَفَرَ" denir. Ayrıca, "el-gufra" (الغُفْرَ) kelimesi, örtünmek için kullanılan nesneyi ifade eder.[81]

Arapça'daki "غفر" fiili *örtmek, gizlemek ve koruma sağlamak* anlamlarını taşır. Bu kelime, bağlama göre farklı durumları ifade etmek için kullanılır. Örneğin, "Elbiseni siyah renge boyama!" anlamı, "لا تسوّبْ ثوبك في الأسود" ifadesiyle dile getirilir. Burada "ثوب" *elbise* anlamına gelirken, siyaha boyamama emri verilmiştir. "Bir şeyi gerektiği şekilde örtme" anlamında "اغفر هذه المرأة بغفرٍ" ifadesi, "Bu kadını gerektiği gibi ört!" anlamını taşır. "غفر" aynı zamanda bir nesneyi bir kap içerisine koyarak koruma ve gizleme işlemi için de kullanılır. Bu durum, "غفرتُ المتاع" ifadesiyle anlatılır ve "Eşyayı örttüm, korumaya aldım" anlamına gelir. "Beyaz saçları boyayla kapatma" durumunda da "غفر" fiili devreye girer. Bu bağlamda "غفرتُ الشعر الأبيض" ifadesi, "Beyaz saçları örttüm" anlamına gelir. Ayrıca bir yerde bitkilerin yetiştiğini anlatmak için "اغفرت الأرض" ifadesi kullanılır ve "Toprak bitki yetiştirdi" anlamını taşır. Bu fiil, örtme ve koruma gibi temel anlamlardan türeyerek günlük yaşam ile edebi metinlerde geniş bir kullanıma sahiptir.[82]

"غفر" kökünden türeyen kelimeler, Arapça'da çok çeşitli anlamlar taşır ve farklı bağlamlarda kullanılır. Örneğin, "المغفر", *demirden yapılmış, başı koruyan miğfer* anlamına gelir. Miğfer, zırh özelliği taşıyan ve halkalardan örülmüş bir koruyucu eşyadır. Bununla birlikte, "الغِفْرَ", *başa örtülen bir bez parçasını* ifade ederken, "الغفِر", *baş, yüz ve boyundaki kıl veya saçı* tanımlar. Bu kelime, *kulaktaki kıllar ve küçük tüyler*

[80] Zebîdî, Cilt: 10, s. 130.
[81] İbn Manzur, Cilt: 9, s. 262.
[82] İsfehani, s. 362; İbn Manzur, Cilt: 5, ss. 25-27.

için de kullanılır. *Kalabalık ve fazlalık* anlamlarıyla "الغفر", *toplulukları* ifade eder. Örneğin, "الغفر جمّل", *değerli bir insan grubunun gelişini* anlatır. Aynı şekilde, *bir kalabalık insan topluluğunu* tanımlamak için de kullanılır. "غفر" fiili, *bir işin gerektiği şekilde düzeltilmesi ve yoluna konulması* anlamını taşır. Ayrıca, *hastalığın veya yaranın yeniden nüksetmesi ve depreşmesi* durumunda "غفر المريض و الجرح" ifadesi kullanılır. Kelimenin en yaygın anlamlarından biri ise, *Allah'ın sıfatı olarak bağışlama ve günahları örtmedir.* "الغفرُ" ve "المغفرة", *Allah'ın kullarını azaba uğratmaktan korumasını* ifade eder. Bu bağlamda, Allah'ın affediciliğini ve merhametini vurgular. Bu kelimelerin anlam zenginliği, hem maddi koruma hem de manevi bağışlama kavramlarını içererek geniş bir kullanım alanı sunar.[83]

Allah'ın sıfatlarından olan "غفور" ve "غفّار", *O'nun bağışlayıcı ve affedici yönünü* ifade eden mübalağa kalıplarıdır.[84] Bu sıfatlar, Allah'ın kullarının günahlarını örtmesi ve hatalarını görmezden gelmesi anlamını taşır. Bu bağlamda affedicilik, sadece bir bağışlama değil, aynı zamanda hoşgörü ve merhametle hataların üzerini örtme olarak anlaşılır. Kur'an'da, özellikle Casiye Suresi'nin 14. ayetinde geçen "غَفَرَ" fiili, *görünürde bir şeye aldırmamak* gibi basit bir tavırla sınırlı değildir.[85] Bu fiil, gerçekte bir derin anlam taşır; bağışlama eyleminin hem dışsal bir örtme hem de içsel bir hoşgörüye dayandığını ifade eder. "غفْر" kelimesinin çeşitli anlamları, bağışlama eyleminin kapsamını açıklamaya yardımcı olur.[86] Örneğin, bu kelime, giysinin kusurlarını veya kiri örtmek, bir nesneyi koruma amacıyla kaplamak ya da cilt dokularının bir yüzeyi sarması gibi anlamlar taşır.[87] Benzer şekilde, *affetme, kişinin geçmişteki hataları, incinmeleri veya haksızlıkları örtmesi ve unutması* anlamına gelir.[88] Bu çok yönlü anlamlar, affetmenin yalnızca basit bir bağışlama olmadığını, aynı zamanda manevi bir derinlik taşıdığını[89] ve bireyin karşısındaki kişiyle olan ilişkisini onarmaya yönelik bir erdem olduğunu vurgular.[90] Böylece, "غفر" kelimesi ve

[83] İbn Manzur, Cilt: 5, ss. 25-27; Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Affetme Olgusu", **Diyanet İlmi Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 4, Ekim- Kasım- Aralık 2007, ss. 9-13.
[84] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 262.
[85] Taberî, Cilt: 21, ss. 282-283.
[86] Zebîdî, Cilt: 10, s. 131.
[87] Nuh, 71/10
[88] Al-i İmran, 3/134.
[89] İbn Faris, c. 4, s. 370.
[90] Fahreddin er-Razî, **Mefatîhu'l-Ğayb**, Darü'l-Fikr, Cilt 15, Beyrut, 1981, ss. 277-278.

türevleri affetme kavramının hem geniş kapsamını hem de insani boyutunu gözler önüne serer.[91]

Affetme, suçlunun eylemleri ile mağdurun yaşadığı intikam ve öfke duyguları arasındaki gerilimleri yatıştırmanın bir yolu olabilir.[92] Bu süreçte, suçlunun eylemlerinin yol açtığı etkiler ve mağdurun olumsuz duyguları örtülerek görünmez hale getirilir.[93] Ancak bu örtme, hataların tamamen ortadan kalkması değil, onları kabul edip kontrol altına almayı ifade eder.[94] Bu bağlamda affetme, geçmişte yaşanan kusurların etkisini azaltmaya ve taraflar arasında barışı sağlamaya yönelik bir araçtır.

Affetme, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal uyumun sağlanmasında da önemli bir rol oynar.[95] İntikam ve öfke duygularının yarattığı çatışmalar, affetme sayesinde hafifletilir ve bu duyguların sertliği, çirkinliği ya da kabalığı gizlenebilir. Affetme eylemi, olumsuzlukların etkilerini azaltırken, geçmişte yaşanan olayların tamamen unutulması gerekmez. Bunun yerine, bu olaylar kontrol altında tutulur ve taraflar arasında yeni bir ilişki kurulmasına imkan tanır. "غفر" kelimesinin ifade ettiği gibi, affetme eylemi, geçmişi silmek yerine onu örtmek ve üzerinde bir denge kurmak anlamına gelir.[96]

Affetme eylemi, suçun varlığını tamamen yok saymaz veya mağdurun öfke ve intikam duygularından tamamen arınmış olduğunu göstermez.[97] Bununla birlikte affetme süreci, mağdurun bu duygularını kontrol altına almasına ve suçluyla daha dengeli bir ilişki kurmasına olanak tanır.[98] Gerçek bir suç işlenmiş olsa da affeden kişi suçluya bir suçlu gibi davranmamayı seçer. Bu durum affetmenin mağdur için bir tür duygusal yükten kurtulma ve iç huzuru sağlama aracı olduğunu ortaya koyar. Affetme, suçlunun eylemini görmezden gelmek anlamına gelmez. Suçun gerçekliği ve sonuçları affetme sonrasında da varlığını sürdürür. Ancak mağdur, bu olayı ve etkilerini kabul ederek öfkesini kontrol altına alır ve intikam duygusunu bir kenara bırakır. Bu,

[91] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 263.
[92] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 262.
[93] Razî, Cilt: 15, s. 277.
[94] İbn Faris, Cilt: 4, s. 370.
[95] Kurtubî, Cilt: 7, s. 117; Nuh, 71/10.
[96] Zebîdî, Cilt: 10, s. 131; İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 263.
[97] Taberî, Cilt: 21, ss. 282-283.
[98] Kurtubî, Cilt: 7, s. 117; Fussilet, 41/34.

affetmenin bir tür duygusal denge ve barış sağlama süreci olduğunu, mağdurun kendi huzuru ve esenliğini önceledeğini gösterir.[99]

"غفر" (Gufr) kelimesinin değerli bir topluluğu ifade etmesi, bağışlama kavramının toplumsal bağlamda taşıdığı önemi vurgular. Bağışlama, bireylerin ve toplumların ahlaki ve etik değerlerinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Bu erdem, bireyler arasında anlayış, empati ve affetme yeteneğini teşvik eder ve toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam etmesine katkıda bulunur.[100]

Bağışlama, yalnızca bireyler arasında değil, aynı zamanda bir toplumun barış ve uyumunu sağlamada da kritik bir rol oynar. Erdemli toplumlar, bağışlamayı ahlaki faziletlerin bir parçası olarak benimser ve bu, toplumun moral değerlerini güçlendiren bir unsur haline gelir. Böylece bağışlama eylemi, geçmişteki hataların ya da anlaşmazlıkların üstesinden gelinmesine yardımcı olur ve bireyler arasında olumlu ilişkilerin yeniden inşa edilmesini destekler. Sonuç olarak, bağışlama kavramı bireylerin ve toplumların hem manevi hem de sosyal dokusunu güçlendiren bir değer olarak öne çıkar. Toplumun barış ve uyum içinde yaşamasını sağlayan temel ahlaki ilkelerden biri olan bağışlama, sağlıklı ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından hayati bir öneme sahiptir.[101]

(Gufr) "غفر" kelimesinin *düzeltme* anlamı, bağışlamanın ilişkilerde bozulan dengeyi yeniden sağlama gücüne işaret eder. Bu bağlamda bağışlama, çatışmaların, haksızlıkların veya kırılganlıkların affedilerek ve taraflar arasında anlayış sağlanarak iyileştirilmesini ifade eder.[102] Bu süreç geçmişte yaşanan olumsuzlukların kabul edilmesini ve buna rağmen ilişkilerin yeniden inşa edilmesini mümkün kılar.[103]

Bağışlama, yalnızca bireysel bir erdem değil, aynı zamanda ilişkilerde barış ve uyumun yeniden tesis edilmesi için kullanılan bir araçtır. "Gufr" kelimesinin ifade ettiği gibi, bağışlama eylemi, geçmişin izlerini tamamen silmek yerine, bu izleri kabul ederek bir denge ve uyum kurmayı hedefler. Böylece, bağışlama hem bireyler arasında hem de toplumsal düzeyde sağlıklı ilişkilerin devamını sağlayan temel bir değer haline gelir.[104]

---

[99] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 262; Zebîdî, Cilt: 10, s. 131.
[100] Zebîdî, Cilt: 10, s. 131.
[101] Razî, Cilt: 15, ss. 277-278; Kurtubî, Cilt: 7, s. 117.
[102] Taberî, Cilt: 21, s. 283.
[103] Kurtubî, Cilt: 7, s. 117.
[104] Razî, Cilt: 15, ss. 277-278; İbn Faris, Cilt: 4, s. 370.

2.1.3. Safeha (صفح)

Affetmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (safeha)dır. Safeha (صفح) "ص-ف-ح" kökü, Arapça'da bağışlama ve hoşgörü kavramlarını derinlemesine ifade eden anlamlar taşır. Bu kelime "ع-ف-و" (a-fe-ve) fiilinden farklı olarak daha kapsamlı ve derin bir bağışlama anlayışını ifade eder. Bir kişi affedici olabilir "عَفُوْ" ancak aynı zamanda tam bir hoşgörü ve gönül temizliği içinde olmayabilir "صَفُوْ". Safh kavramı, sadece bağışlamakla kalmaz, aynı zamanda bağışlamanın ardından gönül huzuru ve dostluğu teşvik eden bir anlayışı içerir. "صفح الرجل", bir kişinin, bir başkasının su ihtiyacını karşılaması bağlamında kullanılabilir ve bu eylem, bağışlama ve cömertlik arasında bir bağ kurar. Aynı zamanda "تصفّح" fiili, bir şeyi veya bir topluluğun durumunu düşünmek ve değerlendirmek anlamına gelir. Bu anlam, bağışlama sürecinde karşı tarafın durumu üzerinde derinlemesine düşünmeyi ve anlayış geliştirmeyi içerir. "صفح" kelimesi, tokalaşma veya el sıkışma anlamını da içerir. Bu, bağışlamanın ardından taraflar arasında oluşan yakınlık ve dostluğa işaret eder. Bağışlamanın, cömertlik ve gönül açıklığı gerektirdiğini düşündüğümüzde, "صفح" kelimesi bağışlamayı yalnızca bir eylem değil, aynı zamanda bir erdem olarak tanımlar.[105]

Bağışlama, insanların içsel huzur ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik önemli bir eylemdir. Bu süreçte elde edilen huzur, bir insanın su ihtiyacını karşıladığında hissettiği rahatlamaya benzetilebilir. Tıpkı suyun fiziksel bedeni arındırması gibi, bağışlama da ruhsal yükleri hafifleterek bireyde bir arınma hissi oluşturur. Bu bağlamda "صفح" kelimesi, bağışlama ve hoşgörü kavramlarının derinliklerini anlamak için güçlü bir kavramsal araçtır. Kelimenin içerdiği anlamlar, yalnızca birini affetmekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda karşılıklı anlayış, empati ve yeniden bir bağ kurma süreçlerini içerir. Bu da bağışlamayı, yalnızca bireysel bir erdem değil, öte yandan toplumsal uyum ve barışın tesisine katkı sağlayan temel bir değer haline getirir.[106]

[105] İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 326; Zebîdî, Cilt: 9, s. 219; İbn Faris, Cilt: 3, s. 354; Razî, Cilt: 14, s. 213.
[106] İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 326; Razî, Cilt: 14, s. 213; Ragıb el-İsfahanî, s. 485.

"صفح" (Safh) kelimesinin kökündeki "düşünme" anlamı, bağışlama eyleminin bilinçli bir süreç olduğunu vurgular. Bağışlama, genellikle düşünce ve iradenin yönlendirdiği bir eylemdir. Bu süreçte kişi, içsel öfke ve intikam duygularını kontrol altında tutarak daha yüksek bir ahlaki bilinçle hareket eder. Bu da bağışlamanın sadece bir tepki değil, aynı zamanda bir seçim olduğunu ortaya koyar.[107]

"Safh" kelimesinin kök anlamı, bağışlamanın sakin, düşünülmüş ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesini ifade eder. Bu bilinçli yaklaşım, bağışlamanın sadece mekanik bir eylemden ibaret olmadığını, aynı zamanda derin bir anlam taşıyan, empati ve ahlaki değerlerle şekillenen bir davranış olduğunu gösterir. Böylelikle bağışlama daha etkili ve anlamlı bir hale gelir.[108]

"المصفحة" birinin elini tutmak anlamına gelir. Süt vermekten kaçınan bir koyun için "صفحت الشط" terimi kullanılır. "صفح عنه" ifadesi ise birisinin günahını görmezden gelmek, onu azarlamamak anlamına gelir. "الصفُح" ise kendisine karşı suç işleyenleri hoş gördüğü için kerim ve cömert bir kişiyi tanımlayan bir ifadedir.[109]

2.2. YUMUŞAK HUYLU OLMAK

Hilm kavramı, içerdiği anlamlardan biri olarak yumuşak huyluluğu ifade etmektedir. Yumuşak huyluluk, bireyin nazik, anlayışlı ve hoşgörülü bir karaktere sahip olmasını ifade eden bir erdemdir. Bu nitelik, kişinin çevresine empati ve hassasiyetle yaklaşmasını sağlar. Yumuşak huylu bireyler sabır, anlayış ve saygıyı temel değerler olarak benimser ve iletişimde nazik bir ton kullanarak çatışmalardan kaçınmayı hedeflerler. Aynı zamanda başkalarının duygularını dikkate alarak daha uyumlu ve çözüm odaklı bir tutum sergilerler.[110]

Bu özellik, insan ilişkilerinde barış ve uyumu teşvik eder. Yumuşak huylu bireyler genellikle çevrelerinde olumlu bir etki bırakır ve güvenilir kişiler olarak bilinirler. İş veya özel yaşamlarında çatışmalı durumlarda bile sakin kalmayı başarır ve sorunlara yapıcı çözümler üretirler. Bu nitelikler, yumuşak huylu bireylerin

[107] Ragıb el-İsfahanî, s. 485.
[108] Taberî, Cilt: 16, s. 232.
[109] İbn Manzur, Cilt: 2, ss. 512-515; İsfehani, s. 282.
[110] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 184; Ragıb el-İsfahanî, s. 278.

çevrelerinde güven ve saygı oluşturarak insan ilişkilerinde sağlam bir temel kurmalarını sağlar.[111]

Hilm kavramının yumuşak huyluluk manasında kullanıldığı ayetler ise şunlardır: "İbrahim'in babası için bağışlanma dilemesinin nedeni, ona verdiği bir söze bağlı kalma isteğiydi. Ancak babasının Allah'a düşman olduğu kesinleşince, ondan uzaklaştı. Çünkü İbrahim, son derece duyarlı ve yumuşak huylu (halim) bir kişiydi.", "İbrahim gerçekten ağırbaşlı, ince ruhlu ve kendini Allah'a adamış biriydi." Meali verilen ayetlerden yola çıkarak, Hz. İbrahim'in yumuşak huyluluğu; ağır başlı oluşu, empatik oluşu, çatışmadan kaçınması ve davranış hassasiyeti taşıması sebebiyle hilm kavramını davranışa döktüğü görülmektedir.[112]

2.2.1. Sabera (صبر)

Yumuşak huylu olmak anlamında kullanılan kavramlardan biri (sabır)dır. Kökeni (sa-be-ra) "ص-ب-ر", sözlük anlamı "Darlık içinde tutmak, menetmek, alıkoymak, sebat etmek" şeklinde tanımlanır.[113] Sabır, genel anlamıyla "Nefsi, akıl ve şeriatın gerektirdiği yolda tutmak ya da bu ikisinin yasakladığı şeylerden alıkoyarak kontrol altında tutmak" şeklinde kısaca tanımlanabilir.[114] Başka bir tanıma göre sabır, "Kötü bir şeyle karşılaşmaktan kaçınmak için nefsin kontrol altına alınması" anlamına gelmektedir. "صبر الرجلَ" ifadesi, "Bir kişinin kendisini cezalandırmaktan men etmesi" anlamını taşımaktadır.[115] Kelimenin kullanıldığı bağlamada bazen isim değişikliğine uğrasa da anlamı aynıdır ve tüm bu varyasyonların genel adı "صبر" olarak adlandırılır. İsfahanî'ye göre "sabera" kelimesinin kullanım alanları şu şekildedir: Eğer bir kişinin nefsi hapsedilirse ve bunun nedeni bir musibet ise, bu durum yalnızca "صبر" sabır olarak adlandırılır. Buna karşılık zıt anlam "جزع" cez' yani "feryat" kavramıyla ifade edilir. Eğer bir kişinin nefsi hapsedilirse ve bunun sebebi savaşla ilgiliyse, bu durum "شجاعة" şecaat yani "yiğitlik" olarak adlandırılır. Kelimenin zıt anlamı ise "جبن" cübn yani "korkaklık" olarak ifade edilir. Bir kişinin kendisini konuşmaktan menedip,

[111] Taberî, Cilt: 12, s. 102; Razî, Cilt: 15, s. 187; ez-Zebîdî, Cilt: 9, s. 210; İbn Faris, Cilt: 3, s. 384.
[112] Tevbe Suresi, 9/114; Hud Suresi, 11/75.
[113] Ragıb el-İsfahanî, s. 273; Ebû Abdullah ed-Dameganî, **Kamûsü'l-Kur'an**, Lübnan: Daru'l-'İlm li'l-Melayîn, 1985, s. 272.
[114] Cevherî, Cilt: 3, s. 706; Dameganî, s. 272.
[115] Askerî, s. 292.

tutması durumunda, buna "كتمان" kitman denir ve zıt anlamı ise "مذل" mezl yani *sırrı ifşa etme*ktir. Ayrıca oruç da sabrın bir türü olarak kabul edildiğinden, aynı isim verilir.[116]

Sabır, ahlaki bir kavramdır. Üzüntü, zorluklar ve sıkıntılar karşısında direnç gösterme; olumsuz durumları olumluya dönüştürmek için gösterilen kararlılık ve metanet anlamlarını taşır. Zıddı ise "cezea"dır.[117] Sabır, akıl ve zeka; "cezea" ise acizliğe dair bir ifadedir.[118] Sonuç olarak, hilm kavramının sabır kavramıyla benzer yönleri olduğunu ifade etmek mümkündür.[119] Hilm, sabırdan daha üstün bir tahammül seviyesini içermektedir.[120]

2.2.2. Akale (عقل)

Yumuşak huylu olmak anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (akıl)dır. Akale kavramı (a-ka-le) "ع-ق-ل" kökünden gelmektedir. Akale, birçok bağlamda kullanılan bir kavram olup "Hayvanın ayağını bağlamak, yükselmek, bir şeye üstün gelmek, yasaklamak ve alıkoymak" gibi anlamlarla ilişkilendirilir. Bununla birlikte, akele yani akıl aynı zamanda "Her şeyin en güzelini kavrama, anlama kabiliyeti, bilgiyi işleme becerisi, iyiyi kötüyü ayırt etme yeteneği ve dayanıklılık gücü" gibi niteliklerle de bağlantılıdır. İnsanı diğer yaratıklardan ayıran temel özelliklerden biri olan akıl, ruh, fikir, zeka ve idrak yeteneği gibi unsurları içermektedir. İsfahanî, akıl kelimesinin temel manasını "Sımsıkı tutmak ve iyi anlamak" olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede Araplar "Devenin iple tutulması" anlamındaki "عقل البعير بالعقال" ve "ilaçların mideyi tutması" anlamına gelen " عقل الدواء البطن" gibi ifadeleri örnek göstererek bu görüşü desteklemektedirler. Bazı dil bilimciler de bu anlamı kabul etmektedirler. Cevherî manasının "ملجأ" melce' yani "sığınak" olduğunu belirtmektedir.[121]

Akıl kavramı, "Bağlamak, tutmak, muhafaza etmek" anlamına gelen (ع-ق-ل) kökünden türemiştir. Kelimenin literal anlamı, (algılamak)tır. Akıl, algılama

[116] İsfahanî, s. 273.
[117] İbrahîm Suresi, 14/21
[118] Mustafa Çağrıcı, "Sabır", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 35, İstanbul, 2008, s. 337.
[119] Askerî, ss. 292-294.
[120] Çağrıcı, s. 337.
[121] İsfahanî, s. 342; Cevherî, Cilt: 5, s. 1769.

yeteneğiyle insanı diğer canlılardan ayıran, ona sorumluluk yükleyen ve düşünme ile anlama kapasitesini ifade eden temyiz gücüdür.[122] Câsiye Sûresi'nde şu şekilde buyurulmaktadır: "...Allah'ın gökten indirdiği yağmurla yeryüzüne ölümünden sonra yeniden hayat vermesinde ve rüzgarları farklı yönlerden estirmesinde, akıl sahipleri için alınacak pek çok ders bulunmaktadır."[123] Akıl, insanın ruhu ve iç dünyasında var olan manevi bir erdemdir. Diğer bir deyişle insan, duyularıyla anlayamadığı şeyleri akıl sayesinde kavrayabilir.[124] Muhasibî, aklı "İnsanın varlık yapısının bir parçası olan, doğuştan gelen bir yetenek ve seciye" olarak tanımlamaktadır.[125]

Sonuç olarak, akıl kavramının temelinde "Bağlamak, muhafaza etmek, engellemek, seçmek ve ayıklamak" gibi anlamlar yer almaktadır. Bu anlamlar, insanın düşünme fonksiyonunda yer alır. İnsan yalnızca akıl sayesinde güzeli çirkinden ayırabilir, kendini kontrol altında tutabilir ve değerlendirebilir. Bu sayede kendisini her türlü tehlikeden koruyabilir.[126]

2.2.3. Sekene (سكن)

Yumuşak huylu olmak anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (sekine)dir. Sekine kavramı (Se-ke-ne) "س-ك-ن" fiilinden türemiştir. Kelime sözlüklerde farklı manalarda kullanılmaktadır.[127]. Araplar "سكون" kelimesini, hareketten sonra gelen sabitliği ifade etmek için kullanır. Bu kelimenin ism-i mekânı olan "مسكن", "bir yerde yaşamak, mekan edinmek" anlamına gelir. "سكين" kelimesi ise çoğul hali "سكان" ile bir yerde ikamet eden kişileri tanımlar. Sekînet kavramı ise sözlük anlamları arasında, gönüldeki korku ve telaşın sona ermesiyle ortaya çıkan huzur ve sükûnet durumlarını barındırır.[128] Kur'an'da, "Müminlerin kalplerine huzur indiren Allah'tır." şeklinde bir ifade yer almaktadır."[129]

---

[122] Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 238.
[123] Casiye Suresi, 45/5.
[124] Yaşar Mehmet Soyalan, **Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.
[125] Haris el-Muhasibî, **el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an**, çev. Veysel Akdoğan, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 157-158.
[126] Zemahşerî, s. 210.
[127] İbn Manzûr, Cilt: 6, s. 311.
[128] İsfehani, s. 236; İbn Manzûr, Cilt: 6, ss. 311-312.
[129] Fetih Suresi, 48/4.

Sekînet kavramı, terminolojik olarak, dinginlik, sebat, tatmin ve ağırbaşlılık gibi anlamlara gelirken, aynı zamanda misafiri uğurlama veya Allah'a teslim olma anlamlarını içeren bir mastar şeklinde kullanılmaktadır.[130] Sekînet terimi, vakar, ferahlık, emniyet, huzur ve rahmet gibi anlamlara sahiptir. [131] Sonuç itibarıyla, yapılan gözlemler, sekînet kavramının hem Kur'an'da hem de rivayetlerde hilm kavramıyla yakın anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sekînet kavramının, bireyin zorluklar ve sıkıntılar karşısında gösterdiği sakinlik ve ağırbaşlılık ile birlikte, ilahi yardım ve rahmetin bir sonucu olarak kazanılan huzur ve güvenlik halini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

2.2.4. Vakara (وقر)

Yumuşak huylu olmak anlamında kullanılan kavramlardan biri (vakar)dır. Vakar kavramının kökü (ve-ka-ra) "و-ق-ر" şeklindedir. Araplar, *kulağın ağır işitmesini* ifade etmek için "وقر" kelimesini kullanır. Bu kelime fiil olarak kullanıldığında, "Kulağı ağırlaştı" anlamını taşır. Bu bağlamda Kur'an'da şu şekilde buyrulmaktadır: "Kulaklarımızda bir ağırlık vardır."[132]

"وقر" kavramı, "ağır bir yük" anlamındaki "وقر" kelimesinden türeyen bir isimdir ve sükûnet, ağırbaşlılık, saygıdeğerlik ve yumuşak huyluluk gibi anlamlar taşır. Arapçada bu özellikleri ifade etmek için "وقور" ve "متوقر" gibi ifadeler kullanılır.[133]

"وقر" kavramı, terim olarak ağırbaşlılık, temkinli hareket etme, onurlu bir duruş sergileme, öfke anında ölçülü olma ve Allah ile peygamberine layık saygıyı göstermeyi ifade eder.[134] Söz konusu kavram Kur'an'da "Neden Allah'a vakar (saygınlık, büyüklük) isnad edemiyorsunuz?"[135] şekilde ifade edilmektedir. Arapların bu kavrama ilişkin kullanımına bir örnek, şu beyitte görülmektedir: "Hepsinin üstünde öyle bir hilm vakarı vardır ki, çocukları bile onun haşmetinden dolayı olgun insanlar

[130] İsfahanî, s. 237.
[131] İbn Manzûr, Cilt: 6, s. 312.
[132] Fussilet Suresi, 41/5.
[133] Ragıb el-İsfehani, s. 529.
[134] Askerî, s. 294.
[135] Nûh Suresi, 71/13.

gibi davranır." Bu ifade, vakar ve hilm kavramlarının, saygı uyandıran bir ağırbaşlılık ve olgunluk durumunu ifade ettiğini göstermektedir.[136]

Sonuçta, vakar kavramı, aceleci davranmayıp yavaş ve ağırbaşlı olmayı ifade eder. Bu, fırsatları kaçırmamak veya çıkarları kaybetmemek için tembellik yapmamak anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında, vakarın işlerde tedbirli olmanın bir ifadesi olduğunu görürüz. Vakar kavramının, hilm kavramıyla birçok ortak yön taşıdığı söylenebilir. Çünkü her iki kavram da bireyin herhangi bir duruma karşı nezaket, olgunluk ve uygun bir şekilde tepki verme ve davranma idealine vurgu yapmaktadır.[137]

2.3. AŞIRILIKTAN SAKINMA & OLGUNLAŞMA

Aşırılıklardan kaçınmak, hayatta dengeyi korumanın ve sağlıklı bir yaşam sürdürmenin temel ilkelerinden biridir. Aşırıya kaçmak genellikle fiziksel, duygusal veya sosyal düzeyde olumsuz sonuçlar doğurur. Örneğin, aşırı yeme alışkanlığı obeziteye yol açarken, aşırı çalışma ise stres, tükenmişlik sendromu ve sağlık sorunlarını beraberinde getirir. Bu tür aşırılıklardan uzak durmak hem beden hem de ruh sağlığını koruyarak daha mutlu ve dengeli bir yaşam sürdürmeyi sağlar. Denge, yaşamın her alanında gereklidir. Beslenmeden iş hayatına, sosyal ilişkilerden eğlenceye kadar her alanda aşırılıklardan sakınarak uyum sağlanabilir. Bu durum, kişinin kendisi ve çevresiyle daha sağlıklı ilişkiler kurmasına da katkıda bulunur. Kur'an'da hilm kelimesi "aşırılıklardan sakınma" anlamını taşır ve insanları itidal ve sabırla hareket etmeye teşvik eder. Bu bağlamda, aşırılıklardan kaçınma erdemi, dengeli bir hayatın anahtarı olarak öne çıkar.[138] Aşırılıktan sakınma olgunlaşma anlamında kullanılan ayetler şu şekildedir:

"...Yanınızda çalışanlar ve henüz ergenlik çağına ulaşmamış olanlar, üç vakitte izinsiz yanınıza girmesinler: Sabah namazından önce, öğle istirahatinde elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve yatsı namazından sonra. Bu vakitler, mahremiyetinizin açık olabileceği özel zamanlardır. Bunun dışında ne sizin ne de onların izin almasına gerek

[136] Süleyman Ateş, "Hilm", **Kur'an Ansiklopedisi**, KURAM Yayınları, Cilt: 8, İstanbul, t.y., s. 378.
[137] Keziban Emre, **Kur'an'da Yumuşak Huyluluk (Hilm)**, (Yüksek Lisans Tezi), dan: Prof. Dr. Remzi Kaya, Bursa, 2019, ss. 18-25.
[138] Rukiye Yorulmaz, Ramazan Erdem, "Sağlıklı Yaşam Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve", **Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi** Cilt: 7, Sayı: 1, Nisan 2021, ss. 57-74.

vardır; çünkü bunlar, sıkça yanınıza girip çıkan ve sizinle iç içe yaşayan kimselerdir. Allah, ayetlerini size bu şekilde açıklıyor. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilir ve her işi hikmetle yerine getirir.", "Çocuklarınız ergenlik çağına ulaştığında, onlardan önce ergen olanlar nasıl izin alıyorsa, onlar da aynı şekilde izin alsınlar. Allah, ayetlerini size bu şekilde açıklamaktadır. Şüphesiz ki O, her şeyi bilir ve her işi hikmetle yapar."[139]

2.3.1. Veseta (وسط)

Aşırılıktan sakınmak anlamında kullanılan kavramlardan biri (vasat)tır. Vasat kavramı (ve-se-ta) "و-ص-ط" kökünden meydana gelip Kur'an'da " اوسط, الوسط,وسطً, اوسطهم, وسطنا" farklı şekillerde yer almaktadır. Nitekim, Bakara Suresi'nde iki kez, Maide, Kalem ve Adiyat Sureleri'nde ise birer kez olmak üzere, hilm anlamında kullanılan ifadeler toplamda Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir. Bu ayetlerin birçoğu Medenî surelerde yer alırken, bazıları ise Mekkî surelerde bulunmaktadır.[140]

Veseta (وسط) birey ve toplum düzeyinde dengeyi, adaleti ve ölçülü olmayı temsil eden çok yönlü bir kavramdır. Felsefi yönüyle erdem, sosyolojik yönüyle uyum ve ahlaki yönüyle de itidal ile sıkı bir ilişki barındırır. Modern dünyada aşırılıkların ve kutuplaşmaların arttığı bir dönemde, vesat ilkesi, bireyler ve toplumlar için bir denge ve rehberlik kaynağı olabilir. Bu, sadece İslam için değil, evrensel ölçekte de geçerliliği olan bir olgudur.

2.3.2. Adele (عدل)

Aşırılıktan sakınmak anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (adl)dir. Adl kavramı (a-de-le) "ع-د-ل" kök harflerinden türetilmiştir. Bu kavram, Kur'an'da isim ve fiil formunda toplamda 28 defa geçmektedir.[141] Bu kapsamda " ٱلَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّىٰكَ فَعَدَلَكَ" "Rabbin ki seni yarattı, insan suretinde şekil verdi ve seni dengeli bir yapıya

[139] Nur Suresi, 24/58-59.
[140] Kerim Buladı, "Kur'an'a Göre Orantısız Güç Kullanma", **Artuklu Akademi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014, s. 48.
[141] Mehmet Okuyan, **Kur'an Sözlüğü**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2021, ss. 569-570.

kavuşturdu."[142] ayetinde geçen "عَدَلَ" fiili, "her şeyi uygun bir şekilde düzenlemek ve insanın yaratılışını dengeli kılmak" anlamına gelmektedir.

"Bu nedenle, sen çağrına devam et ve sana emredildiği gibi dosdoğru bir yol üzerinde ol. Onların arzularına uyma ve şöyle de: 'Ben, Allah'ın indirdiği tüm kitaplara iman ettim ve bana aranızda adaletle hükmetmem emredildi'..." ayetinde ve başka ayetlerde geçen "يَعْدِلُونَ", "تَعْدِلُوا" ve "اَعْدِلَ" fiilleri ile "اِعْدِلُوا" emir kalıbı "adil olmak, adaletli davranmak" demektir.[143]

"Allah adaleti, ihsanı (iyiliği) ve yakınlara bakmayı emreder. Her türlü hayasızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. (O), düşünüp tutasınız diye siz öğüt verir."[144] ayetinde ve diğer ayetlerde zikredilen "الْعَدْل/عَدْل"[145] kelimeleri "adalet" anlamına gelmektedir.

"...Azaptan kurtulmak için her şeyini fidye olarak vermek istese bile yine de kabul edilmeyecek. İşte onlar işledikleri günahlar yüzünden helake sürüklenmiş kimselerdir. İnkarlarından dolayı onlara kaynar sudan bir içecek ve can yakıcı bir azap vardır." ayetinde geçen "تَعْدِلْ" fiili "fidye vermek", "عَدْل" kelimesi de "fidye" anlamına gelmektedir.[146]

"Ayetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma! Çünkü onlar, Rab'lerine ortak koşuyorlar." ayetinde ve başka ayetlerde de zikredilen "يَعْدِلُونَ"[147] fiilleri "şirk koşmak" manasına gelmekte *ve* "bir varlığı Yüce Allah'a denk tutmak" anlamında küfür ifade etmektedir.

2.3.3. Kaseta (قسط)

Aşırılıktan sakınmak anlamında kullanılan kavramlardan diğeri ise (kasıt)tır. Kasıt kavramı, (ka-se-ta) "ق-س-ط" kökünde Kur'an'da toplamda 25 kez karşımıza çıkmaktadır.[148] Bu bağlamda "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden

[142] İnfitar Suresi, 82/7.
[143] Şûra Suresi, 42/15; A'raf Suresi, 7/159, 181; Nisa Suresi, 4/3, 129, 135; Maide Suresi, 5/8; Maide Suresi, 5/8; En'am Suresi, 6/152.
[144] Nahl Suresi, 16/90.
[145] Bakara Suresi, 2/282; Nisa Suresi, 4/58; Maide Suresi, 5/95, 106; En'am Suresi, 6/115; Nahl Suresi, 16/76; Hucurat Suresi, 49/9; Talak Suresi, 65/2.
[146] En'am Suresi, 6/70; Bakara Suresi, 2/48, 123; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidî, **el-Vecîz fî tefsîri'l-kitabi'l-azîz,** Cilt: 1, Beyrut, 1995, s. 360; Dameğanî, s. 318; İbnu'l-Cevzî, s. 440.
[147] En'am Suresi, 6/150; En'am Suresi, 6/1; Neml Suresi, 27/60.
[148] Okuyan, ss. 680-681.

korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."[149] buyurulmaktadır.

"Allah, sizinle din konusunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselerle iyi ilişkiler kurmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz. Şüphesiz, Allah adil davrananları sever."[150] ayetlerinde geçen "تُقْسِطُوا" fiili ile "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle çatışırsa, aralarını düzeltmeye çalışın. Ancak, eğer gruplardan biri diğerine haksızlık yaparsa, Allah'ın hükmüne dönene kadar haksızlık yapan tarafa karşı mücadele edin. Şayet geri dönerlerse, aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözün ve herkese hakkını verin. Şüphesiz Allah, adaleti yerine getirenleri sever." ayetinde zikredilen "اَقْسِطُوا" aksitû emri "adil olmak"; "اَقْسَطُ" (aksetu)[151] kelimeleri de "daha adil, en adil" manalarına gelmektedir. "...Eğer sana gelirlerse, aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Ancak hüküm verecek olursan, adaletle hükmet. Çünkü Allah, adaletle davrananları sever." ayeti ve diğer ayetlerde[152] zikredilen "الْمُقْسِطِين" sözcüğü "adil olanlar" demektir. "Allah, adaleti ve hakkı ayakta tutarak, kendisinden başka ilah olmadığını bildirmiştir. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahitlik etmişlerdir. Evet, O'ndan başka ilah yoktur; O, mutlak kudret ve hikmet sahibidir." ayeti ve başka ayetlerde[153] geçen "الْقِسْط" ifadesi "adalet, doğruluk" anlamlarına gelmektedir.

"Aramızda ilahî emirlere itaat edenler olduğu gibi, doğru yoldan sapanlar da vardır. İtaat edenler doğru yolu bulmuşken, sapkınlık içinde olanlar cehennemin yakıtı haline gelmişlerdir." ayetlerinde zikredilen "الْقَاسِطُون" kelimesi ise "haktan sapanlar, kötülük edenler" manalarına gelmektedir.[154]

[149] Nisa Suresi, 4/3.
[150] Mümtehine Suresi, 60/8.
[151] Hucurat Suresi, 49/9; Bakara Suresi, 2/282; Ahzab Suresi, 33/5.
[152] Maide Suresi, 5/42; Hucurat Suresi, 49/9; Mümtehıne Suresi, 60/8.
[153] Al-i İmran Suresi, 3/18; 21; Nisa Suresi, 4/127, 135; Maide Suresi, 5/8, 42; En'am Suresi, 6/152; A'raf Suresi, 7/29; Yûnus Suresi, 10/4, 47, 54; Hûd Suresi, 11/85; Enbiya Suresi, 21/47; Rahman Suresi, 55/9; Hadîd Suresi, 57/25.
[154] Cin Suresi, 72/14, 15.

2.4. KARARLILIK

Hilm kelimesi kararlılık anlamını da içerir. Kararlılık, bir bireyin belirlediği hedefe ulaşmak için gösterdiği azim, irade ve istikrarlılıkla hareket etme yeteneğini ifade eder. Kararlı bireyler, hedeflerine doğru ilerlerken karşılaştıkları engellerle mücadele etmekten kaçınmazlar ve pes etmezler. Zorluklarla karşılaştıklarında motivasyonlarını kaybetmezler, aksine daha da güçlenirler. Kararlılık, başarıya giden yolda belirleyici bir faktördür, çünkü sürekli ilerleme sağlar ve kişinin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırır. Ancak kararlılık, sadece hedeflere odaklanmakla kalmaz, aynı zamanda esneklik ve uyum yeteneğini de gerektirir. Çünkü zaman zaman hedeflerde değişiklik yapma veya yeni stratejiler geliştirme gerekebilir.

Kur'an'a göre kararlılık, *makbul bir iman; irade, azim ve tevekkül temellerine* dayanır. Bu unsurlar birbirlerini tamamlayan süreçlerdir çünkü irade, azim ve tevekkül bir iradenin neticesinde ortaya çıkar. Bir kişi bir şeye inanır ve bu inancıyla da azim ve Allah'a güvenirse, Allah o kişiyi başarılı kılar. "Hilm" kelimesinin kararlılık anlamında kullanıldığı ayetler ise şunlardır:

"Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sakınca yoktur. Bu hüküm, onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olandır. Allah, gönüllerinizde olanı bilir; şüphesiz Allah, ilim ve hilim sahibidir.", "Eşlerinizin çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı size aittir. Eğer çocukları varsa, size düşen pay dörtte birdir. Aynı şekilde, sizin çocuklarınız yoksa bıraktıklarınızdan vasiyet ve borçlar çıktıktan sonra, eşlerinizin payı dörtte birdir. Çocuklarınız varsa, onlara düşen pay sekizde birdir. Eğer bir erkek ya da kadının anne, baba ve çocukları yoksa ve miras başka mirasçılara kalıyorsa, erkek veya kız kardeşi varsa, her biri vasiyet ve borçlardan sonra altıda bir pay alır. Mirasçılar birden fazla ise, toplam payları üçte birden fazla olamaz. Bu, zarar verilmemesi için Allah'ın koyduğu bir hükümdür. Şüphesiz Allah her şeyi bilir ve hilm sahibidir.", "Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin düzenini korur ki sapmasınlar. Eğer sapacak olsalar, onları tutabilecek başka hiç kimse yoktur. Hiç kuşkusuz, Allah çok halimdir ve çok bağışlayıcıdır."[155]

[155] Ahzab Suresi, 33/51; Nisa Suresi, 4/12; Fatır Suresi, 35/41.

2.4.1. Azame (عظم)

Kararlılık anlamında kullanılan kavramlardan biri (azim)dir. Azim kelimesi (A-ze-me) "ع-ظ-م" kökünden türetilmiştir. Kur'an'da bu anlamda da kullanılmaktadır. Güzel olan, itaat etmek ve dini ya da geleneksel olarak kabul edilen söze uymaktır. Ayetlerde şu şekilde buyrulmaktadır: "Durum (savaş emri) kesinleştiğinde, Allah'a karşı sadık kalsalardı, bu onlar için daha hayırlı olurdu." ve "Biz daha önce Adem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik."[156]

Görüleceği üzere, bu terim Kur'an'da kararlılık manasında da kullanılmaktadır. Bu sebeple, kendilerine karşı gösterilen yoğun direnişe rağmen büyük bir ciddiyet ve kararlılıkla hareket eden ve direnişlerini sürdüren bazı peygamberler aynı kökten gelmiş olan ulu'l-azm (azim sahibi) peygamberler şeklinde anılmışlardır. Bu tür kişilere Allah, Elçisi'ne (s.a.v.) itaat edilmesini ve onların örnek alınmasını tavsiye etmiştir. "O halde, azim sahibi elçilerin gösterdiği sabrı sen de göster..."[157]

Kimi alimler de bu ayetteki "من الرسل" ifadesindeki من'i beyan edici olarak yorumlayarak peygamberlerin tamamının azim sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, tüm peygamberler ulü'l-azm peygamberlerdir. Allah'ın gönderdiği her elçi, azim diğer bir deyişle sabır ve metanet sahibidir.[158]

Bazı alimler de ayette geçen "من الرسل" ifadesindeki "من"i seçim yapıcı olarak yorumlayarak, peygamberlerin sadece bir grup peygamberin azim sahibi olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat bu seçkinlerin sayısı ve kim oldukları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Suyuti ve Alusi'ye göre, "Doğru olan bu seçkin peygamberlerin beş kişi olduğudur. Söz konusu peygamberler ise Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir."[159]

Kur'an'a göre, iyiliği, doğruluğu ve hakikati tercih ederek bu yolda sabır ve kararlılık göstermek, savaşçı bir ruh halini ifade eder ve bu, kararlı bir eylemdir. Bu savaşçı ruh, gerçek anlamda sadece Allah'ın yolunda, doğru bilinen bir davada ve sağlam bir imanda gerçekleşir ve amacına ulaşır. Dünyevi hedeflerde ve düşük

[156] Muhammed Suresi, 47/21; Taha Suresi, 20/115.
[157] Ahkaf Suresi, 46/35.
[158] Fahreddin Razî, **et-Tefsirü'l-Kebir**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Cilt: 10, Beyrut, 1998, s. 31.
[159] Alusî, Şihabuddin, **Ruhü'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'an'il Azim ve Sebi'l-Mesani**, Darü'l-Fikr, Cilt: 13, Beyrut, 1987, ss. 34- 35.

niyetlerde bu ruh hali zor bir şekilde gerçekleşir. Bu nedenle, peygamberler, bu tür kararlılığı sergiledikleri için bu unvanla anılmışlardır. Söz konusu eylemler Kur'an'da övülmüş ve bu ruhu taşıyanlar övgüyle bahsedilmiştir. Allah, insanın kararlılıkla hareket ettiğinde ve sonuç almak için azim gösterdiğinde, tam bir tevekkül ve güven içinde Allah'a sığınmasının büyük sonuçlar doğuracağını ifade etmektedir. Çünkü Allah, kendine güvenen ve dayanıp sığınan kişileri sever.[160]

Yine bir başka ayette "...Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler. Ancak bu, onların imanlarını daha da artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler. Bunun üzerine, Allah'ın lütuf ve keremiyle kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah'ın rızasına uymuş oldular. Şüphesiz Allah, büyük lütuf sahibidir." denilmektedir. Tehlike karşısında yılgınlık göstermek, insanın tabiatında olan bir özelliktir. Ancak ashabın sergilediği bu kararlılık, onların doğalarını yenip kendilerini aştıklarını göstermektedir. Râzî, bu ayet bağlamında şu yorumu yapmıştır: "Ashab, kendilerini korkutmak amacıyla söylenen sözlere asla itibar etmediler. Aksine, bu sözler, düşmana karşı savaşma azimlerini güçlendirdi. İster ağır, isterse hafif olsun, Allah Resulü'nün (s.a.v.) kendilerine emrettiklerinde ve yasakladıklarında ona tam bir itaat gösterme iradesini ortaya koydu."[161]

Bahsedilen ayetlerin gönderiliş sebebiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler, bu ayetlerin Bedr-i Suğra savaşıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunurken, bazıları ise Hamraü'l-Esed olayıyla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Taberî'nin tercihi doğrultusunda, bu ayetlerin Hamraü'l-Esed olayıyla ilişkili olduğu daha muhtemel görünmektedir. Bu görüş hem tarihi olaylarla hem de ayetlerin içeriğiyle daha uyumlu bir açıklama sunmaktadır. Çünkü ayette geçen "hele o kendilerine yara değdikten sonra Allah'ın ve Peygamber'in emrine icabet edenlerin" ifadesi, Ashabın zor koşullara rağmen Allah Resulü'nün sefere çıkma çağrısına uymalarını ve bu nedenle övüldüklerini dile getirmektedir. Bu ifade, Uhud Savaşının hemen ardından gerçekleşen ve yorgunluk ile yaralarına rağmen mücadeleye devam eden müminlerle doğrudan ilişkilidir. Öte yandan, Bedir Savaşında Müslümanların yaralı olma durumu söz konusu değildir. Bu da ayetlerin Hamraü'l-Esed olayıyla

[160] Al-i İmran Suresi, 3/186; Lokman Suresi, 31/17; Şura Suresi, 42/43; Al-i İmran Suresi, 3/159.
[161] Al-i İmran Suresi, 3/172-174; Razî, c. 3, s. 434.

ilişkilendirilmesini daha tutarlı bir açıklama olarak öne çıkarmaktadır.[162]

2.4.2. Erâde (ارادة)

Kararlılık anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (irade)dir. İrade kavramı (e-râ-de) "د- را -ا" fiilinin mastar halidir. Kadı Beydavî, iradeyi, bir fiili gerçekleştirme doğrultusunda nefsin yönelimi ve eğilimi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu eğilimin kaynağı olan kuvvete de irade denildiğini belirtmektedir. İsfehanî'ye göre ise *irade, arzulanan bir şeyi elde etmek için çaba sarf etmektir.* Bununla beraber, yapılması ya da yapılmamasına karar verilen bir şeye nefsin meyletmesi anlamında da kullanılmaktadır. Firuzabadî ve Tehanevî'ye göre de *irade, basitçe istemek ve bir işe yönelmek anlamına gelmektedir.*[163] Görüleceği üzere, tanımlarda ortak bir payda olarak iradenin hem insandaki eğilimin kaynağını hem de bu eğilimin kendisini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Kur'an'da irade kavramı Allah'a ve insana atıfla 139 yerde geçmektedir.[164] Bu ayetlerde ilahi iradenin tam, özgür ve engellenemez olduğu, bu nedenle kulun iradesini kısıtladığı[165]; olumlu veya olumsuz her şeyin Allah'ın iradesi çerçevesinde gerçekleştiği[166]; ancak O'nun iradesinin her zaman maksatlı, hikmetli ve adil olduğu, kullarına zulmetmediği, kötülüğü veya zorlukları dilemediği[167] ifade edilmektedir.[168] İnsanın iradesinden bahseden ayetlerin bazıları, onun günlük hayatında sıradan isteklerini ifade etmektedir. Ahlaki içerikli ayetlerde, insanın iradesinin özgür olduğu vurgulanır[169] ve bu nedenle iyi ya da kötü şeyleri seçme yetisine sahip olduğu belirtilir.[170] Ancak bu özgürlük, Allah'ın sınırsız ve mutlak iradesiyle sınırlandırılmıştır. İnsan, yalnızca Allah'ın izin verdiği ölçüde özgürdür ve yaptığı tüm eylemlerde iradesini "Allah'ın rızasını kazanma" hedefiyle yönlendirmelidir.[171] Kur'an'da bu terimin Allah'a dair kullanımı, genellikle hükmetme anlamını ifade

[162] Ebu Cafer Taberî, **Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an**, Darü'l-Fikr, Cilt: 3, 1988, s.182.
[163] Firuzabadî, Cilt: 2, s. 410.
[164] Abdülbaki, s. 458.
[165] Bkz. Bakara Suresi, 2/253; Ra'd Suresi, 13/11; Ahzab Suresi, 33/17.
[166] En'am Suresi, 6/125; İsra Suresi, 17/16; Cin Suresi, 72/10.
[167] Bakara Suresi, 2/26, 185; Al-i İmran Suresi, 3/108; Mü'min Suresi, 40/31.
[168] Mustafa Çağrıcı, Hayati Hökelekli, "İrade", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 2000, s. 383.
[169] Al-i İmran Suresi, 3/145; İsra Suresi, 17/18-19; Ahzab Suresi, 33/28-29.
[170] Enfal Suresi, 8/62, 71; Yûsuf Suresi, 12/25; Hac Suresi, 22/25.
[171] Rûm Suresi, 30/38-39; Ahzab Suresi, 33/29; İnsan Suresi, 76/9

etmektedir.[172]

2.4.3. Vekele (وكل)

Kararlılık anlamında kullanılan kavramlardan diğeri ise (vekil)dir. Vekil (Ve-ke-le) "و-ك-ل" kökünden türeyen tevekkül kavramı başkasına itimat etmek, güvenmek anlamını taşır.[173] İradenin ve azmin son halkası olarak kabul edilir. "وكله امره الي فلان" ifadesi, bir işin yönetimini veya icrasını başkasına devretmek anlamına gelir. Bu, bir işin özel bir kişiye güvenilerek ona emanet edilmesini ifade eder.[174] Nitekim Hz. Şuayb, kavmine karşı tevhid mücadelesi veren kararlı bir peygamber olarak bilinir. Onun ifadelerinde, bu tevhid mücadelesine olan bağlılığı ve Allah'a olan tevekkülü açıkça görülebilir. Şuayb (as.) şöyle der: "Ey kavmim, ben eğer Rabbimden gelen bir delile dayanıyorsam ve O bana kendi katından güzel bir rızık vermişse, bunu görmezden gelebilir miyim? Ben, size yasakladığım şeyleri kendim yaparak bir karışıklık çıkarmak istemiyorum. Amacım, gücümün yettiği kadar sizi doğru yola yöneltmektir. Başarım yalnızca Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnızca O'na tevekkül eder ve yalnızca O'na yönelirim..."[175]

Ayette geçen "استطع" (isteta') ifadesi zamanla mütevellit bir zarf olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde kabul edildiğinde, "ıslaha kuvvetim yettiği sürece" anlamını taşır veya ıslahtan türemiş bir kelime olarak alındığında, "Islaha kuvvetim yettiği kadar" şeklinde yorumlanabilir, yani ıslah için gücümün yettiği kadar çaba göstereceğim anlamına gelir.[176] Her durumda, bu ifadeler Hz. Şuayb'ın (as) davasındaki kararlılığını ve Allah'a olan güvenini göstermektedir. "Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na yönelirim!" ifadesinde ise, onun Allah'a olan tevekkülünde derin samimiyetini ve sadece Allah'a dayandığını vurgular. Bu özel durumu ifade etmek için, ayetteki ifadeyi "Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na yönelirim!" şeklinde tercüme etmek uygun olacaktır.

Şuayb (as.)'ın kararlılığı ve ardından Allah'a olan güveni, kafirlere Allah'ın

---

[172] İsfehanî, ss. 206-207.
[173] İsfehanî, s. 531.
[174] Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed Gazalî, **İhyau Ulûmi'd-Dîn**, tr. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, Cilt: 1, İstanbul, 1992, s. 258.
[175] Hud Suresi, 11/ 88, 93-94.
[176] Mahmud b. Ömer Zemahşerî, **el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzîl**, Darü'l-Kütübi'l-Arabî, Cilt: 2, ts., ss. 420-421.

azabının inmesine sebep olmuştur.[177] Ayette vurgulandığı üzere, kişinin elinden geleni yapması, başarının Allah'tan geldiğine gönülden inanması, yalnızca O'na güvenmesi ve O'na yönelmesi tevekkülün temelini oluşturur. Hz. Şuayb bu ilkeyi uygulamıştır. Bu sürecin devamında, Allah'ın yardımının gerçekleşme aşamasına ulaşılır. Muhasibi, *er-Riaye* adlı eserinde, kişinin başlangıçta kararlılıkla hareket etmesi, ardından Allah'a tevekkül etmesi, Rabbinden yardım ve destek dilemesi gerektiğini vurgular. Ayrıca, her türlü gücün ve kudretin yalnızca Allah'a ait olduğuna inanarak ümidini O'na bağlamasının önemine dikkat çeker. Bu şekilde davranıldığında, kişi kısa sürede Allah'ın yanında olduğunu, dileklerine cevap verdiğini ve kendisine iyilik ve merhametle yaklaştığını hissedecektir.[178]

İbrahim Suresi'nin 11-15. ayetleri, elçilerin bir diyalogunu içermekte ve tevhit inancını, Allah'a olan tevekkülü ve inkar edenlerin cezasını vurgulamaktadır. Bu ayetlerde, elçilerin Allah'ın varlığına ve gücüne dair açıkça vurgu yaparak insanları doğru yola davet ettikleri görülmektedir. İnkarcılar ise elçilere karşı direnç göstermekte ve delil talep etmektedirler. Elçiler, Allah'ın izni olmadan delil getiremeyeceklerini belirtirken, inananların Allah'a dayanmaları gerektiğini vurgularlar. Tevekkülün önemi ve inkarcıların cezalandırılacağına dair Allah'ın vahyine dair bilgi de verilir. Son olarak, elçiler Allah'tan zafer dilerler ve inatçı zorba kişilerin perişan olduğu vurgulanır. Bu ayetler, tevhit inancının önemini, Allah'a olan güvenin gerekliliğini ve inkar edenlerin sonunun ne olacağını vurgulayarak bir mesaj iletmektedir.[179]

Ayetlerde vurgulandığı üzere, "...bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız" ifadesi, peygamberlerin karşılaştıkları zorluklar karşısında sergiledikleri kararlılık ve azmi ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, "Neden biz Allah'a tevekkül etmeyelim? Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar" ifadesi ise, peygamberlerin Allah'a olan güven ve teslimiyetlerini güçlü bir şekilde ifade etmektedir. Fahrettin er-Razi'nin yorumuna göre, bu ayetten anlaşıldığı üzere Allah, kafirlerin bir bela veya musibetle elçilerine zarar veremeyeceklerini onlara ilham edebilir. Eğer böyle bir ilham olmamışsa, elçilerin kafirlerin küstahlıklarını önemsemedikleri iç halleri olabilir. Çünkü

[177] Hud Suresi, 11/94-95.
[178] Haris b. el-Muhasibî, Ebu Abdillah, **er-Riaye li-Hukukillah**, Darü"l-Kütübi"lİlmiyye, Beyrut, 1995, s. 87.
[179] İbrahim Suresi, 14/10-15.

peygamberlerin ruhları ilahi bilgiyle aydınlanmıştır. Ruh, bu tür özelliklerle donatıldığında, dünyevi durumlara pek önem vermez; darlıkta veya bollukta, zorlukta veya rahatlıkta olsa da dünyevi durumlara pek fazla ilgi göstermez. Bu yüzden Allah'a tevekkül ederler, O'nun lütfuna güvenirler ve Allah'tan başka her şeyden arzularını keserler. Kulluk şerefini kazanan ve içtenlikle Rab'lerinin huzuruna ulaşan bir kişi için dünya malı veya mevki ne olursa olsun hiçbir şeye güvenmek uygun değildir. "Bize gideceğimiz yolları göstermişken neden Allah'a tevekkül etmeyelim? Elbette sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız. Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar" ifadesi, Allah'ın, O'na ihlasla bağlı olan dostlarını düşmanlarının tuzaklarından ve kötülüklerinden koruyacağını ifade eden bir güvence olarak kabul edilir.[180]

2.5. CÖMERTLİK

Kur'an'da hilm kavramının bağlamlarından birisi de cömertliktir. Cömertlik, geniş hoşgörü ve paylaşma eğilimiyle belirginleşen bir niteliktir. Bu kavram, maddi veya manevi varlıkların başkalarıyla paylaşılmasını içerir. Maddi cömertlik; mal veya servetin diğerleriyle paylaşılmasını içerirken manevi cömertlik; zaman, bilgi, sevgi ve şefkat gibi değerlerin bolluğunun paylaşılmasını ifade eder. Cömertlik, sadece başkalarına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda kişinin içsel zenginliğini ve mutluluğunu artırır. Başkalarına yardım etmek, insan ilişkilerini güçlendirir, toplumsal bağları kuvvetlendirir ve genel olarak daha olumlu bir yaşam tarzını teşvik eder. Cömertlik, toplumda dayanışma ve yardımlaşma duygusunun gelişmesine katkıda bulunur, dünyayı daha güzel bir yer haline getirmek için küçük ama anlamlı adımlar atılmasına yardımcı olur. Bu nedenle cömertlik hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir değerdir ve yaşamımıza anlam katar. Nitekim Kur'an'da da "Güzel bir söz söylemek ve bağışlayıcı bir tutum sergilemek, ardından eziyet edilen bir sadakadan daha değerlidir. Şüphesiz Allah, zengin olandır ve çok halimdir.", "Eğer Allah'a gönülden bir borç verirseniz, O bunu size fazlasıyla geri öder ve sizi bağışlar. Şüphesiz Allah, şükrü karşılıksız bırakmaz ve cezalandırmada acele etmez.", "Yedi gök, yer ve içindekilerin tamamı O'nu tesbih eder. O'nu hamd ile tesbih etmeyen

[180] Hayati Aydın, "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2008, ss.53-75.

hiçbir varlık yoktur, ancak siz onların tesbihini anlayamazsınız. Şüphesiz Allah, çok halimdir ve çok bağışlayıcıdır." şeklinde pek çok ayette bu hususa dikkat çekilmektedir.[181]

2.5.1. Esera (اثر)

Cömertlik anlamında kullanılan kavramlardan biri (isar)dır. Îsar kavramı (e-se-ra) "ا-ث-ر" kök olarak bir şeyi veya birini diğerine tercih etme eylemini ifade eder. Sözlük anlamıyla, bir kişinin, kendi ihtiyaçlarına rağmen, sahip olduğu fırsatları başkalarının da ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıyor olması ve başkası için fedakarlıkta bulunması anlamına gelir.[182] Cürcanî, *îsarı, bireyin kendi çıkarını değil, başkalarının yararını tercih etmesi veya bir zararı önleme konusunda önceliği başkasına vermesi* olarak tanımlar. Bu anlayışa göre, din kardeşliğinin en üst seviyesi, başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koymaktır. Bir kişinin cömertlikte îsar seviyesine ulaşabilmesi için, kendisinin fiilen ihtiyaç duymadığı bir şeyi bağışlaması gerekliliği söz konusu değildir.[183] Esasen, bir bireyin, kendi ihtiyaçları olsa bile, diğer kişileri tercih edebilecek bir iradeye ve ahlaki anlayışa sahip olmasıdır.[184]

"إيثار" İsar, kişinin kendi ihtiyacını gözetmesine karşın başkasını tercih etme ve ona öncelik tanıma eylemidir. Bir kişinin, kendi ihtiyaçlarına rağmen başkasını kendi nefsine tercih etme duygusu, cömertliğin en yüksek seviyesidir. Diğergamlık ya da "إيثار", bir kişinin kendi ihtiyaçlarını bir kenara bırakarak, başkasının ihtiyaçlarını kendisine tercih etmesi ve onu kendi ihtiyaçlarından önde tutması anlamına gelir.

Kur'an'da, cömertlik anlamına gelen kavramlardan biri de îsar olarak geçmektedir. Hem Allah'ın bir niteliği olarak hem de insanların cömert bireyleri takdir etmeleri nedeniyle önemli bir erdem olarak kabul edilir. Ancak cömertliğin daha yüksek bir seviyesi vardır ki, bu seviyeye sadece "erdemli" kişiler ulaşabilir. Bu seviyeye "îsar" denir ve başkalarının mutluluğunu kendi çıkarlarından önce tercih etme anlamını taşır. Allah'ın kitabında övgüye layık görülen "إيثار" örneklerinden biri, kendi

[181] Bakara Suresi, 2/263; Tegabun Suresi, 64/17; İsra Suresi, 17/44
[182] Serdar Mutçalı, **Arapça –Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 4.
[183] Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1994, s. 250.
[184] Mustafa Çağrıcı, "İsar", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul, 1993, s. 490.

ihtiyaçları olmasına rağmen hiçbir sıkıntı hissetmeden muhacir kardeşlerine fedakarlık yapan ensar"dır.[185] Ensar, Mekkeli inkarcıların zulmünden kaçan muhacirleri evlerine kabul etmiş ve onları sürekli kendilerine tercih etmişlerdir. Mekke'de geride bıraktıkları mallarını ve mülklerini terk ederek gelen kardeşlerinin tüm gereksinimlerini karşılamaya çalıştılar. Ayrıca, ganimetlerden muhacir kardeşlerine daha fazla pay verilmesine itiraz etmediler.[186] Kur'an'da bu büyük fazilete ulaşanlar övülerek şöyle buyurulmuştur: "Daha önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden iman etmiş olanlar, kendilerine hicret edenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymazlar. Hatta kendi ihtiyaçları olsa bile, onları kendilerine tercih ederler. Nefsinin bencilliğinden korunabilen kimseler, işte onlar gerçek kurtuluşa erenlerdir."[187]

"إيثار" kavramı, Kur'an'da ensarın muhacirlere karşı sergilediği cömertlik ve fedakarlık üzerinden vurgulanır.[188] Bu kavram, bir başkasını kendisine tercih etmek, onun ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koymak anlamına gelir. Ensar, Hz. Peygamber ve hicret eden muhacirleri, mal varlıklarını paylaşarak sevgi ve şefkatle karşılamış ve Kur'an'da övgüye mazhar olmuşlardır.[189]

Medineli Müslümanlar, muhacirlere yardım ederken kıskançlık, haset veya sahip olduklarını kaybetme korkusu gibi duygular taşımamışlardır. Bunun yerine imanın getirdiği manevi olgunlukla, din kardeşlerini kendilerinden daha öncelikli görmüşlerdir. Hatta kendileri ihtiyaç içinde olsalar dahi, muhacirlere yardım etmekten geri durmamışlar, kişisel çıkarlarından fedakarlık etmişlerdir. Bu özellikler, Müslüman toplumunun temel ahlaki değerlerini ve manevi olgunluğunu yansıtır.[190]

Ayrıca Kur'an'da "إيثار", Müslümanların dayanışma ve kardeşlik bilincini pekiştiren bir erdem olarak tanımlanır. Bu erdem, yalnızca maddi yardımla sınırlı olmayıp, bireylerin kendi zevklerinden, rahatlıklarından ve önceliklerinden vazgeçerek başkalarının iyiliği için çaba göstermelerini de kapsar.[191]

---

[185] Haşr Suresi, 59/9.
[186] Muhyiddin Yahya b. Şeref Nevevî, **Riyazü's-Salihîn**, çev. Yaşar Kandemir, İ. Lütfü Çakan; Raşit Küçük, Cilt: 8, Erkam Yayınları, İstanbul,1999, s. 399.
[187] Haşr Suresi, 59/9.
[188] Haşr, 59/9
[189] İbn Manzûr, Cilt: 4, s. 125.
[190] Ragıb el-İsfahanî, s. 431.
[191] Ez-Zebîdî, Cilt: 6, s. 321.

Ayetin sonunda, nefsindeki cimrilik eğilimlerini aşabilenlere ebedî kurtuluşun müjdelenmesiyle, "إيثار" kavramının bu bağlamdaki psikolojik etkisine dolaylı olarak vurgu yapılmaktadır. Bu, insanın içsel dünyasında îsarın cömertlik ve fedakarlık gibi erdemleri benimsemesinin, kişinin cimrilik eğilimlerini yenmesine ve ebedî kurtuluşa ulaşmasına yardımcı olduğunu gösterir.[192]

Bu ayet çerçevesinde, "إيثار" kavramı tefsirlerde genellikle, ahiret mutluluğunu kazanma isteğiyle başkalarının iyiliğini ve mutluluğunu kendi zevk ve çıkarlarının önüne koymak, başkalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından daha önemli görmek şeklinde açıklanır ve bir cömertlik derecesi olarak değerlendirilir. Bu, kişinin bencil dürtülerini aşarak başkalarının gereksinimlerini kendi gereksinimlerinden daha fazla önemsediği ve onlara yardım etmek için kendi rahatını ve zevklerini feda ettiği anlamına gelir.[193]

2.5.2. Ta’ame (طعم)

Cömertlik anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (it’am)dır. İt’am kavramı (Ta-a-me) "ط-ع-م" kökünden türetilmiş olup sözlükte, "Birini doyurmak; yedirmek, birine yiyecek vermek" anlamlarına gelen bir kavramdır. Bu, genellikle birinin ihtiyacını karşılamak veya onu doyurmak için yiyecek sağlamak anlamına gelir.[194] Aç kimseleri doyurmak ve fakirlere yardım etmek, müminlerin en temel özelliklerindendir. Çünkü münafık ve inkarcılar, fakirlere yardım elini uzatmazlar ve hatta onu hor görürler. Bu yüzden, müminler için fakirlere yardım etmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak büyük bir değere sahiptir.

Kardeşlik, dostluk, sevgi ve saygı gibi değerler, hayır anlamını taşır ve insanlar arasında güçlü bağlar oluşturur. İnsanları doyurmak ve selam vermek gibi davranışlar hem özünde hayırlı hem de hayra vesile olan eylemlerdir. Bu nedenle bu tür erdemler teşvik edilmiştir. Fakir olanlara, ihtiyaç sahiplerine, açlık çekenlere veya çevremizdeki insanlara yiyecek ikram etmek, cömertliğin ve güzel ahlakın önemli bir göstergesidir. Açlık, bireylerin karşılaşabileceği en ciddi zorluklardan biri olarak kabul edilir. Zekat

[192] Kurtubî, Cilt: 18, s. 27.
[193] Ebû Abdillah Muhammed b. Alî Şevkanî, **Fethu’l-Kadir**, ed-Darü’l-Alemiyye li’n-Neşri vet Tevzi Cilt: 5, Beyrut, 1991, s. 232.
[194] Mutçalı, s. 521.

ve sadaka, mali bir ibadet olarak tanımlanır ve müminler bu ibadetlere sıkça teşvik edilmiştir. Diğer ibadetlerden farklı olarak, zekat ve sadakanın toplumsal boyutu, toplumda denge sağlayarak huzur ve güven ortamı oluşturur. Aynı zamanda, bu ibadetler insanlar arasında sevgi ve saygının güçlenmesine de katkıda bulunur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Abdullah İbni Ömer'in aktardığı bir rivayette şöyle buyurmuştur: "Selamı yayınız, fakir ve miskinleri doyurunuz ki, Allah Teâlâ'nın size emrettiği gibi kardeşler olasınız."[195]

Kur'an'da "Hayır, gerçek şudur ki siz yetimlere yardım etmiyorsunuz, birbirinizi yoksulları doyurmaya teşvik etmiyorsunuz. Mirası adalet gözetmeden yiyorsunuz ve mala aşırı bir sevgiyle bağlısınız."[196] buyurulmuştur. Söz konusu ayetler, insanların dini yalanlayan kişilerin nefislerinin kötü niteliklerini vurgular ve onların fakirleri ve yetimleri ihmal etmelerini eleştirir. Ayrıca, Allah'ın ikramını devam ettirmesini istemekle birlikte, fakirleri doyurmaya teşvik etmemek ve mal mülk sevgisiyle dolu olmak gibi olumsuz davranışları ele alır.

2.5.3. Nefeka (نفق)

Cömertlik anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (infak)tır. İnfak kavramı (Ne-fe-ka) "ن-ف-ق" kökünden türetilmiş olup sözlükte, "Bir şeyi harcamak, tüketmek, (vakti) geçirmek, bir şeyin giderlerini karşılamak, tükenmek, azalmak, tamamlanmak, son bulmak" gibi anlamlara gelen infak, genellikle "Para veya malı elden çıkarmak" anlamında kullanılmaktadır.[197] Nafaka, kullanılan para veya ihtiyaçların tamamını karşılamak için gereken gelir anlamında kullanılırken infak ise; "Malı veya benzeri ihtiyaç maddelerini hayır yolunda harcamak, sarf etmek" anlamını taşır. Genellikle dini ve ahlaki bir terim olarak "Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara ayni ve nakdi yardımda bulunması" yani "Allah yolunda harcamak" anlamına gelir. Bu sebeple, infak, farz olan zekatı ve gönüllü olarak yapılan her türlü hayrı içerir. İsfehani, infak kavramını iyi ve kötü olarak ikiye ayırıp, iyi olanı "Harcama yapan kişinin adil olduğunu gösteren infak" şeklinde yorumlasa da, kelime doğal olarak kullanıldığında

[195] İbn Mace, Et'ıme 1.
[196] Fecr Suresi, 89/17-20.
[197] Mutçalı, s. 906.

meşru ve faydalı harcamaları ifade eder.[198] Nafaka kavramsal olarak, akrabalar ya da diğer insanlardan fakir ve muhtaç durumda olanlara maddi destek sağlayarak geçimlerini temin etme anlamına gelir. Temel gıda ve hayati ihtiyaçlar için harcanan para veya kaynaklar da "nafaka" olarak adlandırılır.[199]

İnfak kavramı Kur'an'da, bir ayette "yoksul düşme" anlamında geçerken[200], yetmiş kadar ayette ise "harcama yapmak" anlamında geçmektedir.[201] Kur'an'a göre, insanoğlunun elindeki servetin gerçek sahibi olan Allah'tır ve bu servet, O'nun emaneti olarak insanlara verilmiştir. Bu nedenle, insanların bu servetten başkalarına infakta bulunması gerekmektedir.[202]

Kur'an'da, Allah'a içtenlikle inanan müminlerin temel nitelikleri sıralanırken, iman ve namazın yanı sıra infak da önemli bir yer tutar.[203] Razî'ye göre ayette hem farz hem de mendup olan tüm infak türleri zikredilmektedir. Farz infaklar arasında zekat kişinin kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı harcamalar ile ülkenin savunmasına yapılan katkılar yer alır. Mendup infaklar ise bu zorunlulukların dışında kalan gönüllü harcamaları ifade eder.[204] Elmalılı'ya göre dini açıdan infakın farz, vacip ve mendup kısımları bulunmaktadır.[205] Vacip olan infak, eşe, çocuklara ve akrabalara yapılan harcamaları içerir.[206] Zekat; sadaka, bağış, yardım ve vakıfları içeren yoksullara ve kimi hayırlara yapılan katkıları, aileye yardım gibi tüm mal ile gerçekleştirilen ibadetleri içerir.[207]

Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "Sana infak hakkında soru soruyorlar. De ki: Verdiğiniz hayır, anne-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Yaptığınız her hayrı Allah mutlaka bilir."[208] Bakara suresindeki bu ayet, infakta öncelik sırasına dikkat çekerken, ayetin sonunda asıl vurgunun hayır yapma niyeti ve samimiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Bakara Suresi 261-274. ayetlerinde ise infakın önemi, amacı, hangi malların kimlere ve nasıl verileceği, karşılığında vaat

---

[198] Ragıb el-İsfahanî, **ez-Zerî'a ila Mekarimi'ş-Şerî'a**, nşr. Ebu'l-Yezîd el-Acemî, Kahire, 1985, s. 409.
[199] İsfehanî (1985), s. 1078.
[200] İsra Suresi, 19/100.
[201] İbn Manzûr, Cilt 10, s. 477.
[202] Nûr Suresi, 24/33; Hadîd Suresi, 57/7.
[203] Bakara Suresi, 2/2.
[204] Fahruddîn er-Razî, **Tefsîr-i Kebîr**, Akçağ Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 1998, ss. 20-29.
[205] Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, c. 1, İstanbul 1979, s. 192.
[206] Vehbî Zuhaylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, Daru'l-Fikr, Cilt: 1, Dımaşk 1991, s. 76.
[207] Seyyid Kutub, **Fî Zilali'l-Kur'an**, Daru'ş-Şurûk, Cilt: 1, Beyrut, 1992, s. 40.
[208] Bakara Suresi, 2/215.

edilen ödüller detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu ayetlerden şu sonuç çıkarılabilir: İnfak ve sadaka, Allah rızası gözetilerek ve samimi bir niyetle yapılan cömertlik eylemleridir. Yardım eden kişi, alıcıya saygı göstermeli ve onurunu zedeleyecek hareketlerden kaçınmalıdır. Verilen yardım en kaliteli malzemelerden seçilmelidir. İhtiyaç sahipleri doğru bir şekilde tespit edilmelidir ki yardım doğru kişilere ulaşsın. Kur'an'da geçen "Allah yolunda infak" ifadesi, bağlamına bakıldığında öncelikle ülkenin savunması için yapılan maddi destekleri içermektedir.[209]

Bu ifadelerin genel bir değerlendirmesi, Allah'a itaat ve ibadet niyetiyle yapılan her türlü harcamanın Allah yolunda infak olarak kabul edildiğini göstermektedir. İslam tarihinde bu niyetle yapılan yardımlar arasında, ülkenin savunması, hac hizmetlerinin yürütülmesi, yoksulların desteklenmesi, eğitim kurumlarının inşası ve çevrenin korunması gibi çeşitli alanlar bulunmaktadır. Ayette geçen "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" ifadesi ise, cimrilik eden ve bu tür harcamalardan kaçınmanın bireyler ve toplum için zararlı sonuçlar doğurabileceğini vurgular. Ayrıca, hadislerde aile bireylerine yapılan harcamalar da infak kapsamına alınmış ve sadakaların en hayırlısının bu olduğu belirtilmiştir.[210]

Kur'an'da zengin müslümanların mallarında yoksulların haklarının bulunduğu vurgulanarak zenginlerin, çalışamayan veya yetersiz geliri olan kişilere yardım etmekle yükümlü olduğu ifade edilir.[211] İslam'da yardımlaşma ve paylaşma, bireylerin sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerini teşvik eden temel değerlerdendir. Bu yardım biçimleri arasında tasadduk, zekat, fitre, kurban, ödünç verme, hediye, vakıf ve devlet bütçesinden verilen maaş gibi birçok yöntem bulunur. Bu eylemlerin tamamı, geniş anlamıyla infak kavramıyla ilişkilendirilir. İnfak, bir kişinin sahip olduğu malı veya imkanı, Allah rızası için ihtiyacı olanlarla paylaşmasını ifade eder ve İslam ibadetinin vazgeçilmez bir parçasıdır.[212]

Genel olarak infak, bir müminin sahip olduğu her türlü nimeti diğerleriyle paylaşması ve onları bu nimetlerden faydalandırması demektir. Malî yardımların yanı sıra davranış biçimindeki yardımlar da infak kavramı içinde yer alır. İnfak, sadece para ve mal ile sınırlı değildir; ilim, güzel söz ve güler yüz gibi unsurları da içerir. Ayrıca

[209] Bakara Suresi, 2/195.
[210] Müsned, V, 277; Müslim, "Zekat", 38, 39.
[211] Zariyat Suresi, 51/19; Mearic Suresi, 70/24–25.
[212] Taberî, Cilt: 10, s. 123.

sağlık, mutluluk ve gençlik gibi durumlar da infak edilebilir. İnfak, farz olan cihadın bir parçasıdır ve bu bağlamda mecazî olarak mal dışında diğer şeylere de genellenir.[213]

İnfak, İslam'da geniş bir anlam taşıyan ve yalnızca maddi yardımlarla sınırlı olmayan bir kavramdır. İnfak, kişinin sahip olduğu nimetleri Allah yolunda harcamasını ifade eder.[214] Bu kapsamda maddi yardımların yanı sıra ilim öğretmek ve manevi katkılar sağlamak da infak olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tür manevi boyutlar ilgili bölümlerde detaylı olarak ele alınacağından burada yalnızca maddi yardımlar üzerinde durulmaktadır.

Kur'an, infakın bir Müslüman için mali bir ibadet olduğunu ve kişinin bunu gelecekte pişmanlık yaşamamak için sağlık ve imkan sahibi olduğu dönemde yerine getirmesi gerektiğini vurgular.[215] İnfak, Allah'ın verdiği nimetleri, O'nun rızasını kazanmak için bilinçli ve cömert bir şekilde harcamayı kapsar. Bu bağlamda, Kur'an'da şu uyarı yapılmaktadır: "Birinizin ölüm anı gelip de 'Rabbim, keşke beni biraz daha ertelesen, sadaka verip salihlerden olsam' demeden önce, size verilenlerden infak edin."[216]

Bu ayet, infakın yalnızca bir yardım eylemi değil, aynı zamanda bir kulluk sorumluluğu olduğunu hatırlatır. Kişi, sahip olduğu nimetleri paylaşarak Allah'ın rızasına ulaşır ve toplumsal dayanışmaya katkıda bulunur. İnfak, bireyin dünya ve ahiret hayatında huzur bulmasını sağlayan önemli bir ibadettir.[217]

Müminler, sahip oldukları her şeyin gerçek yaratıcısının kendileri olmadığının bilincindedir. Onlar, sahip oldukları nimetlerin Allah'ın bir lütfu ve emaneti olduğunu kabul ederler. Bu farkındalık, müminleri zayıf ve muhtaç durumda olanlara karşı şefkatle yaklaşmaya ve yardım eli uzatmaya yönlendirir. Müminlerin bu tutumu, insanlar arasında kardeşlik duygusunu güçlendirir ve toplumsal dayanışmayı teşvik eder.[218]

Bu yaklaşım, bencil ve çıkarcı düşüncelerin yerine iyilik, cömertlik ve hoşgörüyü koyar. Aynı zamanda bireyler ve toplumlar arasındaki çekişmeleri ve çatışmaları azaltarak sevgi ve dayanışma ruhunu pekiştirir. Muhtaç olanlara güvence

[213] Ali Eroğlu, **Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine**, Ekev Yay., Erzurum, 2002, s. 199.
[214] Ragıb el-İsfahanî, s. 482.
[215] Kurtubî,Cilt: 7, Kahire, 1967, s. 115.
[216] Münafikûn, 63/10.
[217] Razî, Cilt: 31, s. 203; Zebîdî, Cilt: 7, s. 199.
[218] Ragıb el-İsfahanî, s. 482.

sağlayan bu davranışlar, onların kalplerinde bir huzur ve güven ortamı yaratır. Bencil ve acımasız yaklaşımların aksine ihtiyaç sahiplerine hem maddi hem de manevi anlamda destek sunarak onların hayata tutunmalarına yardımcı olur. Böylece toplumsal ilişkiler sevgi ve paylaşım temelinde yeniden inşa edilir.[219]

İnfak; zekat, sadaka ve hayır yolunda yapılan her türlü yardımı içeren geniş bir kavramdır. Zekat, infakın genel kavramının bir parçasıdır ve bu nedenle infak, zekattan önce gelir. İslam'a göre, her birey öncelikle kendi kazancıyla kendi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bir hadiste zikredildiği üzere "Bir kişi elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir şey yememiştir."[220] Fakat dini metinlerin bütününe bakıldığında herkesin yeteneğine göre katkı sağlaması gerektiği belirtilse de bireylerin toplumun kaynaklarından sadece kendi emeklerinin karşılığını değil, aynı zamanda temel ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiği vurgulanır. Hz. Peygamber, dul ve yetimlerin bakımını kişisel olarak üstlenmiş,[221] Hz. Ömer ise bu uygulamayı resmiyet kazandırmıştır. Ancak bu tür kişilere yapılan yardımların, onların hizmetlerinin değerine uygun şekilde sınırlı olması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Örneğin, Hz. Ömer ilk başta Kur'an'ı hıfz edenlere maaş bağlamış, ancak daha sonra bu hizmetin değerini yitirdiğini düşünerek bu uygulamadan vazgeçmiştir.[222] Genel olarak, infak kavramı çoğunlukla karşılıksız yapılan yardım için kullanılır; çünkü Kur'an'da, karşılıksız iyilik yapanlar övülmektedir.[223]

2.5.4. Kerame (كرم)

Cömertlik anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (kerem)dir. Kerem kelimesi "ك-ر-م" kökünden türetilmiştir. Sözlükte "asalet, cömertlik, kibarlık, kerem" gibi anlamlara gelir.[224] İyilik, cömertlik, şeref ve bağış müslümanların sahip olması gereken güzel huylardandır. "İkram" olarak adlandırılan saygı gösterme ve yardım etme eylemi de bu kökten gelir. İbn Faris'e göre, kerem, bir şeyin kendisinde bulunan

[219] Razî, Cilt: 31, s. 203; Zebîdî, Cilt: 7, s. 199.
[220] Müsned, II, 334; Buharî, "Büyûc", 15; Taha Suresi, 20/131-132.
[221] Buharî, "Zekat", 18; "Fera'iz",4, 15; Müslim,"Fera'iz", 14.
[222] Muhammed Abdülhay el-Kettani, **Teratibu'l-İdariyye**, (Hz. Peygamberin Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar), çev. Ahmet Özel, Cilt: 3, İstanbul, 1991, s. 95.
[223] İnsan Suresi, 76/8-9.
[224] Mutçalı, s. 756.

veya karakterlerinden birindeki yüceliktir. Kerem, yalnızca mal ile yapılan cömertlikle sınırlı değildir; aynı zamanda soyluluk, hoşgörü, müsamaha gibi güzel niteliklerle yapılan işleri içerir. Kerem, bu güzel özelliklerin toplamını ifade eder.[225].

Kerem, insanlara adil davranmayı, maddi yardımı ve onlara ikramda bulunmayı ifade eden kapsamlı bir terimdir. İslam ahlakının temelini oluşturan kerem; affetme, cömertlik, iyi davranışlar, lütufta bulunma ve güler yüzlülük gibi olumlu özellikleri içerir. "Kerem", sözlükte bu kadar geniş bir yelpazeyi kapsar, ancak bir kavram olarak, şerefli, cömert ve asil olmayı ifade eder. "Kerem sahibi insan", ifadesi cömertlik, şeref ve saygınlık gibi niteliklere sahip bir kişiyi ifade eder.[226] Bir hadiste, "Allah'a ve ahiret gününe iman eden, misafirine ikram etsin." buyrulmuştur. *"*[227]

Kerem terimi, insanların arasında saygınlığı olan, cömert ve iyi huylu anlamlarını taşırken zıt anlamı olan "leîm", *kötü huylu, aşağılık ve insanlar arasında itibarı olmayan bir durumu* ifade eder. "Kerîm" ise Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Lütuf ve ihsan sahibi, bol bağışta bulunan anlamlarını içerir. "Büyüklük ve ikram sahibi" anlamına gelen "Kerîm", *Allah'ın güzel isimlerinden biridir.*[228]

Kur'an'da, "Kerem" kavramı doğrudan kullanılmamış olup, ondan türeyen "Kerîm" kelimesi 27 yerde geçmektedir. Bu kelimeler arasında "اكرام"; "كرام"; "اكرم", "مكرمون" gibi çeşitli varyasyonlar bulunmaktadır. Kur'an'da en sık geçen "كريم" kelimesi sıfat olarak "bol", "büyük", "şerefli" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, "رزق كريم"; ifadesi *bol ve helal rızık* anlamına gelirken, "اجر كريم" (büyük mükafat) ifade eder. Ayrıca "قرآن كريم" ifadesi ise *kıymetli ve şerefli Kur'an* anlamına gelir. [229]

İslam'ın temeli, güzel ahlak üzerine kurulmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.) 'in, inananlara en güzel örnek olarak gönderilmiş ve "Yüce bir ahlak üzerinde" olduğu belirtilmiştir.[230]

Hz. Peygamber'in keremiyle ilgili en güzel örneklerden biri, Mekke'nin fethi günü yaşanmıştır. Fetih sonrası Hz. Peygamber, Kureyş topluluğuna ne yapılacağını

[225] İsmail Demir, "Cahiliyet ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömetler", **A.İ.F.D**., Sayı: 18, s. 129.
[226] Demir, s. 129.
[227] Nevevî, c. 3, s. 119.
[228] Neml Suresi, 27/40, İftitar Suresi, 82/6; Rahman Suresi, 55/27, 78; Ragıb el-İsfahanî, s. 408.
[229] Rahman Suresi, 55/27, 87; Abese Suresi, 80/16; Furkan Suresi, 25/72; İnfitar Suresi, 82/11, Alak Suresi, 96/3; Hucurat Suresi, 49/13; Enbiya Suresi, 21/26; Saffat Suresi, 37/42, Mearic Suresi, 70/35; Yasin Suresi, 36/27; Zariyat Suresi, 51/24; Enfal Suresi, 8/4; Hadîd Suresi, 57/18; Vakıa Suresi, 56/77.
[230] Kalem Suresi, 68/4.

sormuş, onlar ise onun iyilik sahibi ve cömert bir kardeş olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber ise şöyle demiştir: "Benim durumumla sizin durumunuz, Yûsuf'un kardeşlerine dediği gibi olacaktır: Bugün size bir kınama yok. Allah size merhamet etsin; O, merhamet edenlerin en merhametlisidir! Gidin, hepiniz özgürsünüz!"[231]

Hz. İbrahim, misafirperverliği ile tanınan ve "Allah'ın dostu" (Halilullah) [232] olarak anılan büyük bir peygamberdir. Rivayetlere göre, Hz. İbrahim misafir olmadan sofraya oturmazdı; bu durum, onun ikram etmeyi seven ve cömert bir kişi olduğunun göstergesidir. Bu nitelikler, Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmektedir. [233]

2.5.5. Hasene (حسن)

Cömertlik anlamında kullanılan kavramlar arasında ihsan da yer almaktadır. Hasene yani ihsan kelimesi, "güzel olmak" anlamına gelen "ح-س-ن" kökünden türetilmiştir. "Başkalarına iyilik yapmak ve yaptığı işi en iyi şekilde yapmak" anlamlarında kullanılır. Bu kelime, tüm güzellikleri ve rağbet gören şeyleri ifade eder. Nitekim her bir nesne, her bir olay, her bir davranış veya her bir hüküm hasen (güzel) veya sû' (kötü) olabilir. İslam'ın tasvip ettiği ve güzel gördüğü her şey (hasen) "حسن", reddettiği her şey ise (sû') "سوع" veya (kubh) "قبح" olarak nitelendirilir. İhsan kavramı, lütuf, iyilik etme, ikram etme, bağış, güzellik, uygunluk ve Allah'a samimi kulluk etme anlamlarını içerir. İhsan, birine nimet sunma, eylemlerde güzel davranma veya cömertlik gösterme, gereğinden fazla verme, kendine yetecek kadarı kabul etme gibi manalara gelir.[234] Ayrıca ihsan kelimesi "iyilik yapma, sadaka vermek, cömertlik ve inayet" anlamlarına da gelmektedir. [235]

Bu kavram, yapılan işi en iyi ve eksiksiz şekilde yerine getirme pratiğini ifade eder. Kuran ve hadislerde sıklıkla geçen ihsan, *bilinçli davranma, insanlara karşı sevgi temelli fedakar tutumu* da içerir. İhsan, daha derin ve teknik bir açıklamada, bir bireyin bir şeyi nasıl yapması gerektiğini en iyi şekilde bilmesi ve bu bilgiyi en mükemmel

[231] Yûsuf Suresi, 12/92.
[232] Nisa Suresi, 4/125
[233] Zariyat Suresi, 51/24-27; Hûd Suresi, 11/69.
[234] Ali Ünal, **Kur'an-ı Kerim'de Temel Kavramlar**, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s. 487.
[235] Mutçalı, s. 169.

şekilde uygulaması olarak tanımlanır. Dolayısıyla ihsan terimi temelde bir şeyi güzel yapma ve iyilikte bulunma anlamlarını içerir.[236]

Muhsin, ihsanda bulunan kişiyi ifade eder. Bir bireyin yaptığı işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için, o işin ne şekilde ve nasıl yapılması gerektiğine dair derin bir bilgiye sahip olması ve bu bilgiyi en mükemmel biçimde uygulaması gerekmektedir. Hz. Ali'nin ifadesinde belirttiği gibi, "insanlar yaptıkları işleri ihsanla yapmalarına göre değer kazanır." Bu, insanın eylemlerinin kalitesinin önemini vurgular. Allah'ın yarattığı her şeyi ihsanla yarattığını belirten ayette, ihsan kavramı bu bağlamda açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu, Allah'ın yarattığı her varlıkta kusursuzluk ve mükemmellik olduğunu ifade eder.[237] İhsan, literatürde genellikle, "İyiliklerde farz olanın üzerine geçerek isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak" şeklinde tanımlanır. İsfahanî'nin görüşüne göre, ihsan adaletin üstünde bir dereceye sahiptir. Adaletin yerine getirilmesi ve hak edilenin alınması adalete uygunken, ihsan, bir kişinin üzerine düşenden fazlasını vermesi ve alması gerekenin azını talep etmesi anlamına gelir. Bu nedenle adaletin sağlanması gereklidir, ancak ihsanın gözetilmesi daha fazla önerilir ve takdir edilir.[238].

Kur'an'da ihsan kavramı hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek yetmişten fazla ayette masdar, isim ve fiil şekillerinde yer almaktadır. Bu ayetlerde ihsan, bazen "Başkasına iyilik etmek", bazen de "Yaptığı işi güzel ve kusursuz bir şekilde yapmak" anlamında kullanılmaktadır. Kavram, hem Allah'ın kullarına olan lütuf ve ihsanını hem de insanların birbiriyle ilişkilerinde sergilediği erdemli davranışları ifade eder. Ancak çoğu ayette herhangi bir belirleme yapılmaksızın ihsan kavramı genel anlamda ifade edilmiştir.[239] Hadislerde de benzer kullanımlara sıklıkla rastlanmaktadır.[240] Her iki kaynakta da ihsan kelimesi Allah'a nisbet edildiğinde, iki temel anlam öne çıkar. Birincisi, Allah'ın kusursuz yaratıcılığıdır. Bu, "O yaratmış olduğu her şeyi en güzel yapmıştır"[241] ve "O sizi şekillendirdi ve şeklinizi güzel yaptı"[242] mealindeki ayetlerde olduğu gibi, Allah'ın yarattığı varlıkların mükemmel

[236] Beşir Gözübenli, **İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 2, "Leyl sûresi ve İş Dünyasında Müslüman (İslam ve İktisadi Hayat)"** Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 1188.
[237] Secde Suresi, 32/7.
[238] İsfehanî, s. 284.
[239] Taberî, Cilt 6, s. 243; Ragıb el-İsfahanî. 271; Razî, Cilt: 10, s. 138.
[240] Çağrıcı, (2000), s. 289.
[241] Secde Suresi, 32/7.
[242] Tegabûn Suresi, 64/3.

düzen ve güzellik içinde olduğunu ifade eder. İkincisi ise Allah'ın kullarına olan lütuf ve cömertliğidir. Bu anlam, "Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun"[243] ve "Allah ona rızık ihsan etti"[244] ifadelerinde görüldüğü gibi, Allah'ın kullarına nimetler bahşetmesini ve onların ihtiyaçlarını cömertçe karşılamasını vurgular.

Peygamberimiz (s.a.v.)'in "Allahım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlakımı da güzel yap"[245] duasındaki şekliyle Allah için kullanıldığında bu iki anlam arasında net bir ayrım yapmak mümkün değildir. Nitekim Allah'ın işlerinin güzelliği ve kusursuzluğu ve O'nun cömertliğiyle bağlantılıdır. "Güzel işler yapmak" ifadesinin temel anlamıyla, kulun Allah'a duyduğu saygı, bağlılık ve itaatin ruhuyla, bu ruh halinin bir sonucu olarak ortaya çıkan iyi davranışları içerir.[246]

2.5.6. Kaveme (قوم)

Cömertlik anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (kavam)dır. Kavam "قوام" kelimesi, sözlükte "Tahammül, dik durma, düz olma, doğruluk, yapı, boy, yerinden oynamama, destek, geçim" gibi anlamlara gelmektedir. Bu terim, "katur" olarak tanımlanan harcamayı azaltma, aileye harcanan miktarı kısmak ve infakta kısıtlamaya gitme ile "israf" olarak tanımlanan herhangi bir konuda aşırı harcamada bulunma arasında bir orta yol bulunmasını ifade eder.[247]

Kur'an'da konuyla alakalı olarak şöyle buyrulmaktadır: "Dünya hayatı, yalnızca bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer iman eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, Allah size hak ettiğiniz mükafatı verecek ve servetinizi sizden istemeyecektir. Şayet servetinizi isteseydi ve sizi buna zorlasaydı, cimrilik ederdiniz ve bu durum Allah'ın gizli zaaflarınızı ortaya çıkarmasına neden olurdu."[248] Bu ayet, malların tamamının istenmesi durumunda insanların cimrilik yapabileceğini ve bu durumun İslam ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e karşı olumsuz duygular beslemelerine yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bu ifade, insanın mal karşısındaki psikolojik durumunu gözler önüne sermektedir. Kur'an, bu bağlamda şöyle seslenir: "Ey

[243] Kasas Suresi, 28/77.
[244] Talak Suresi, 65/11.
[245] Müsned, I, 403; VI, 68, 155.
[246] Kurtubî, *c.* 20, s. 83.
[247] İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 305.
[248] Muhammed Suresi, 47/36,37.

müminler! Siz Allah yolunda harcamaya davet ediliyorsunuz, ancak aranızdan bazıları cimrilik ediyor. Oysa cimrilik eden, aslında kendisine zarar vermektedir. Çünkü Allah zengindir, siz ise muhtaçsınız. Eğer hak davadan yüz çevirirseniz, Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir ve onlar sizin gibi olmazlar."[249]

Kur'an'ın belirttiği üzere, insanlar farz olan harcamaları yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu görevi yerine getirmezlerse, helak olmaya layık bir toplum haline gelirler. Furkan Suresi'nde şöyle buyrulmaktadır: "İyi kullar, harcama yaparken ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar; onların harcamaları bu iki uç arasında dengelidir."[250]

İslam, bir ölçü ve itidal dini olarak tanımlanır. İslam, mevcut imkanları plansızca tüketmeyi veya cimrilik yaparak her şeyi kendine saklamayı hoş görmemektedir. İyilik yaparken bile israftan kaçınılması gerektiğini vurgular, yani kişinin kendisini muhtaç hale getirecek derecede harcamada bulunmamasını tavsiye eder. Başka bir ayette de belirtildiği gibi, "İhtiyaçtan fazla olan" harcanmalıdır.[251] Ayrıca, İslam'da cimrilik de hoş karşılanmaz.[252]

Bu bağlamda Kur'an'da, "Eli sıkı olma, fakat ölçüsüz bir şekilde eli açık da davranma; aksi takdirde, sonunda kınanacak ve kendi kendine hayıflanacak bir duruma düşersin!"[253] ayetiyle orta yolu takip etmenin önemi vurgulanır. Çünkü Rahman'ın kulları, faydasız ve israfa yönelik harcamalarda bulunmazlar; aynı şekilde cimrilik yapmazlar ve haklarını kısmazlar. Onların harcamaları dengeli ve ölçülüdür. Bu durum, iktisat olarak adlandırılır ve övülür. Hz. Ebû Bekir gibi bazı sahabelerin mal varlıklarını tamamen Allah yolunda harcaması gibi nadir örnekler genel bir kural değildir; bu, çok özel durumlar için uygundur.[254]

Normal zamanlarda insanların kendi durumlarına göre infakta bulunmaları, cimrilik yapmamaları ve israf etmemeleri beklenir. Bu konuda şu hadisi de hatırlatabiliriz; Hakîm İbn Hizam'ın aktardığına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Alan ele kıyasla veren el daha üstündür. Öncelikle sorumluluğunu taşıdığın kimselerle ilgilenerek harcama yapmaya başla. Sadakanın en makbul olanı,

[249] Muhammed Suresi, 47/38.
[250] Furkan Suresi, 25/67.
[251] Bakara Suresi, 2/219.
[252] Taberî, Cilt: 17, s. 240.
[253] İsra Sûresi, 17/29.
[254] İbn Kesîr, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Darü'l-Kitab, Cilt 3, Kahire, 1968, s. 148.

kişinin ihtiyaç fazlasından verdiği olandır. İstemekten sakınanları Allah iffet sahibi kılar, başkalarına ihtiyaç duymamak isteyenleri ise Allah bağımsız kılar."[255]

İnfak ve harcamaların, öncelikle geçimini sağlamakla yükümlü olunan kişilerden başlanması, asli görevlerin yerine getirilmesi anlamına gelir. Bir kişinin kendisi, ailesi veya akrabası ihtiyaç içindeyken başkalarına yardım etmesi uygun görülmez. Her şeyin bir önceliği ve düzeni vardır. Örneğin, borcu olan bir kimse için önce borcunu ödemek farz iken, sadaka vermek nafile bir ibadettir. Aynı şekilde, bir birey kendi ihtiyaçlarını ve ailesinin gereksinimlerini göz ardı ederek başkalarına infakta bulunmamalıdır. Öncelikle sorumluluğu altındaki kişilerin ihtiyaçları karşılanmalıdır. Zira "Sadakanın en iyisi, ihtiyaç fazlası maldan verilendir" ifadesi, kişinin önce ailesine ve çocuklarına yetecek miktarı ayırıp ardından kalanını infak etmesi gerektiğini ifade eder. Ailesini ve kendisini mağdur edecek şekilde tüm malını dağıtmak doğru bir davranış değildir.[256]

[255] Buharî, Zekat 18, Vasaya 9, Nafakat 2; Müslim Zekat 95, Ebû Davud, Zekat 39; Nesaî, Zekat 53, 60.

[256] Cihan Özel, **Kur'an-ı Kerim'de Cömertlik Kavramı**, (Yüksek Lisans Tezi), dan: Prof Dr. Ali Eroğlu, Erzurum, 2007, ss. 29-50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GAYZ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKARDIĞI DAVRANIŞ MODELLERİ

Bu bölüm erdemsizlik, etik dışı, dürüstlükten yoksun ve ahlaki değerleri ihlal eden davranışları ifade etmektedir. Bir bireyin başkalarına zarar vermesi, yalan söylemesi ve hırsızlık yapması gibi eylemler erdemsizlik kapsamında değerlendirilebilir. Gayz kavramı şiddetli öfke, kin besleme ve sert cezalandırma gibi erdemsiz davranışların ortaya çıkmasına neden olur. Bu bağlamda gayz kavramının erdemsizlik olarak nitelendirilen davranışlara dönüşmesinde temel unsur aşırılıktır. Örneğin, mutedil öfke erdem olarak kabul edilirken aşırı öfke erdemsizlik olarak tanımlanır. Benzer şekilde, cezalandırma adalet sınırları içinde gerçekleştirildiğinde erdem olarak görülürken aşırı cezalandırma erdemsizlik olarak değerlendirilir. Kin tutmak ise, bir olayın veya davranışın sonuçlarına karşı aşırı tepki göstermek olarak anlaşılır ve bu da erdemsiz bir davranış biçimi olarak kabul edilir.[257] Bu bağlamda, gayz kavramının anlam çerçevesi yakın anlama geldiği kelimeler üzerinden davranış modelleri şu şekilde tanımlanabilir:

3.1. ŞİDDETLİ BİR ŞEKİLDE ÖFKELENMEK

Gayz kavramının ortaya çıkardığı davranış modellerinden biri şiddetli bir şekilde öfkelenmektir. Öfke, "bireylerin karşılaştıkları zorlayıcı veya adaletsiz durumlar karşısında hissettikleri yoğun duygusal tepkidir." Genellikle bir tehdit algısıyla tetiklenen öfke, bedensel, duygusal ve davranışsal belirtilerle kendini gösterir. Öfke kontrolü, bu duygunun sağlıklı bir şekilde yönetilmesi ve olumsuz sonuçlardan kaçınılması açısından önem taşır. İnsanı diğer tüm varlıklardan ayıran özellikler arasında akıl ve irade bulunmaktadır. Bireyin tüm davranışları akıl ve iradeye bağlı olarak gerçekleşir ve bu sayede anlam kazanır. Duygulanmak, öfkelenmek, sevinmek ve üzülmek gibi duygular doğuştan gelen tepkiler olmakla birlikte insan söz konusu duygulara yol açan durumlar karşısında savunmasız değildir. Bireylerin farklı tepkiler vermesi, hem kişilik yapısının hem de sahip olunan inançlar

[257] Tuğba Danışmaz, "Kaşgarlı Mahmud ve Yunus Emre'de Erdem Kavramı", **Kastamonu Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2023, ss. 75-84.

veya alınan eğitimin duyguları kontrol etmede etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, iradenin duygular üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.[258]

Öfke duygusu, canlılar arasında zarar verme amacı taşıyan bir araç yerine, savunma içgüdüsünü destekleyen doğal bir refleks olarak değerlendirilebilir. Doğal yaşamda bir canlının hayatta kalabilmesi, karşılaştığı tehditleri bertaraf edebilmesi ve türünü devam ettirebilmesi için fiziksel tehlikelere karşı savunma mekanizmaları geliştirmesi zorunludur. Bu bağlamda, öfkenin organizmayı bir tehlikenin varlığına karşı uyardığı, aynı zamanda bireyin kendisine zarar verebilecek ya da saldırgan davranışlar sergilemesine neden olabilecek eğilimlerini fark etmesine yardımcı olduğu söylenebilir.[259]

Küçükten büyüğe hemen hemen tüm hayvanların kendilerini savunmalarını sağlayacak çeşitli özelliklerle donatılmış olduğu bilinmektedir. Ancak, öfke duygusunun tam anlamıyla ve herkes tarafından kabul edilebilecek bir şekilde açıklanabildiğini söylemek mümkün değildir.[260] Bununla beraber, Kur'an'da "gayz" kelimesinin öfke anlamında kullanıldığı ayetler şu şekildedir:

"Cehennem öfkesinden adeta çatlayacak gibi olur!...", "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla birlikte olanlar, kafirlere karşı sert, kendi aralarında ise merhametlidirler...", "Müminlerin kalplerindeki öfkeyi yatıştırır. Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir ve hikmet sahibidir.", "Medine halkı ve çevresindeki bedevîler, Rasülullah'a destek olmaktan geri duramaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Çünkü onlar Allah yolunda her susuzluk, yorgunluk ve açlık çektiklerinde, kafirleri öfkelendiren bir adım attıklarında veya düşmana karşı bir zafer kazandıklarında, bunların her biri mutlaka onlar için bir iyilik olarak yazılır. Şüphesiz Allah, iyilik yapanların emeğini asla boşa çıkarmaz.", "Kim Allah'ın peygamberine ne dünyada ne de ahirette yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir yol arayıp göğe uzansın ve bu yardımı kesmeye çalışsın. Sonra da bulduğu çözümün, öfkelendiği durumu ortadan kaldırıp kaldırmayacağını görsün."[261]

---

[258] Ebu Hamid el-Gazalî, **İhya-u Ulûmiddîn**, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1990, Cilt 3, s. 15; Taberî, Cilt: 18, s. 327; Kadriye Ortak, Kur'ân-ı Kerim'e Göre Öfke, Yüksek Lisans Tezi, Dan: Yrd. Doç. Dr. Harun Öğmüş, Konya, 2012, ss. 3-29.

[259] Çiğdem Soykan, "Öfke ve Öfke Yönetimi", **Kriz Dergisi** Cilt: 2, Sayı: 11, 2003, s. 21.

[260] Mahmut Öztürk, "Öfke Kontrolünde Allah ve Ahiret İnancının Etkisi (Habil-Kabil Örneği)", **Diyanet İlmî Dergi**, Sayı: 58, 2022, ss. 42-43.

[261] Mülk Suresi, 67/8; Fetih Suresi, 48/29; Tevbe Suresi, 9/15; Tevbe Suresi, 9/120; Hacc Suresi, 22/15.

Kur'an'da öfkeyle ilgili kullanılan kavramlar arasında "غيظ, اسف, صحت ,عظّ" kelimeleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra "حرد, كظيم, غلي, شحيق" kelimeleri de *öfke* anlamında kullanılmıştır. " غلّ, اضغان, بغض, مقت" kelimeleri kin anlamına gelirken, kin tanımı öfkenin içte gizlenerek biriktirilmesidir. Bu sebeple, bu kelimelerin geçtiği ayetleri de araştırmamız önemlidir. Ayrıca "عظّ" ve "شحيق" kelimeleri insan davranışlarına öfkenin nasıl yansıdığını ifade eder. "غظلة" ve "شدّة" kelimeleri ise öfke ile ilişkilidir, ancak daha çok kabalık, sertlik ve hoşgörüsüzlük anlamlarında kullanılır. Bu özellikler öfkenin sonuçları arasında yer aldığı için, bu kelimelerin geçtiği ayetleri incelemek de önemlidir. Ayrıca "غظلة" ve "شدّة" güç ve koruma çabasını yansıtır ve bu bağlamda gazap (öfke) olarak değerlendirilebilir.[262]

3.1.1. Gazabe (غضب)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan biri (gazap)tır. Gazap kelimesi, Arapça "غ-ض-ب" kökünden türemiş olup, sözlükte "kızmak, öfkelenmek" anlamında kullanılmış, Ebu'l-Beka (ö. 1095/1684) tarafından "Öfkelenilen kişiye zarar verme isteğinin kesin bir şekilde ortaya çıkması" olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, gazabın yalnızca bir duygudan ibaret olmadığını, aynı zamanda zarar verme niyetini içeren bir durumu ifade ettiğini göstermektedir.[263] Cürcanî (ö. 816/1413), gazabı, "Kalp kanının kabarıp kaynamasıyla göğsün rahatlaması için ortaya çıkan bir değişim hali" olarak tanımlamıştır.[264]

Zebidî (ö. 1205/1790) gazabı "Rıza'nın tersi" şeklinde tanımlamış fakat öfkenin hangi durumun zıddı olduğu konusunda farklı görüşler bulunduğunu ifade etmiştir. Bazıları bu durumu kalp kanının kaynamasıyla intikam alma amacı olarak tanımlarken, bazıları acı veren her şeyi, diğerleri ise can sıkıcı durumlar karşısında hissedilen duygu olarak görmüşlerdir. Öfkenin kibirden kaynaklandığı ve bu nedenle tüm kötülüklerin kaynağı olduğu görüşü de dile getirilmiştir.[265] Rağıb (öl. 502/1108),

---

[262] Ebu Hamid el-Gazalî, **İhyau Ulûmi'd-Dîn,** tr. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, Cilt: 1, İstanbul, ts., s. 376.

[263] Ebu'l-Beka, **Külliyyat'ü Ebi'l-Beka**, nşr. Adnan Dervîş – Muhammed el-Mısrî, Dımaşk 1981-82, s. 486.

[264] Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcanî, **et-Ta'rîfat**, Matbûat'ü-Âmire, İstanbul, h. 1269, s. 66.

[265] Seyyid Muhammed Murtaza'l-Hüseyin ez-Zebidî, **Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs**, nşr. Abdü's-Settar Ahmed Ferrac, Daru'l-Hidaye, Kuveyt, 1965, s. 485.

öfkeyi "İntikam arzusuyla kalp kanının kabarmasıdır." diyerek tanımlamıştır.[266]

"غضب" şiddetli bir kızgınlık ve öfke halini ifade eden bir terimdir, kişinin kızgınlık duygusunun yoğun bir şekilde yüzeyde belirmesi ve zarar verme iradesi ile intikam alma düşüncesi içermesi şeklinde tanımlanabilir. Allah'a atfedildiğinde gazab terimi; *lanetleme, rahmetten uzaklaştırma, azap etme ve helak etmek* gibi anlamları içerebilir. Öfke, olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınmıştır. Haksız yere duyulan öfke olumsuz bir tavır olarak eleştirilirken, din ve hak uğruna gösterilen öfke olumlu bir özellik olarak değerlendirilmiştir. Allah'ın gazabı ise, O'na isyan edenleri reddetmesi ve cezalandırması anlamına gelir. Yüce Allah için bu terim kullanıldığında, genellikle intikam alma anlamına gelir. Bu tanımda öfkenin bedene yansıyan fiziksel değişikliklere dair bir açıklama bulunmamaktadır.[267]

"Gazab" kavramı, Kur'an'da türevleriyle beraber toplam yirmi üç ayette yer almaktadır. Bakara Suresi"nin 90. ayetinde "بِغَضَبٍ" şeklinde geçerken, Taha Suresi'nin 81. ve 86. ayetlerinde ise "غَضَبِي" ve "غَضَبٌ" şeklinde iki kez geçmektedir. Bu ayetlerin 19"unda Allah'a (c.c) ve dörtünde ise kuluna nispet edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "غضب" mastarı toplamda 12 yerde geçmektedir. Bu çerçeveden hareketle Nûr Suresinin 9. ayetinde bu kelime öfke ve kızgınlık anlamında kullanılırken, Bakara Suresinin 90. ayetinde bela ve musibet anlamını taşımaktadır.[268]

"غضب" (gazabe) kelimesi, müfret-mazi fiil formunda, Allah'ın öfkesi ve kızgınlığını belirtmek için altı farklı yerde Kur'an'da geçmektedir. Bazı durumlarda, Allah'ın öfkesini daha güçlü bir şekilde vurgulamak için bu kelime lanet ifadesiyle birlikte geçmektedir. Bir ayette ise "واغضب" formunda[269], müminlere atıfla cemi-mazi sığasında yer alır. Allah'ın gazabı, "Benim gazabım"[270] anlamında "غَضِبَ" şeklinde iki yerde geçmektedir. Ayrıca sıfat-ı müşebbehe formunda "غضبان"[271] ifadesi iki kez Hz. Musa ile ilgili olarak kullanılmıştır. Hz. Yunus"un öfkesini ifade etmek içinse "غاضبا"[272] kelimesi yer alır. "مغضوب" ifadesi ise yalnızca Fatiha Suresinde[273]

---

[266] İsfehanî, s. 283.
[267] Aydın, s. 118; İlyas Üzüm, "Gazap", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 33, İstanbul, 1996, s. 434; Zebidî, s. 485; İsfehani, (2006), s. 283.
[268] Gündüz, s. 52.
[269] Şûra Suresi, 42/37.
[270] Taha Suresi, 20/81.
[271] A'raf Suresi, 7/ 150; Taha Suresi, 20/86.
[272] Enbiya Suresi, 21/87.
[273] Fatiha Suresi, 1/7.

geçmektedir.

3.1.2. Esefe (اسف)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (esef)tir. Esefe yani esef kelimesi "ا-س-ف" kökünden türetilmiştir ve öfke ve üzüntüde aşırılık anlamına gelir. [274] Mübalağalı öfkelenme veya mübalağalı üzülme durumları için ayrı ayrı kullanılabilir. “Esef”, kalbin içindeki kanın intikam duygusunu harekete geçirmesi olarak da ifade edilebilir. [275] Eğer bu duygu, bir kişinin, mevki veya güç bakımından kendisinin üstünde olan birine karşı oluşursa öfke halini alırken; kendisinin mevki veya güç açısından altında bulunan birine karşı oluşursa üzüntü halini alır. Bu nedenle, İbn Abbas’a (ö. 65/687-688) üzüntü ve öfke arasındaki fark sorulduğunda, şu şekilde yanıt vermiştir: "Kaynakları aynı olabilir, ancak adları farklıdır. Bir kişi, kendisine karşı üstünlük kurabileceği biriyle çatıştığında öfke veya yoğun öfke belirtileri sergiler. Ancak gücünün yetmediği biriyle çatıştığında bu durum üzüntü veya derin bir hüzün hali olarak ortaya çıkar." Bazı dilbilimciler ise bu durumu, "Bir kayıptan kaynaklanan hüzün" şeklinde açıklamış ancak bu tanımın genelleştirilemeyeceğini ifade etmişlerdir.[276]

Bu kavram, Allah Teala için kullanıldığında "Allah’ın cezalandırma isteği" ya da "bizzat azabın kendisi" anlamlarını taşır. Cezalandırma isteği, Allah’ın zatî sıfatlarından biri olarak değerlendirilirken, azabın kendisi olarak ifade edildiğinde fiilî sıfatları arasında yer alır.[277]

İbnü’r-Rıza, "Allah Teala’nın, insanlardaki gibi üzülmediğini veya öfkelenmediğini; ancak O’nun hoşnut ve üzgün olan dostları olduğunu ve onların hoşnutluğunu kendi hoşnutluğu, öfkelerini ise kendi öfkesi olarak kabul etttiğini" belirtmiştir. İbn Abbas’tan (ö. 65/687–688) nakledildiğine göre, Ali İbn Ebû Talha (ö. 143/760) ve Dehhak (ö. 67/686), "اسف" fiilini "öfkelendirmek", "kızdırmak" veya "gazaplandırmak" anlamında yorumlamışlardır. "الأَسِفَ" kelimesi "Bir şey karşısında

[274] İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 5.
[275] İsfehani, s. 62.
[276] Zebidî, s. 14.
[277] Kurtubî, Cilt: 15, s. 522.

üzülüp öfkelenme"[278] , "اسفٌ" kelimesi ise "üzüntü" anlamına gelmektedir[279]

Kur'an'da, farklı kalıplarıyla birlikte "اسف" kelimesi beş farklı yerde kullanılmaktadır. Bu kelime, "أسِفَ"[280] formunda bir kez, "آسِفٌ"[281] formunda iki kez, "أسَفٌ" [282] formunda bir kez ve "أسفي" formunda[283] bir kez kullanılmaktadır. Kur'an'da öfke, yalnızca "غضب" kelimesiyle değil, aynı zamanda "اسف" kelimesiyle de temsil edilmektedir. Fakat "اسف" kelimesi, öfke ile beraber yoğun hüzün ve kalp kırıklığı anlamlarını da taşımaktadır. Kur'an'da "اسف" kelimesi Allah'a (c.c) atfedildiğinde "gazab", insanlara atfedildiğinde ise "hüzün" anlamına gelmesi, farklı bağlamlarda bu kelimenin çeşitli anlamlar kazandığını göstermektedir. [284] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de bu kelimenin Kur'an'da "الحزن"[285] ve "الغضب"[286] anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir. [287]

3.1.3. Harade (حرد)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (hard)dır. Harade "حرد" yani hard kavramı, genellikle bir şeye kızmak ve öfkeyle ona engel olmak anlamını taşır. "حَرَدَ" fiili "öfkelendi" anlamında olup ve aynı zamanda "kızdırmak" anlamında da kullanılır.[288] İslam alimi Fahreddin Razî (ö. 606/1209) bu kelimenin çeşitli anlamlara geldiğini belirtmiştir. F. Razî'ye göre, hard kelimesi farklı bağlamlarda kullanılarak "engellemek, men etmek, vermemek, kızgınlık ve öfke" gibi anlamlar taşıdığı gibi "yönelmek, niyet etmek ve hızlı hareket etmek" anlamlarını da ifade eder.[289]

---

[278] Kehf Suresi, 18/6.
[279] İmadü'd-Dîn Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm,** tr. Bekir Karlıağa–Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, Cilt: 13, İstanbul, 1985, ss. 7157–7158.
[280] Zuhruf Suresi, 43/55.
[281] A'raf Suresi, 7/150; Taha Suresi, 20/86.
[282] Kehf Suresi, 18/6.
[283] Yûsuf Suresi, 12/84.
[284] Aydın, s. 118.
[285] A'raf Suresi, 7/150; Yûsuf Suresi, 12/84.
[286] Zuhruf Suresi, 43/55.
[287] Ebu'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, **Nüzhetü'l-E'yuni'n-Nevazir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezair**, thk. Muhammed Abdulkerîm Kazım er-Razî, 3. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, s. 91.
[288] İsfehani, 299.
[289] Razî, Cilt: 22, s. 58.

İbn Manzûr (ö. 711/1311) ile Zebidî (ö. 1205/1790) bu kelimenin "Niyet etmek, engellemek, kızgınlık ve öfke" gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmişlerdir.[290] İbn Manzûr, bu anlamların tamamının doğru bağlamlarda kullanılabileceğini ifade etmiştir.[291] Zemahşerî (ö. 538/1144), hard kelimesini, "Öfkeli bir kişinin kendisini kızdıran kimseye zarar vermeye yönelmesi" olarak tanımlamıştır.[292] Bu kelime, Kur'an'da yalnızca Kalem Suresi'nin 25. ayetinde yer almaktadır.

3.1.4. Kezame (كظم)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (kezim)dir. Fahreddin er-Razî, "كظم" kökünden türeyen "مكظوم" kelimesini "Kederle dolu olmak" anlamında açıklamıştır.[293] Ayrıca, "كاظم" kelimesini ise, "gam ve öfkeyle dolu olmasına rağmen sessiz kalan kişi" olarak tanımlamıştır.[294] İbn Manzûr, "öfkeyle birlikte ortaya çıkan üzüntü halindeki keder" olarak tanımladığı "والكاظمين الغيظ" ifadesinin, "öfkeyi bastırmak ve gizlemek" anlamına geldiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Sa'leb'in bunu "öfkeyi kontrol altına almak ve ona izin vermemek" şeklinde tarif ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda "كظم" kelimesini ise, "Kişinin öfkeyle dolduğu sıradaki kızgınlık durumu" olarak yorumlamıştır.[295] Kurtubî (ö. 671/1273) ise bu kelimeyi, "kederinden dolayı ağzını kapatarak konuşmayan, üzüntülü ve kederli kişi" şeklinde yorumlamıştır.[296] Elmalılı Hamdi Yazır da "mekzûm" ifadesini "öfkeyle nefesi tıkanmış" olarak açıklamıştır. [297] Bayraktar Bayraklı ise "kezîm" kelimesinin Kur'an'da "Kini yutmak, [298] yutkunmak[299] veya dertli olmak"[300] anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir. [301]

---

[290] İbn Manzûr, Cilt: 3, s. 145; Zebidî, s. 16–17.
[291] İbn Manzûr, Cilt: 3, s. 145.
[292] Carullah Ebi'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esasü'l-Belağa**, thk. Abdurrahîm Mahmûd, Emîn Hûlî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 79.
[293] Razî, Cilt: 22, s. 74.
[294] Razî, Cilt: 19, s. 275.
[295] İbn Manzûr, Cilt: 12, s. 519.
[296] Kurtubî, Cilt: 10, 183.
[297] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili,** sd. M. Nur Çetin v. dğr., Birleşik Yay., c. 8, İstanbul, ts., s. 292.
[298] Al-i İmran Suresi, 3/134.
[299] Mü'min Suresi, 40/18.
[300] Kalem Suresi, 68/48.
[301] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, 1. Baskı, Bayraklı Yay., Cilt: 9, İstanbul, 2001, s. 480.

Bu bilgiler ışığında, Kur'an'da yer alan "مكظوم" ve "كظيم" kavramlarının, kişinin kırılmış veya üzgün olmasına rağmen duygularını bastırıp dışa vurmaması[302] ya da bilinçli olarak bu duyguları ifade etmeme[303] tercihinde bulunması[304] anlamına geldiği sonucuna varılabilir. "كظم" fiili Kur'an'da türevleriyle altı defa geçmektedir. Bunlardan üçü "كظيمٌ"[305], ikisi "كاظمٌ"[306] ve biri "مكظومٌ"[307] şeklinde geçmektedir.

3.1.5. Azza (عضَّ)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (azza)dır. Azza "عضَّ" fiili, "Bir şeyi dişlemek[308], kavramak ve kuvvetlice tutmak"[309] anlamlarına gelir.[310] Kur'an'da, "Size karşı duydukları öfkeden parmaklarını ısırıyorlar"[311] ifadesiyle, kafirlerin müminlere karşı besledikleri derin kin vurgulanmıştır.[312] F. Razî (ö. 606/1209), bu davranışın, istediği sonuca ulaşamayan öfkeli insanların sıkça sergilediği bir tepki olduğunu belirtir. Bu deyim, kişinin bu davranışı göstermese bile büyük bir öfke içinde olduğunu ifade etmek için kullanılır.[313]

Kurtubî (ö. 648/1251), "عضَّ" kelimesini, arzuladığı şeyi elde edememenin yol açtığı şiddetli öfke ve kin olarak açıklar. Ayrıca, "parmaklarını ısırma" deyimini, kişinin gücünün yetmediği şeyleri kaybetmesi ya da baş edemeyeceği sıkıntılarla karşılaşmasından kaynaklanan öfkeli bir davranış olarak tanımlar.[314] İbn Kesîr (ö. 774/1373), bu davranışı "öfke ve kinin en yoğun hali" olarak yorumlamaktadır.[315]

Kızgınlığı, umutsuzluğu,[316] şiddetli öfkeyi ve pişmanlığı[317] ifade eden bir davranış olan "parmak ısırmak" deyimi, Kur'an'da iki yerde geçen "عضَّ" fiilinin

[302] Mü'min Suresi, 40/18; Kalem Suresi, 68/48.
[303] Nahl Suresi, 16/58; Zuhruf Suresi, 43/17.
[304] Al-i İmran Suresi, 3/134; Yûsuf Suresi, 12/84.
[305] Yûsuf Suresi, 12/84; Nahl Suresi, 16/58; Zuhruf Suresi, 43/17.
[306] Al-i İmran Suresi, 3/134; Mü'min Suresi, 40/18.
[307] Kalem Suresi, 68/48.
[308] İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 188.
[309] Zebidî, s. 433.
[310] İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 188; ez-Zebidî, s. 433.
[311] Al-i İmran 3/119.
[312] Zebidî, s. 433.
[313] F. Razî, Cilt: 7, s. 30.
[314] Kurtubî, Cilt: 4, s. 344.
[315] İbn Kesîr, Cilt: 4, s. 1350.
[316] Yazır, Cilt: 5, s. 427.
[317] Muhammed Mahmud el-Hicazî, **et-Tefsîr el-Vadıh**, tr. Mehmet Keskin, İlim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, ts., 322.

türevleriyle ilişkilendirilir. Bu türevler her iki yerde de "عضَّ"[318] şeklinde kullanılmıştır.

3.1.6. Şehika (شهق)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (şehik)tir. Şehika yani şehik "الشهيق" kelimesi çeşitli anlamlar taşır. Bu terim, melankolik veya üzgün bireylerin seslerinden biri olarak tanımlanır. Bu ifade, yoğun üzüntü veya endişe içinde olan bir bireyin derin bir nefes alması eylemini betimler.[319] Alınan bu nefesin birden salınması şeklinde de tanımlanmıştır.[320] Ayrıca merkebin anırmasının sonunda çıkardığı sesi ifade eder.[321]

Şehik; *yükselmek, yoğun sıkıntı ve üzüntü anlarında dışarı verdiği derin nefes, göğüsteki nefes, çok zayıf ses, yüksek inilti ve öfkeli bir kimsenin aldığı nefes* gibi anlamlara gelir. "شهيق" kelimesi Kur'an'da Hûd Suresinin 106. ayeti ve Mülk Suresinin 7. ayeti olarak iki yerde geçmektedir.[322]

3.1.7. Galeza (غلظ)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (gılzet)tir. Galeza "غ-ل-ظ" kökünden gılzet, kalınlık ve sertlik, "رِقَّةٌ" incelik kelimesinin zıddı olan kavramlardır. Bu terimler genellikle fiziksel cisimlerin özelliklerini tanımlamak için kullanılır, ancak bazen soyut kavramlar için de kullanılabilirler. "غلظَ" kelimesi ise yaratılışta, ahlakta, davranışta, düşüncede ve yaşayışta inceliğin karşıtı olarak kullanılır. "استغلظَ" ise kalınlaşmak için hazır hale gelindiğini ifade eder ve bazen "kalınlaştı" anlamında kullanılır. "غليظاً" kelimesi, sağlamlaştırılmış veya kuvvetlendirilmiş anlamına gelir. "اغلظ" ise birini öfkelendirip gücendirmek için kullanılır ve bu kullanım mecazidir.[323]

---

[318] Furkan Suresi 25/27; Al-i İmran Suresi 3/119.
[319] Razî, Cilt: 22, s. 10; Kurtubî, Cilt: 9, s. 153; Zebidî, s. 541.
[320] Razî, Cilt: 13, ss. 123-124; İbn Manzûr, Cilt: 10, s. 190.
[321] Kurtubî, Cilt: 17, s. 507; İbn Manzûr, Cilt: 10, s. 190; Zebidî, s. 541.
[322] Razî, Cilt: 13, ss. 123-124; İbn Manzûr, Cilt: 10, s. 190; Zebidî, s. 540; Kurtubî, Cilt: 17, s. 507-508; İbn Manzûr, Cilt: 10, s. 190; Razî, Cilt: 13, ss. 123-124; Zebidî, s. 541; Razî, Cilt: 22, s. 10.
[323] Zebidî, s. 245; İbn Manzûr, Cilt: 7, ss. 312-313; İbn Manzûr, Cilt: 7, ss. 312-313; Zebidî, s. 245.

Gılzet kelimesi "غِلظَةٌ" Kur'an'da, farklı kalıplarıyla birlikte on üç yerde kullanılmaktadır. Bunlardan sekiz yerde "غليظٌ" şeklinde, iki yerde "اغلُظ" şeklinde[324], bir yerde "استغلظ" şeklinde[325], bir yerde "غلاظ" şeklinde[326] ve bir yerde de "غلظة" şeklinde[327] kullanılmıştır.

3.1.8. Şedde (شدّ)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (şiddet)tir. Damegani (ö. 478/1086), Kur'an'da, şedde "شدّ" kökünden "şiddet" teriminin akit (sözleşme), beden, nefis güçleri ve azap gibi kavramlarla ilişkilendirildiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, şiddet altı farklı anlamda kullanılmıştır: "ادون" kullanımı, süreklilik ve devamlılığı ifade eder. "أغلظ" zorlayıcı ve çetin bir durumu, "أشر" daha kötü bir durumu, "أقوى" da gücün en üst seviyesini ifade eder. "أعدى" Acımasız bir düşmanı belirtir. "الاشد" Bu kullanım ergenlik çağına referans verir. [328]

Kur'an'da "şiddet" kelimesi türevleri ile birlikte toplam yüz iki yerde geçmektedir. Bu geçişlerin detayları aşağıdaki gibidir: "شددنا" şeklinde iki yerde: sağlam yapmak ve pekiştirmek anlamında kullanılmıştır. "سنشدّ" kalıbıyla bir yerde ise: destek olmak manasında geçmektedir. "اشْددْ" kalıbıyla iki yerde: kuvvetlendirmek, sıkmak, manasında kullanılmıştır. "شدّوا" kalıbıyla bir yerde: sağlamlaştırmak manasında kullanılmıştır. "اشْتددّت" kalıbıyla bir yerde: şiddetle savurmak manasında geçmektedir. "شديدٌ" kalıbıyla elli iki yerde: genellikle tamlama biçiminde ve şiddetli azap anlamında kullanılmıştır. "شدادٌ" kalıbıyla üç yerde: Haşin, zor ve sağlam manalarında kullanılmıştır. "اشدّاء" şeklinde bir yerde: Kaba davranışlı manasında

[324] Tevbe Suresi, 9/73; Tahrim Suresi, 66/9.
[325] Fetih Suresi, 48/29.
[326] Tahrim Suresi, 66/6.
[327] İsfehani, s. 640.
[328] İsfehani, s. 640; Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dameganî, **el-Vücûh ve'n-Nezair li Elfazi Kitabillahi'l-Azîz** (thk. Arabî Abdulhamîd Ali), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 292; Bakara Suresi, 2/85, 165; Fetih Suresi, 48/29; Bakara Suresi, 2/191; Fussilet Suresi, 41/15; Maide Suresi, 5/82; Yûsuf Suresi, 12/22; Kasas Suresi, 28/14.

kullanılmıştır. "أشدّ" şeklinde otuz dokuz yerde: daha kuvvetli, daha sağlam veya daha zorlu gibi manalarda kullanıldığı görülür.[329]

3.1.9. Beğaza (بغض)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (buğz)dur. Begaza kökünden buğz "البغض" kavramı sevginin tam zıddı olarak kabul edilir. "ألبغضاء" ise en şiddetli kin veya düşmanlık anlamına gelir. Bu terimin aynı zamanda "genellikle düşmanlıkla birlikte devam eden sevginin tam karşılığı" olduğu da ifade edilmiştir. Birinin buğzetmesi, tiksinip nefret etmesi anlamına gelir. "Allah'ın buğz ettirmesi", insanların bir şeyden nefret etmelerini sağlaması anlamına gelir. Kur'an'da "ألبغضاء" kalıbıyla beş yerde kullanılmaktadır.[330]

3.1.10. Sehate (سحت)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (suht)tur. Sehate kökünden suht "اسْحَتَ" *bir şeyin kökünü kazımak, koparmaktır*. "اسْحَتَ الرّجُلَ" ifadesi beraberindeki kişi yok edilmek istendiği zaman söylenilir. "سحت" kavramı *kökten kazımak, soymak, azap* gibi anlamların yanı sıra, bu davranışı ortaya koyanın ayıplanmasına neden olan tehlikeli şey, kazanılması haram olan, söylenmesi, elde edilmesi kötü olan anlamlarına da gelir. Rağıb (ö. 502/1108), bu iki anlamı, "Kişinin dinini ve şahsiyetini kökten zedeleyen, işleyeni ayıplanmaya götüren sakıncalı durum" olarak açıklamıştır.[331]

Kur'an'da, "يُسْحِتَ" kalıbıyla bir kez ve "اسُحْتُ" kalıbıyla üç kez olmak üzere, toplam dört kez geçmektedir.[332] Allah'a (c.c) nispet edilen "يُسْحِتَ" şeklindeki kullanım, kökten yok etme veya tamamen ortadan kaldırma anlamını taşırken, "اسحْتُ" şeklindeki ifade ise haram yemek anlamında Yahudiler için kullanılmıştır.

---

[329] Sad Suresi, 38/20; İnsan Suresi, 76/28; Kasas Suresi, 28/35; Yûnus Suresi, 10/88; Taha Suresi, 20/31; Muhammed Suresi, 47/4; İbrahîm Suresi, 14/18; Yûsuf Suresi, 12/48; Tahrim Suresi, 66/6; Nebe Suresi, 78/12; Fetih Suresi, 48/29.

[330] Kurtubî, c. 4, s. 342, Razî, c. 7, s. 26; Zebidî, s. 247.

[331] Al-i İmran Suresi, 3/118; Maide Suresi, 5/14, 64; 91; Mümtehine Suresi, 60/4; İsfehani, 566; İbn Manzûr, Cilt: 2, 41; İsfehani, s. 566; İbn Manzûr, Cilt: 2, s. 41; Zebidî, s. 550; İsfehani, s. 565.

[332] Taha Suresi, 20/61; Maide Suresi, 5/42, 62, 63.

3.1.11. Sehata (سخط)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (ishat)tır. Sehata "س-خ-ط" kökünden türetilmiş olan sehat kelimesi "Kızmak, içlenmek, öfkelenmek" gibi anlamlara sahiptir. Aynı zamanda "Hoşa gitmemek" anlamını da içerir. Rıza karşıtı olarak da tanımlanmıştır. Rağıb (ö. 502/1108), bu terimi "Cezayı hak eden yoğun bir kızgınlık" olarak tanımlamıştır. "اسْخَطَ" kalıbı ise gazaplandırmak, öfkelendirmek, kızmak veya derin bir rahatsızlık oluşturmak gibi anlamlar taşır. Nitekim söz konusu kavram, Allah'a atfen kullanıldığında azap etme, cezalandırma cezalandırmayı isteme, yasaklama ve anlamlarını taşır. [333]

"سخط" kelimesi, öfke anlamına gelmekle beraber "غضب" ile arasında bazı ince farklılıklar bulunmaktadır. "غضب", eşit ve yaşıt kimseler arasında meydana gelebilirken "سخط" büyük ve üstün olan bir kişiden küçük ve üstün olmayan bir kişiye karşı ortaya çıkar. Örneğin, bir hükümdarın muhafızına kızması durumunda "سخط" kelimesi kullanılabilir, ancak muhafızın hükümdara kızması durumunda bu kelime kullanılmaz. "سخط" ilgi göstermeyip yüz çevirmeyi ifade ederken "غضب" ise azabı gerektirir. [334]

3.1.12. La'ane (لعن)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (la'net)tir. "لعن" kökünden "العنة" kavramı, hayırdan uzaklaştırmak ve kovmak anlamına gelir. Ayrıca, beddua etmek ve lanet etmek manalarında da kullanılır. Kelime, bir insana atfedildiğinde, öfkeyle beddua etmek ya da hakaret etmek anlamında kullanılır. Ancak Allah'a nispet edildiğinde, O'nun gazabı sebebiyle bir kulu hayırdan, mağfiretten ve cennetten uzaklaştırması veya mahrum bırakması anlamına gelir. Rağıb (ö. 502/1108), "Lanetlenmenin ahirette cezaya maruz kalmayı

[333] İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 191; Zebidî, s. 340; İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 191; Bayraklı, Cilt: 6, ss. 120–121; İsfehani, s. 570; Zebidî, s. 340–341.
[334] İlyas Üzüm, "Gazap", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 33, İstanbul, 1996, s. 435; Kurtubî, Cilt: 15, s. 522.

gerektiren bir durum ve dünyada Allah'ın rahmetinden ve yardımından mahrum kalma" olarak tarif edilmiştir.[335]

Dameganî (478/1086), bu kavramın sekiz farklı manada kullanıldığını belirtmiş ve şu şekilde açıklamıştır: Şekil değiştirme, cizye verme, Allah'ın gazabı, kabir azabı, hadd cezası, beddua, kovma ve uzaklaştırma, ateş, dünyada suya batmak ve boğulmak. [336]

Bu ifade, Kur'an'da kırk bir defa geçmektedir. Bu ayetlerde, farklı bağlamlarda lanet konusu ele alınmaktadır. Bunlar arasında, Allah'ın inkârcılara laneti, Şeytan'ın lanetlenmesi, cehennem ehlinin kendi kötü amelleri nedeniyle lanetlenmesi, münafıkların kınanması, Yahudi ve Hristiyanların belirli eylemlerinden dolayı lanetlenmesi, hak dini bilip bunu insanlardan saklayanlara yönelik Allah'ın kınaması, Allah'ı ve peygamberini incitenlerin lanetlenmesi, bir Müslümanı kasten öldürenlerin kınanması ve bilmeden bir Müslüman kadına zina iftirası atanların lanetlenmesi gibi konular yer almaktadır.[337]

Kur'an'da lanet kelimesi, Allah'a 32 yerde atfedilmiştir. Sünni ulema, Müslümanlara lanet etmenin caiz olmadığı konusunda hemfikirdir. Ancak, li'an ayetinde, kâfir ve fâsıklara lanet edilmesinin caiz olduğuna işaret edilmektedir. Fukaha da Ebu Cehil ve Ebu Leheb gibi küfür üzere ölen kimselere lanet etmenin caiz olduğu konusunda hemfikirdir. Bunun yanı sıra, genel anlamda kâfir, fâsık ve zalimlere lanet edilmesinin de uygun olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Kur'an'da "Allah'ın laneti zalimlere" ve "Allah'ın laneti fâsıklara ve kâfirlere olsun" ifadeleriyle bu durumu açıkça ortaya koymuştur. Ancak, belirli bir kişiye, onun kesin olarak kafir olduğuna inanarak lanet etmek İslam hukukunda caiz değildir. Lanet, bir kişinin Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmasını ve küfür üzere ölmesini dilemek anlamına geldiği için, hiçbir Müslüman böyle bir istekte bulunamaz. Müslümanların görevi, herkes için iyilik dilemek ve insanların imanla ölmelerini arzulamaktır.[338]

---

[335] İsfehani, s. 547; İbn Manzûr, Cilt: 13, s. 387; Gündüz, s. 54; Firûzabadî, s. 269; Gündüz, s. 54; Gündüz, s. 55; İbn Manzûr, Cilt: 13, s. 387; İbn Manzûr, Cilt: 13, s. 387; İsfehani, s. 547.

[336] Nisa Suresi, 4/47; Maide Suresi, 5/78; Nisa Suresi, 4/52; Maide Suresi, 5/64; Bakara Suresi, 2/89; Nûr Suresi, 24/7; Bakara Suresi, 2/159; Nûr Suresi, 24/23; A'raf Suresi, 7/38, 44; Bakara Suresi, 2/161–162; ed- Dameganî, s. 410.

[337] Bakara Suresi, 2/159, 159; Nisa Suresi, 4/47, 52; Ankebût Suresi, 29/25.

[338] A'raf 7/79; Bakara 2/89; Gündüz, s. 55.

3.1.13. Kahera (قهر)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (kahır)dır. Kahır "قهر" kavramı, zafer kazanma, egemenlik kurma, üstünlük sağlama gibi anlamlara gelir. Allah'ın sıfatlarından biri olan "قاهر-قهار" da bu anlamları içerir. Ezherî, bu sıfatları güç ve otoritesiyle yarattıklarını zorlayarak arzuladığı tarafa yönlendiren olarak beyan etmiştir. İbn-i Esîr ise "القهّار" için yarattığı tüm varlıklara egemen olduğunu ifade etmiştir. Onun kahr etmesi, zorla da olsa istediğini yaptırmasıdır. Bu kelimelerin kullanıldığı ayetlere bakıldığında, genellikle güç, kuvvet ve egemenlik anlamlarında kullanıldığı görülür. Dinî bağlamda, inkâr edenlere yönelik olarak Allah'a nispet edilen "kahr" kelimesi ve türevleri, suçluları küçük düşürme ve aşağılamayı ifade eder. Allah'ın bir kimseyi aşağılaması, O'nun gazabına uğrayan kişilerle ilişkilendirilmiştir.[339]

Kur'an'da, türevleriyle birlikte "قهر" kelimesi toplamda on yerde geçmektedir. Altı kez "القهّار", üç kez "القاهر", bir kez ise "قهرت" formunda kullanılmıştır. "القاهر" kelimesi, bir ayette Ben-i İsrail'e üstünlük sağlama bağlamında Firavun'a atfedilmiş, bir diğerinde ise "yetimi ezmeme" anlamında Hz. Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla tüm Müslümanlara hitap edilmiştir. Diğer kullanımlarda ise doğrudan Allah'a nispet edilmiştir ve O'nun mutlak güç ve üstünlüğünü ifade etmektedir.[340]

3.1.14. Mekate (مقت)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (makt)tır. Mekate kökünden "مقت" yoğun bir düşmanlık veya kin duygusunu ifade eder. Fahreddin Razi (606/1209), "مقت" kelimesini "بغض" kelimesinin en yoğun hali olarak tanımlamış ve Allah ile ilişkilendirildiğinde hoşlanmama ve yasaklama anlamlarını taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca, bu kelime, bir kişinin toplum içinde yükseldikten sonra Allah'ın gazabına uğrayarak aşağılanması şeklinde de

[339] İsfehani, s. 405; İbn Manzûr, Cilt: 5, 120; İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 120; Zebidî, s. 496; Gündüz, s. 58.
[340] Yûsuf Suresi, 12/39; Ra'd Suresi, 13/16; İbrahîm Suresi, 14/48; Sad Suresi, 38/65; Zümer Suresi, 39/4; Mü'min Suresi, 40/16; En'am Suresi, 6/18, 61; A'raf Suresi, 7/127; Duha Suresi, 93/9.

açıklanmıştır.[341] "مقت" kavramının insanlar arasında nefret edilen veya kötü bir eyleme duyulan kin anlamlarını taşıdığı da belirtilmiştir. [342]

Kur'an'da "المقت" altı yerde geçmektedir. Bu kelime, bir ayette kötü bir yol izlemeyi ifade ederken, dört ayette Allah'ın öfkesi ve bir ayette de kafirlerin öfkesi anlamında kullanılmıştır.[343]

3.1.15. Dagane (ضغن)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (edgan)dır. Dagane "ضغن" kökünden "اضغان", düşmanlık, nefret ve hınç gibi anlamları taşıyan bir kavramdır. Ayrıca, kalbin içinde sakladığı haset, düşmanlık, hile ve aldatmaları ifade eder.[344] Bu terim, Kur'an'da "اضغان" kalıbıyla iki defa geçmektedir; Muhammed Suresi'nin 29 ve 37. ayetlerinde yer almaktadır.

3.1.16. Şene'e (شنأ)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de (şenean)dır. Şene'e "شنأ" kökünden "شنآن", buğz etmek veya kin tutmak anlamına gelir. Ayrıca, şiddetli bir kin beslemek anlamında da kullanılmaktadır. "شنآن قوم" ise bir topluluğa karşı derin bir kin beslemeyi ifade eder. Şenean kavramı, Kur'an'da "شنآن" kalıbıyla iki kez karşımıza çıkar. Bu ayetler, Maide Suresinin 2. ve 8. ayetlerinde bulunmaktadır.[345]

3.1.17. Galle (غلّ)

Şiddetli bir şekilde öfkelenmek anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (gıll)dir. Galle, "غ-لّ" kökünden türeyen bir kavram olup düşmanlık, kin besleme, nefret ve kıskançlık gibi anlamlara gelir. Kur'an'da "غل" formunda üç ayette yer alır.

---

[341] İbn Manzûr, Cilt: 2, s. 90; Zebidî, s. 95; Razî, Cilt: 19, ss. 259, 294.
[342] Zebidî, s. 95.
[343] Nisa Suresi, 4/22; Fatır Suresi, 35/39; Mü'min Suresi, 40/10, 35; Saf Suresi, 61/3; Mü'min Suresi, 40/10; A'raf Suresi, 7/73; Hûd Suresi, 11/76; Fussilet Suresi, 41/27; Zuhruf Suresi, 43/74.
[344] İbn Manzûr, Cilt: 13, s. 255; Kurtubî, Cilt: 7, s. 310.
[345] İbn Manzûr, Cilt: 1, s. 101; Zebidî, s. 286.

A'raf Suresi 43. ayette, "cennette onların kalplerindeki kin temizlenir" ifadesiyle, Hicr Suresi 47. ayette, "Onların gönüllerinden düşmanlık duygularını çıkarıp atarız" şeklinde ve Haşr Suresi 10. ayetinde, "Kalplerimizde iman edenlere karşı kötü düşünceye yer bırakma" duasıyla geçmektedir. Kelimenin türevleri ise on üç defa kullanılmış olup, elini bağlama, eli sıkı olmak, ihanet etmek, demir halka veya ağırlık gibi anlamlar taşımaktadır.[346]

3.2. SERT BİR ŞEKİLDE CEZALANDIRMAK

Gayz kavramının ortaya çıkardığı davranış modellerinden bir diğeri ise sert bir şekilde cezalandırmaktır. Ceza sözlükte bir şeyin değeri veya karşılığı olarak, masdar olarak da bir eylemin tam karşılığını vermek anlamındadır. Kur'an'da ceza ve türevleri yüzden fazla ayette yer alırken, aynı konuda çeşitli hadislerde de sık sık kullanılır. [347] Farklı ayetler ve hadislerde, Allah'ın işledikleri günahların cezası olarak bazı kişilere dünyada çeşitli musibetler verdiği belirtilirken kişinin güzel amellerinin ise günahlarını sevaba dönüştürebileceği de vurgulanmaktadır.[348]

Cezada temel prensip, verilecek ceza ile işlenen fiil arasında mantıklı bir denge bulunmasıdır. Kur'an'da günahlar ve suçlar ancak misliyle cezalandırılacağı haber verilerek denklik prensibinin özellikle azap konusunda önemli olduğu vurgulanmıştır. Ancak, bazı kutsal metinlerde belirli günahlara daha ağır cezalar öngörülmesine rağmen bu durum denklik prensibiyle uyumlu olarak açıklanabilir. Zira bu kişilere kat kat ceza verilecek olması, inkara veya günahlara öncülük ettikleri, liderlik yaptıkları veya mevkileri itibariyle güzel davranışlar sergilemeleri gereken bir konumda olmalarına rağmen bunu yapmayıp diğer insanlara kötü örnek oldukları durumlar için geçerlidir. Bu kişilere, kendi eylemlerinin yanı sıra başkalarının işlediği günahlardan dolayı da ceza verilmesi durumunda, denklik prensibi zedelenmemiş olacaktır. Bazı ayetlerde ceza ve ödül konusunda denklik ilkesinin geçerli olmadığını, iyi bir davranışın en az on katına kadar ödüllendirileceği ve hatta bu konuda bir üst

[346] İbn Manzûr, Cilt: 11, s. 499; Ragıb el-İsfahanî, s. 378; İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 245.
[347] *"İnsanlar işledikleri günahlar yüzünden sıkıntılara ve belalara uğrarlar. Ancak sabır gösterenlerin günahları affedilir."*, Buharî, Merda, 1; Müslim, Birr, 51.
[348] En'am Suresi, 6/49; A'raf Suresi, 7/136; Taha Suresi, 20/124; Zümer Suresi, 39/25-26; Hûd Suresi, 11/114; el-Furkān Suresi, 25/70.

sınırlamanın olmadığı ifade edilmektedir. [349]

3.2.1. Azebe (عذب)

Sert bir şekilde cezalandırmak anlamında kullanılan kavramlardan biri (azab)tır. Azab kelimesi "ع-ذ-ب" kökünden gelir. Bu kökten türetilmiş olan sadece "عذب" hali kullanılır. "Cezalandırmak, eziyet etmek, acı vermek, şiddetli açlık" anlamına gelen "العذاب" kelimesi ise yine bu kökten türetilmiş bir mastardır. "Uzun süre azapta tutma" manasını ifade etmek için "تعذيبا عذبه" cümlesi kullanılır. "عذب الرجل" cümlesi ise "Adam yeme ve içmeyi terk etti." manasına gelmektedir. Ayrıca, kılıç, kırbaç ve dilin uç tarafları için de "عذبة" terimi kullanılır. Bazılarına göre, "العذاب" (el-azabü) kelimesi tatlı ve hoş anlamına gelen "العذب" (el-azebe) mastarından türemiştir. Bu görüşe göre, "عَذَّبْتُهُ" ifadesi "Onun hayatını mahvettim" şeklinde yorumlanır. [350]

Elem (الم) ve azap "عذاب" kelimeleri Arapça kökenli olup, her ikisi de acı verme anlamını içerir. Ancak azap terimi, elem terimine göre daha öz ve kesin bir ifade sunar. Azap, genellikle sürekli bir durumu ifade ederken; elem, geçici veya sürekli olabilir. Bu nedenle, sinek ısırığı gibi geçici bir acıyı tanımlarken elem terimi kullanılabilirken, azap terimi tercih edilmeyebilir. Ancak bu acı sürekli bir nitelik taşıyorsa " عَذَّبَتْنِي البَعُوضَةُ اللَّيْلَةَ" (Bu gece sinek bana azap etti.) şeklinde ifade edilebilir. Her azap, bir tür elemi içerse de her elem azap değildir. [351]

Kur'an'da Azap kelimesiyle aynı kökten türeyen 374 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin kırk biri çeşitli fiil formlarında kullanılmış, geri kalanlar ise farklı isim türevlerinde gelmiştir. En sık kullanılan isim türevi, 264 defa geçen "العذاب" kelimesidir. "عذابا" formu ise 39 kez kullanılmıştır. Azap kelimesi çeşitli zamirlerle birlikte 21 kez geçmektedir. İzafet (bağlılık) halinde kullanılanların dokuzu, Allah'ın azabına işaret eden "عذابي" şeklinde gelmektedir. Özellikle Cehennem azabından bahseden ayetlerde, bu azabın şiddetini vurgulamak için azap kelimesinden sonra "اليم-سعير-حريق-شديد-عظيم" gibi kelimelerle ayetler tamamlanmıştır. Kur'an'da geçen azap kelimeleri iki farklı azaba işaret etmektedir. Birincisi, geçmiş kavimlerin başına gelen

[349] Bakara Suresi, 2/194; En'am Suresi, 6/160; Şûra Suresi, 42/40; A'raf Suresi, 7/38; Hûd Suresi, 11/19-20; Ahzab Suresi, 33/30; Taberî, Cilt 8, s. 246; Bakara Suresi, 2/261; En'am Suresi, 6/160.
[350] İbn Manzur, Cilt: 1, s. 585; Zebidi, Cilt: 1, s. 370; Ragıb, s. 330
[351] Askeri, s. 263.

musibetlerdir; diğeri ise Cehennem azabıdır. Bu azaplar, temelde Allah'ın gazabının sonuçlarıdır. Musibetler, Allah'ın asi kimseler için dünyadaki gazabının sonuçlarıdır, Cehennem ise Allah'ın gazabının ahiretteki sonucudur. Geçmiş kavimlerin başına gelen musibetler ne kadar büyük felaketler olursa olsun Cehennem gibi bir cezanın yanında bunlar daha hafif kalır. Yüce Allah, her topluma bir peygamber ve bir kitap göndermiş veya sadece bir peygamber göndermiştir. Bir topluma bu ikisinden herhangi birini göndermediği müddetçe o topluma ne bu dünyada ne de ahirette azap vermeyecektir. Bu ilkeyi vurgulayan Kur'an'daki ifade şöyledir: "Biz bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz." [352]

Azap kavramının geçtiği ayetlere baktığımızda, insanların Allah'ın gönderdiği dini inkar etmeleri ve bu sebeple Yüce Allah'ın gazabını ve dolayısıyla da azabını celbeden nimetleri anlamamaları nedeniyle dönemin peygamberini her zaman alaya aldıkları görülmektedir. Peygamberle alay etmekle kalmayıp, sefihlikleri nedeniyle ondan acele bir şekilde azap talep etmişlerdir. Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilmiştir: " Onlar, senden azabın bir an önce gelmesini istiyorlar. Ancak bilmeliler ki, cehennem inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır." Ancak azap gelip çattığında, bu durumun fayda sağlamadığı bir pişmanlık içine girmişlerdir. Kur'an'da bu durum, "Azabı gördüklerinde, derin bir pişmanlık duyarlar" ifadesiyle anlatılmaktadır. Oysa bütün peygamberler, inkar eylemiyle karşılaşınca ümmetlerini olası bir azaba karşı uyarmışlardır. "Eğer sırt çevirirseniz, sizin başınıza gelecek olan o korkunç günün azabından endişe duyarım." Dünyada çetin bir azapla yok edilen inkarcılar için Ahirette daha çetin bir azap beklemektedir. "Ahiret azabı, hiç şüphesiz daha şiddetli ve kalıcıdır."[353]

Azap görecekler sadece inkarcılarla sınırlı değildir. Çünkü iman, tek başına insanı Allah'ın gazabından ve azabından kurtarmaya yetmemektedir. İnsanın dünyevi zorluklardan ve Cehennem azabından korunması için, imanın yanı sıra dinin emirlerini mümkün olduğunca yerine getirmesi ve yasaklardan kaçınması gerekmektedir. Aksi halde, kişi, azaba uğrayanların veya uğrayacakların arasına katılmış olur. "Güzel sözler Allah'a ulaşır, O'nun hoşnutluğunu kazanan davranışlar ise katında değer kazanır. Fakat gizlice kötülük tasarlayanlar için ağır bir azap vardır." Azap, Yüce Allah'ın

[352] İsra Suresi, 17/15.
[353] Tevbe Suresi, 9/79; Ankebut Suresi, 29/54; Yunus Suresi, 10/54; Hud Suresi, 11/3; Taha Suresi, 20/127.

hoşnutsuzluğunun ve gazaplanmasının bir yansımasıdır. Yüce Allah, sebepsiz yere gazaplanmaz; gazaplanmasının tek sebebi, mükellef olan yaratıkların O'nun emir ve yasaklarına dikkat etmemesidir. O'nun hoşnutsuzluğu ise insanın aleyhine olan bir durumu işaret eder ve genellikle azapla sonuçlanır. Azaba uğrayanlar kim olursa olsun, Allah'tan başka hiç kimse onlara yardım edemez. Ancak, azaba müstahak olanlar, itaat edip mümkün olduğunca şükretseydiler, böyle bir azaba maruz kalmazlardı. "Eğer iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin ki? Şüphesiz Allah, şükredenlere karşılık veren ve her şeyi hakkıyla bilendir."[354]

3.2.2. Nekame (نقم)

Sert bir şekilde cezalandırmak anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri ise (intikam)dır. İntikam anlamına gelen "انتقام" kavramı, Arapça kökenli "م-ق-ن" fiilinden türemiştir. Bu fiil, nefret duymak, düşmanlık beslemek, intikam almak, bir suça karşılık ceza vermek, hoşnutsuzluk göstermek, tepki vermek, öfke duymak ve hıncını almak gibi anlamlar taşır. Bu fiilden türeyen "نقمةٌ" kelimesi ise *cezalandırma* anlamını taşımaktadır. "الانتقام" kelimesi ise *cezalandırmak* anlamına gelir. Taberî'ye (310/923) göre, bu kelime Allah için kullanıldığında, "hükümranlığına erişilemeyen, hiçbir güç tarafından yenilgiye uğratılamayan ve cezalandırmak istediğinde engellenemeyen yüce ilah" anlamını taşır. Taberî, bunu şöyle açıklar: "Kâinatı yaratan O'dur; tüm emirlerin yetkisi ve mutlak izzet yalnızca O'na aittir. Dokunulmazlık da yalnızca O'na mahsustur." Ayrıca, Allah'ın intikam sahibi olması, "Kendisine karşı gelenleri cezalandırması" şeklinde tanımlanır.[355]

Fahreddin Razî (ö. 606/1209), Allah (c.c) için "öfkelenme" ve "intikam alma" ifadelerinin kullanılamayacağını ifade etmiş, bu tür ifadelerin müteşabih olduğuna ve tevil edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Razî, Allah için öfkeyi "cezalandırma iradesi", intikamı ise "geçmiş bir suç nedeniyle cezalandırma isteği" olarak yorumlamaktadır.[356]

---

[354] Fatır Suresi, 35/10; Al-i İmran Suresi, 3/91; Nisa Suresi, 4/147.
[355] Kurtubî, Cilt: 6, s. 306; Gündüz, s. 58; İsfehani, s. 741; Razî, Cilt: 6, s. 136; Razî, Cilt: 6, s. 136.; Taberî, Cilt: 3, s. 406; İbn Manzûr, Cilt: 12, s. 590.
[356] Razî, Cilt: 19, s. 536.

Kur’an’da "ن-ق-م" kökü ve türevleri toplamda on yedi kez geçmektedir. Bu kök, "نقم" olarak iki yerde, "ينقم" olarak iki yerde, "انتقم" şeklinde beş yerde, "ينتقم" formunda bir yerde, "انتقام" olarak dört yerde ve "منتقم" şeklinde üç yerde kullanılmıştır. İntikam kelimesi, on üç ayette Allah’a, bir ayette münafıklara, bir ayette Ehl-i Kitab'a ve iki ayette de kâfirlere atfedilmiştir. Bu kullanım, kelimenin farklı bağlamlarda adalet, cezalandırma ve ilahi hikmeti ifade ettiğini göstermektedir.[357]

[357] A’raf Suresi, 7/126; Maide Suresi, 5/59; A’raf Suresi, 7/126; Hicr Suresi,15/79; Rûm Suresi, 30/47; Zuhruf Suresi, 43/25, 55; Maide Suresi, 5/95; Al-i İmran Suresi, 3/4; Maide Suresi, 5/95; İbrahîm Suresi, 14/47; Zümer Suresi, 39/37; Secde Suresi, 32/22; Zuhruf Suresi, 43/41; Duhan Suresi, 44/16; Tevbe Suresi, 9/74; Maide Suresi, 5/59; A’raf Suresi, 7/126; Burûc Suresi, 85/8.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kur'an'da hilm ve gayz kavramlarının anlam derinliği, bağlamları ve içerimleri incelenmiştir. Hem bireysel hem de toplumsal düzlemde önemli erdemleri ve kusurları temsil eden bu kavramlar, İslam ahlakı ve öğretilerinde insan davranışlarına rehberlik eden değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hilm, sabır, yumuşak huyluluk ve bağışlama gibi olumlu davranışları temsil ederken; gayz, kontrol altına alınması gereken bir öfke ve kin hali olarak değerlendirilmektedir. Bu iki kavramın karşıt anlam ve kullanımları, bireyler ve toplumlar arası ilişkilerde dengeyi sağlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

Çalışma kapsamında Kur'an'daki hilm kavramının Allah'ın, peygamberlerin ve Müslümanların sıfatı olarak geçtiği, ayrıca rüya bağlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Hilm, özellikle Allah'ın sıfatı olarak geçtiği ayetlerde merhamet, bağışlayıcılık ve aceleci olmama gibi anlamları desteklerken, peygamberlerin ahlaki olgunluklarını ifade eden bir özellik olarak da öne çıkmaktadır. Aynı şekilde Müslüman bireylerin ilişkilerinde hilm ile hareket etmelerinin toplumsal barışı ve uyumu güçlendirdiği görülmektedir.

Gayz kavramı ise, genellikle öfkenin yoğunluğunu ve kontrol edilmediğinde ortaya çıkabilecek zararlı sonuçlarını ifade etmektedir. Kur'an'da cehennemin bir sıfatı olarak geçen gayz, ayrıca kafirlerin ruh hallerini ve müminlere karşı tutumlarını açıklamak için de kullanılmaktadır. Gayzın öfkenin şiddetli bir biçimi olarak değerlendirilmesi, onun bireysel ve toplumsal huzursuzlukların kaynağı olabileceğini ortaya koymaktadır. Buna karşın, müminlerin gayzlarını kontrol etmelerinin ve yutmalarının, üstün bir erdem olarak teşvik edildiği de görülmektedir.

Bu iki kavramın analizinde, Kur'an'ın bireylere yönelik ahlaki bir inşa sürecine rehberlik ettiği anlaşılmaktadır. Hilm, insan ilişkilerinde sevgi, hoşgörü ve anlayışı desteklerken; gayz, öfke ve nefretten uzak durmayı, bu duyguların bireysel ve toplumsal zararlarını önlemeyi öğretmektedir. Dolayısıyla, bu iki kavramın İslam ahlakı açısından bir denge unsuru oluşturduğu ve insanları erdemli davranışlara yönlendirdiği söylenebilir.

Hilm, bireylerin iç huzurunu ve toplumsal barışı sağlamak için geliştirilmesi gereken bir erdem olarak öne çıkmaktadır. Allah'ın, peygamberlerin ve Müslüman

bireylerin bir sıfatı olarak Kur'an'da yer bulan bu kavram, hoşgörü, bağışlama ve ağırbaşlılık gibi özellikleri temsil etmektedir. Hilm kavramının bir bireyin olgunluğuna işaret etmesi, İslam ahlakının bireyden topluma uzanan bir barış ve huzur anlayışını teşvik ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda hilm, bireyin hem kendisiyle hem de çevresiyle sağlıklı ve sürdürülebilir ilişkiler kurmasının anahtarı olarak kabul edilebilir.

Gayz ise, genellikle bireyin ve toplumun huzurunu tehdit eden bir duygu olarak ele alınmaktadır. Kur'an'da cehennemin ve kafirlerin bir sıfatı olarak kullanılması, gayzın olumsuz etkilerini ve bireylerin bu duyguyla nasıl başa çıkmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Gayz, insanın içsel dünyasında yoğun bir öfke olarak ortaya çıkar ve kontrol edilmediğinde bireyler arası ilişkilerde yıkıcı sonuçlara yol açabilir. Ancak, müminlerin gayzlarını yutmalarının övülmesi, bu duygunun kontrol altına alınması gerektiğini ve bunun bireysel olgunluğun bir göstergesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'an'da geçen gayz kavramının anlamları, kullanım bağlamları ve doğurduğu davranış modelleri incelenmiştir. Gayz, genellikle şiddetli öfke, kin ve nefreti ifade eden bir kavramdır ve bireylerin iç dünyasındaki duygusal yoğunlukları şekillendirirken toplumsal davranışları da önemli ölçüde etkiler. Gayz kavramının analiz edilmesi, bireylerin ahlaki ve manevi gelişiminde ve toplumdaki uyumun sağlanmasında bu tür duyguların nasıl yönetilmesi gerektiğine dair derin bir anlayış sunmaktadır.

Gayz, Kur'an'da öfkenin daha derin ve yoğun bir hali olarak tarif edilmektedir. Bu kavram, yalnızca bireysel bir duygu değil, aynı zamanda insan ilişkilerinde çatışma ve huzursuzluk kaynağı olabilen bir erdemsizlik hali olarak da ele alınmıştır. Gayzın yoğunluğu, bireyin hem içsel huzurunu hem de toplumsal ilişkilerini etkileyen olumsuz sonuçlar doğurabilir. Ancak bu duygu, doğru yönetildiğinde bireylerin kendilerini ve davranışlarını anlamalarını sağlayarak olumlu bir içsel değişim sürecine katkıda bulunabilir.

Kur'an, gayzın kontrol edilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bireylere bu tür duygularla başa çıkma yolları sunmaktadır. Gayzın kontrolü, bireyin ahlaki olgunluğa erişmesi için kritik bir adım olarak görülmektedir. Gayzı yutmak ve bu duyguya teslim olmamak, müminler için övülen bir davranış olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, gayz

kavramı üzerinden bireylere hem içsel dinginlik hem de toplumsal barışın önemini öğretmek hedeflenmektedir.

Gayzın aşırı ve kontrolsüz bir şekilde ortaya çıkması, bireylerde erdemsiz davranışlara yol açabilir. Bu tür davranışlar arasında şiddetli öfkelenmek, kin beslemek ve aşırı cezalandırma gibi tutumlar yer almaktadır. Çalışmada, bu davranışların bireylerin içsel huzurlarını ve toplumdaki ilişkilerini nasıl olumsuz etkilediği ele alınmıştır. Öfkenin ve gayzın, bireyler arası iletişimde nasıl bir engel teşkil edebileceği ve bu duyguların yanlış yönlendirilmesinin toplumsal barışa zarar verebileceği tartışılmıştır.

Kur'an'da, gayz duygusunun olumlu bir şekilde nasıl dönüştürülebileceğine dair önemli mesajlar bulunmaktadır. Öfkeyi kontrol etmek, sabırlı olmak ve hoşgörülü bir tutum sergilemek, gayzın olumsuz etkilerini önlemek için önerilen erdemlerdir. Ayrıca, intikam alma yerine affetmenin teşvik edilmesi, bireyler ve toplumlar arasında daha sağlıklı ve huzurlu ilişkilerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Gayz kavramı, bireylerin içsel dünyası ve toplumsal ilişkileri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu kavramın, İslam ahlakında bireylere yönelik önemli bir rehberlik sunduğu görülmektedir. Gayzın doğru yönetimi, bireylerin manevi ve ahlaki olgunluğa erişmeleri için kritik bir adımdır. Bu çalışmada ele alınan analizler, bireylerin gayz gibi yoğun duygularla başa çıkma kapasitelerini geliştirmelerine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

Gayz kavramının derinlemesine incelenmesi, bireylerin ve toplumların hem manevi hem de ahlaki gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür duyguların yönetimi, yalnızca bireylerin iç huzurunu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal barış ve uyumun tesisine de katkıda bulunur. İslam ahlakı çerçevesinde gayzın yönetimi, bireylerin daha erdemli bir yaşam sürmeleri için güçlü bir ahlaki temel sunmaktadır.

Bu bağlamda, hilm ve gayz kavramlarının bireysel ve toplumsal düzlemde dengeli bir şekilde ele alınması, İslam ahlakının temel değerlerini anlamak ve uygulamak açısından hayati bir öneme sahiptir. Çalışmanın sonucunda, bu kavramların yalnızca teorik birer bilgi olmayıp, aynı zamanda bireylerin ve toplumların etik ve ahlaki davranışlarına rehberlik eden pratik değerler olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, bu kavramların anlamlarını ve uygulama alanlarını

derinlemesine incelemek, bireylerin manevi ve ahlaki gelişimlerine katkı sağlarken, toplumsal barışın ve uyumun güçlenmesine de vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

Ateş, Süleyman. "Hilm", **Kur'an Ansiklopedisi**, KURAM Yayınları, c. 8, İstanbul, 2002, s. 378.

Aydar, Hidayet. "Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 5, S. 1, 2005, s. 41.

Aydın, Hayati. "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. 8, S. 2, 2008, ss. 53-75.

Bayraklı, Bayraktar. **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, 1. Baskı, Bayraklı Yay., c. 9, İstanbul, 2001.

Başar, Serpil. "Kur'an'da Hilm Kavramı". **Diyanet İlmi Dergi,** Cilt: 49, Sayı: 1, Mart 2013, ss. 83-106.

Beydavî, Abdullah b. Ömer. **Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil**, Hakikat Kitabevi, c. 1, İstanbul, 1991.

Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1989, s. 238.

Buladı, Kerim. "Kur'an'a Göre Orantısız Güç Kullanma", **Artuklu Akademi**, S. 2, 2014/1 s. 48.

Cevheri, Ebu Nasr. **Kitabu's-es-Sıhah Tacu'l-Lüga ve Sıhahu'l-Arabiyye**, Daru'l-Ulum, c. 1, Beyrut,1987.

Cürcanî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali. **et-Ta'rîfat**, Matbûat'ü-Âmire, İstanbul, h. 1269.

Çağrıcı, Mustafa. “Hilm”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 18, İstanbul, 1998, s. 33-36.

Çağrıcı, Mustafa. “İsar”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 22, İstanbul, 1993, s. 490.

Çağrıcı, Mustafa. “Sabır”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 35, İstanbul, 2008, s. 337.

Dameganî, Abdullah Hüseyin b. Muhammed, **el-Vücûh ve’n-Nezair li Elfazi Kitabillahi’l-Azîz** (thk. Arabî Abdulhamîd Ali), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Emre, Keziban. **Kur’an’da Yumuşak Huyluluk (Hilm)**, Yüksek Lisans Tezi, dan: Prof. Dr. Remzi Kaya, Bursa, 2019.

Eroğlu, Ali. **Kur’an Tarihi ve Kur’an İlimleri Üzerine**, Ekev Yay., Erzurum, 2002.

Firuzabadî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kub. **Tertibu Kamusi’l-Muhit ala Tarikati’l-Misbahi’l-Münîr ve Esasi’l-Belağe**, Thk. İsa el-Babi el-Halebi, c. 2, 1998.

Firuzabadî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kub. **Besairu Zevi’t-Temyiz**, el-Mektebetü’l-ilim, Beyrut, 1963-1969.

Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed. **İhyau Ulûmi’d-Dîn**, tr. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, c. 1, İstanbul, 1975.

Gördük, Yunus Emre. “Kur’an’da Gayz Kavramı”, **Ekev Akademi Dergisi,** Yıl: 18, Sayı: 60, Yaz 2014, ss. 141-155.

Gözübenli, Beşir. **İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 2 , “Leyl sûresi ve İş Dünyasında Müslüman (İslam ve İktisadi hayat)”** Ensar neşriyat, İstanbul, 2005.

Gül, İbrahim. "Yetişkinler Eğitiminde Üç Önemli Öğüt: Hilm, İlim ve Nefsin Eğitimi", **UluslararasıTürkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 11, c. 3, 2022, s. 1326-1327.

Halebi, Ahmed İbn Yusuf es-Semin. **Umdetü'I-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfaz**, Alemü'l-Kütüb, c. 3, Beyrut, 1993.

Hicazî, Muhammed Mahmud. **et-Tefsîr el-Vadıh**, tr. Mehmet Keskin, İlim Yayınları, c. 1, İstanbul, 1989.

İbn Asur, Muhammed Tahir. **Tahrir ve Tenvir**, Daru't-Tunus, c. 7, 1984.

İbn Kesîr, İmadü'd-Dîn Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer. **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm,** tr. Bekir Karlıağa–Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, c. 13, İstanbul, 1985.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac. **Nüzhetü'l-E'yuni'n-Nevazir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezair**, thk. Muhammed Abdulkerîm Kazım er-Razî, 3. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac. **Nüzhetü'l-E'yuni'n-Nevazir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezair**, Beyrut, 1987.

İsfahanî, Ragıb. **ez-Zerî'a ila Mekarimi'ş-Şerî'a**, nşr. Ebu'l-Yezîd el-Acemî, Kahire, 1985.

İsfahanî, Ragıb. **Müfredatü Elfazi'l-Kur'an,** tr. Abdulbaki Güneş–Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2006.

Karaman, Hayreddin ve diğerleri. **Kur'an Yolu Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı, (8. Baskı), Ankara, 2020.

Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’da Affetme Olgusu”, **Diyanet İlmi Dergisi**, c. 43, S. 4, Ekim- Kasım- Aralık 2007, ss. 9-13.

Kettani, Muhammed Abdülhay. **Teratibu’l-İdariyye**, (Hz. Peygamberin Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar), çev. Ahmet Özel, c. 3, İstanbul, 1991.

Kuşeyrî, Abdülkerim. **er-Risale fî i’lmi’t-tasavvuf**, Matba’atu Sabih, c. 2, Kahire, 1966.

Kutub, Seyyid. **Fî Zilali’l-Kur’an**, Daru’ş-Şurûk, c. 1, Beyrut, 1992.

Muhasibî, Haris. **el-Akl ve Fehmü’l-Kur’an**, çev. Veysel Akdoğan, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

Nesefi, Ebu Hafs. **Hasiyetu’l-Kestellani ala Serhi’l-Akaid**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 2023.

Nesefi, Ebu Muin. **Tabsiretu’l-Edille fi Usuliddin** (Thk. Huseyin Atay), Riasetu es-Suuni‟d-diniyye lil Cumhuriyeti‟t-Turkiyye, Ankara, 2004.

Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref. **Riyazü’s-Salihîn**, çev. Yaşar Kandemir, İ. Lütfü Çakan; Raşit Küçük, c. 8, Erkam Yayınları, İstanbul,1999.

Ortak, Kadriye. **Kur’ân-ı Kerim’e Göre Öfke**, Yüksek Lisans Tezi, Dan: Yrd. Doç. Dr. Harun Öğmüş, Konya, 2012.

Özel, Cihan. **Kur’an-ı Kerim’de Cömertlik Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, dan: Prof Dr. Ali Eroğlu, Erzurum, 2007.

Öztürk, Mahmut. "Öfke Kontrolünde Allah ve Ahiret İnancının Etkisi (Habil-Kabil Örneği)", **Diyanet İlmî Dergi**, S. 58, 2022, ss. 42-43.

Öztürk, Yaşar Nuri. **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut Yay. İstanbul, 1994.

Razî, Ebû Abdillah Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, **Muhtaru's-Sıhah**, Matbaatü'l-Külliye, Mısır, h. 1329.

Razî, Fahreddin. **et-Tefsirü'l-Kebir**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, c. 10, Beyrut, 1998.

Soyalan, Yaşar Mehmet. **Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003.

Soykan, Çiğdem. "Öfke ve Öfke Yönetimi", **Kriz Dergisi** S. 11, c. 2, 2003, s. 21.

Şevkanî, Ebû Abdillah Muhammed b. Alî. **Fethu'l-Kadir**, c. 5, Beyrut, 1991.

Taberî Ebu Cafer. **Camiü'l-Beyan an Te'vili A'yi'l-Kur'an**, Darü'l-Fikr, c. 3, 1988.

Ünal, Ali. **Kur'an-ı Kerim'de Temel Kavramlar**, Nil Yayınları, İzmir, 1999.

Üzüm, İlyas. "Gazap", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 33, İstanbul, 1996, s. 434.

Vahidî, Ebu'l-Hasen "Ali b. Ahmed. **el-Vecîz fî tefsîri'l-kitabi'l-azîz,** c. 1, Beyrut, 1995.

Yazır, Elmalılı Hamdi. **Hak Dîni Kur'an Dili** (sd. M. Nur Çetin v. dğr.), Birleşik Yay., c. 8, İstanbul, 2017.

Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza'l-Hüseyin. **Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs**, nşr. Abdü's-Settar Ahmed Ferrac, Daru'l-Hidaye, Kuveyt, 1965.

Zemahşerî, Carullah Ebi'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. **Esasü'l-Belağa**, thk. Abdurrahîm Mahmûd, Emîn Hûlî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Zemahşerî, Carullah Ebi'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. **Esasü'l-Belağa**, neşr. Abdürrahim Mahmûd,Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Zemahşerî, Carullah Ebi'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. **el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzîl**, Darü'l-Kütübi'l-Arabî, c. 2, ts.

Zuhaylî, Vehbî. **et-Tefsîru'l-Münîr**, Daru'l-Fikr, c. 1, Dımaşk 1991.